ДЗВОНИ



ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Ч. 8—9
1937
ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

7-ий рік видання

ЗМІСТ

8—9 (77—78)-го числа за серпень—вересень 1937 р.:

ПЕРЕДПЛАТА НА ДЗВОНИ ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл. в передплаті, 18 зол. в післяплаті.
ЗА КОРДОНОМ: Річно 20 зол., або їх рівновартість у чужій валюті.
ПООДИНОКЕ ЧИСЛО коштує 1·80 зол., подвійне 2·50 зол.

Видає Видавн. Кооп. „Мета“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/II. ТЕЛ. 294-56.
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. ч. 505.041. — ЧИСЛО ПОЧТ. РОЗРАХУНКУ 117.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС“ ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7 ТЕЛ 214 78

Борис Лисянський

ХТО ЦЕ?

О, хто це, Сильний, сотворив
Безодні всесвіту прозорі;
Хто кинув до космічних нив
Незгасносяйні зерна — зорі?

Чия невидима рука
Шляхи їх рухів начертáла —
Могутня, впевнена, меткá,
Мільйони літ незмінно-стала?

І хто це силу дав мені
Перемагать часу границі,
Палать у вічности вогні,
Її сприймати таємниці?

О, хто це в душу мені вклав
Чуття духовости містичне
Та шлях широкий розіслав
Із тимчасового — у вічне?

В руїни жалісні обернено наш храм,
Усі скарбú поскидано в безодні;
З брутальністю сквернить зарозумілий Хам
Найвищі святощі народні.

Та десь далеко, в темній глибині
Незгасним вогником горять ясні надії:
Там, у льохах життя, в його могил пітьмі
Ростуть стихійно сили молодії.

І затремтить колись у їхнім сяйві ніч,
Розкрають небосхил потужні блискавиці
І рознесуть вітри бадьорий їхній клич
Навіки знищити ворожих сил вязниці.

І, як носій традиції століть,
Як невмируща людности надія,
З новою силою до всіх загомонить
Емблєма нації — величная Софія.

Дм. Николишин

МАРІЯ МАГДАЛИНА

Вже другу ніч не спить Марія Магдалина;
на вбогім тапчані жде ранньої зорі...
з розхилених повік сплива жива перлина,
а в серці раною кривавиться картина
злочинства, що його затіяли юдеї
з Учителем її — прекрасним Назореєм,
завершена хрестом під пасху на горі...

О, той жахливий хрест з Ісусом на Голготі,
між горлорізами, що через кров брили,
в терновому вінку, у ранах, крові й поті,
той безсоромний глум при катівській роботі —
ввігнавсь у серце їй мов гострий шмат заліза
і світ її душі на двоє перерізав:
там радощі, тут жах пекельної імли...

Хто збагне глибочінь тривожної розпуки,
що бухнула вогнем з-під розвалу надій?
В ній ясний гимн життя розбивсь на чорні згуки;
і розум мутиться від них і вянуть руки...
О, чом не задавивсь ти, срібнолюбний Юдо,
ще нім затруєний жаркої заздри блудом
склав на лиці Равві цілунок зрадний свій?...

У серці й досі ще не втих той зик тривоги,
що з Юди поглядом і словом в неї влився,
як нардом запашним вона в Симона ноги
Ісуса облила й буйним волоссям довгим
натерла... Він йому позаздрив тих олійків,
бо ними дух її з Ісусом злився на віки...
й від Юди відійшов. За те він і помстився...

І хвиля болю знов під серце підкотилась,
а з неї виклюнувсь глибоко скритий жаль:
Де діла міць свою та дивотворча сила
Равві, що стільки чуд невиданих створила?
Чому благий Отець, в якого Син так вірив,
віддав Його на жир катам і черні сірій,
зламав її любов і виростив печаль?...

Чому він сам — Ісус, — хоч дух його пророчий
в Симона вже прочув жахіття власних днів,
не покрутив тих ніг і рук, що йшли на злочин,
жаркої сліпоти не напустив на очі
рознузданій юрбі, що з радощів ревіла,

як кров текла з Його скатованого тіла?
Чому в той день мовчав страшний Єгови гнів?

Не стало Вчителя... Глибока рана в серці
від спису вояка — на неї перейшла...
Марія піднялась і відхилила дверці.
У далині горбок, де кровожадні герці
безумної юрби не зустрічали тами,
жахає в потемках порожніми хрестами —
жорстока сумішка знамен добра і зла...

Немає Господа, що був усім для неї,
що лютих бісів сім прогнав з її нутра
й очистив ласкою для Божої Ідеї...
У гробі Йосипа, житця з Ариматеї,
там за Голготою в саду лежить він мертвий...
Чи аж такої Ти бажав, Єгово, жертви
на пасху? Сита вже Твоя свята Гора?...

Схвильована душа Марії мірить зорі
і тоне думкою в незнані їй світи...
Глибокі сутінки дрімають ще на дворі;
та посуботній день розливсь уже в просторі:
з Оливної гори провісники світання
спускаються на сад і зради і розстання...
Здається, до Равві вже можна б їй іти.

Щоб миром Господа в останнє намастити,
ще поки заберуть його у власний гріб,
Марія йде в гуртку невіст, жалем прибитих,
з журою в серці: хто поможе відвалити
їм плиту камінну, до гробу вхід відчинить?
Єрусалим ще спить, довкола ні людини;
звідкіль тут виглядать допоміжних осіб?

Зеленний килим трав пє світанкові роси,
невісти струшують холодні перелки...
Оце ж і сад і гріб — відчинений?!... Ба, що се?
Таємний чоловік? — Невже він переносить
пречисте Тіло?.. Що?! Равві устав?! — Немає?!...
Звістити учнів?.. О, в ній серце завмирає,
сил не стає вже йти... Хай інші йдуть жінки.

Вони й пішли в ту ж мить; схвильовані над міру,
Петрові понесли те справжнє диво див,
йому, що в страсний день згубив колишню віру
й подерту сітку мрій у дійсність кинув сіру...
А він його прийняв як вигадки жіночі
й побіг з товаришем. В саду на власні очі
побачив правду; страх і сумнів в нім зродивсь...

І відійшов Петро, дивуючись чимало...
Над гробом, скулившись, зосталась ти одна.
Бо Мужа того десь таємного не стало,
а слово з уст Його в нутро твоє не впало...
Прорідли дерева у сизому світанку
й біль порожні німий сціпив твою гортанку
і канув каменем у душу аж до дна.

Забрали Господа... У потайній годині
це виконав хіба зрадливий садівник. —
Та це ж і він либонь... Зявивсь, мов привид синій.
„О, пане! Якщо ти Ісуса звідси виніс,
то змилуйся: скажи, де положив ти тіло,
а я візьму його, щоб марне не зотліло
без догляду, та щоб і слід по нім не зник!"

А з уст „Садівника" паде солодке слово:
„Маріє!" — срібний тон у мертвій порожні.
Каскада промінів надземської любови
роздерла тьму душі — й вона прозріла знову...
Мов сирота у сні на любий поклик мами
прокинулась вона й, дрижучими устами
сказавши „Вчителю" — паде Йому до ніг...

Не дав тобі Господь діткнутися до себе,
бо саме до Вітця і свого Бога йшов.
Та чи було тобі чого ще більше треба?
В Його ж особі ти дійшла до свого неба!
Всі рани: на чолі від колючок тернових,
під серцем, в запястках, ногах з слідами крови
числила й вірила, що Він при тобі знов!

Благословенна ти, Маріє Магдалино,
велика грішнице й покутнице свята!
Тебе любови жар ізлив із Божим сином;
і першій Він тобі подарував хвилину
святої зустрічі по акті перемоги.
Ти ж понесла її на світа шлях розлогий,
довічний документ нетлінности Христа.

Гошів 1937.

І. Атаманюк

* * *

Світанок, ніби квіття пах,
Якийсь-такий: — розніжний, любий —
Таку, як ти, я тільки в снах,
У любих снах голубив.

Обличчя, очі, стан — тебе
Я ще з тих літ, як захід сонця,
Як вечір зодягнув мене
У туги волоконця.

А голос твій, твої слова,
Що мов дзвіночки срібнодзвонні,
Я ще — як нічка зоряна
Мене на крильцятка безсонні...

Світанок, ніби квіття пах,
Якийсь-такий: — розніжний, любий —
Таку, як ти, я тільки в снах,
У любих снах голубив.

І. Атаманюк

* * *

В проміннях сонця день застиг,
Ланам — ні початку, ні краю —
Садків вишневих, запашних
Не кину я, не розпрощаю.

В пташинім співі ліс закляк,
Розкрила папороть свій келих —
О місто! Ти мого ніяк
Сільського серця не розмелеш.

Хай тут і танґа і фокстрот,
Хай розкоші аж — неповірні —
Моя душа усе з селом
Співатьме пісню — гімн вечірній.

Усе ввижатисьмуть мені
Ліси й хмарки швидкі — невдержні,
Ні, не вплести мене тобі
В свій тембр чудацько химережний.

Й тоді, як ось життя моє
Вкоротять невидержні злидні —
То соколом душа впаде
Моя на лан, на рідноскибний.

Олена Самойлович

АКВАРЕЛЬ

Червоні маки, наче кров
Ошатно розлились на полі,
Червоні маки — це покров
Твоєї і моєї долі.

Вже не пещу я по ланах
Золото-пишної пшениці,
В зажурених моїх очах
Верби зеленої косиці.

Затінений старий ставок
І рамці пружних очеретів
Ховають не один разок
Сліз й недописаних сонетів.

В зелених тінях на воді
Лебідно-білі ненюфари
І вечори на честь красі
Жаби закунькають в фанфари.

І став, і маки, і любов
Верби зажурені косиці
Прядуть з нескінчених розмов
Мелянхолійно-ніжні шкіци.

Н. Королева

ДЖУРА

(Продовження)

Здавна „мандрувати до Яфи“ означало пройти численними небезпеками. Таж щодужче береги Еспанії ставали для Карльоса безповоротнім минулим, а та палестинська пристань — початковою точкою нового життя — Лячерда більше впевнювався, що й ця приказка, як і багато інших, втратила вже свій історичний сенс. Ні піратів, ба навіть хуртовини не здибав еспанський бриг „Естрелля“ в рівних, мов устояна олива, водах цього неспокійного на весні моря.

— Таж і як би йнакше? — були переконані плавці. — Боже благословення вступило на наш корабель разом із побожним прочанином, що несе свічку до Гробу Господнього!

І команда з пошаною скидала шапки перед завжди мовчазним Карльосом, коли він вечорами виходив на чердак судна.

Спершись на поручні, вдивлявся в далечінь, таємну, як життя, німу, як смерть. Блукав поглядом у світляній сітці зір, а в душу падала свіжа роса, ткала дивну мережу заспокоєння й тиші, що наступала по недавній хуртовині. І те мереживо, хоч ще й настільки прозоре, що крізь нього добре прозирали образи свіжого минулого, ніби з кожним днем все більш густішало й певніше відділювало зломаного духом лицаря від усього, що було, але ніколи вже не буде його життям. За тією запоною все більше зникав рідний світ для Карльосових очей.

За те ж сам Карльос не зникав із Херонімового погляду, що невтомно його пильнував. Не тільки вдень, а й у нічній темряві намагався джура не стратити з очей свого лицаря. Одначе вдень око-в-око ні разу з ним не стрічався.

В ті сині ночі з усе наростаючим теплом, як діти ласощів, чекали знуджені довгою подорожжю плавці оповідань „старого кондотєра“, що ним назвався Херонімо, вступаючи в Тортозі на корабель поперед дон Карльоса. Не крився, ніби не знає пілігрима: бував по світах, то доводилось здибуватись.

— Таж хто бо він є? І шо вчинив? — не вгавала цікавість моряків. — Кажи вже, „камераде“, що знаєш.

Допоміжна варта на кермі, завжди готова заступити когось із дійсних вартових, вважала Хероніма „за свого“. Таки ж бо й він „вартував“ увесь час з допоміжними, тільки що вони — моря, а він — свого „Карліта“: тут Хероніма ніяк не міг помітити лицар.

— Та, що там казати? Знаю, що й ви догадуєтесь: побожний християнин! Та ще — лицар бездоганний, як має бути. А питаєте: чи багатий? Певне, що вдома мав що на ноги взути, а тепер такий багатир, як і ми всі: три свічки, що коло труни розсвітять, — ото й усе його майно...

І зводив мову на щось інше. А „камеради“ бачили, що „на тому вогні обіду не звариш“, і переходили теж на інші теми.

Таж того вечора теми шукати не довелось. Закресливши небо світляним півколом, зірвалась із пітьми велика зоря й упала в море, здавалось, так близько за облавком, що аж дивно було не чути шипіння, як від гашеного водою смолоскипа.

— От це, братця, булькнула!

— Чисто, як той бідаха „Чорнявий“ — Мореніто — згадав товариша молодий моряк гренадинець...

— Втопився, сердега? — кинув долиною Херонімо свого баса.

Але враз ніхто не відповів. Згадка про смерть, коли не веде до молитви, тінню тягне за собою поважно скупчення думок.

— Хворів, — віддихнув баск — стернач. — Довго й тяжко мучився. В Саїді, як питну воду брали, впала на нього повна бочка. Ну, ноги — на скалки, обидві!...

— Добрий був парубійко. Тихий... Ягнятко!

— Ягнятко — правда, але з тих, що коли б таких двоє, то якого хочеш вовка задавлять..

— Ну, щось ти бре-бре... як правдивий андалюзець!

— Андалюзець, hombre, затям собі, не бреше...

— Тільки не вміє бачити правди ...за своєю буйною уявою...

— Е, братця, — знову позіхнув баск, — бреши, чи правду мов, а кінець нам усім однакий: камінь до ніг і... бульк, як ота зірка... у море замість у землю освячену...

І знову сум терпкою хвилею залив душі, немов зловісна птиця війнула мяким крилом... Замовкли надовго, пірнувши — хто в згадки, а хто — в молитву...

— Ге-ей!... Не дрі-ма-ай! — побігло вздовж корабля з його носу.

— Варту-є-є-м! — відгукнувся баск і задивився на зорі. — Ох, зорі, зорі... Божі ви очі... Кажуть, братця, хто праведний, як морями мандрує в таку зоряну весняну ніч, може побачити острів, грішним невидний. А на острові тім — гора свята. Еге ж! А на горі тій — росте дерево вічного життя. А з неба, над тим деревом, — келих таємний ллє на те дерево Божу благодать, що нею вся наша земля й держиться... Он воно що...

— Так, дивні дива є на світі. От, хоч би й у нас — притакнув верховинець із Піренеїв. — У наших таки сторонах, близенько від „Гори Спасіння" — Монсегюру, озеро є таке, високо в горах. Глибоке та чорне, як добре vino tinto. І є те озеро — „колискою громів". Сидять вони там, під водою тобто. І не дозволь, Боже, комусь туди камінцем жбурнути! Вмить громовиця збудиться, а того, хто каменя кинув, хоч і без наміру злого, тільки з глупоти тяжкої, — рано чи пізно, а таки неминуче блискавкою сколе!

— Ге-ей!... Пиль-нуй!... Дивись!..

Це вже не був звичайний оклик, як попередній: він сповіщав про можливу небезпеку. В далекій пустині моря, залитій облудним місячним світлом, здалеку вимальовувалось на темній неформеній масі кілька зірочок-світелок. Були такі дрібні й такі лагідні, — але всі плавці захвилювались. Незабаром легко, мов танцюючи кокетливу „паванну", на розпущених вітрилах підходив галліон. Вже означились форми високих, заокруглених боків, чорне плетиво такеляжу, а на біліючих вітрилах показались знаки. Відлягло на серці: коли є знаки, то нема небезпеки, бо корсар не світить і прикриває хижацтво чорними вітрилами! Світляним жучком попов угору по щоглі ліхтар. Те саме повторилось і на „Естреллі". Заграли пригашені барви прапорів.

— Noël compagnous! Vive Dieu! (Гаразд, товариство! Хай живе Бог!) — привітали з галліону.

— Con Dios, hermanus! (З Богом, браття!) — злетіло приязно з „Естреллі".

Шелестливий шум щільніше присунувся до облавку брига, Хвиля колихнула спочатку злегка, вдруге вдарила міцніш. І раптом, мов камінь від скелі, вирвався з брига гвалтовний вигук:

— Людина за облавком!

За тим покриком, немов укинені в море меткою рукою,

злетіло здолу з облавка кілька людських постатей. Спускали линви, мотузяні драбини. Посеред помосту, де над широкою посудиною з водою цілу ніч горить прикріплений до реї величезний смолоскип, топлючи у воді свої іскри, — заметушились розсвічені ліхтарики. Різка свиставка кликала „на гору" всіх. Озвалася раз-два й завмерла, затоптана тупотінням багатьох ніг.

Галліон вже зник у серпанку ночі, біля спиненої ж „Естреллі" лежала спокійна, чорна поверхня моря.

— Е!... Тримай у руці! — підносилось із води.

— Діво Пресвята, del Pilar! — Охороно плавців!...

Лячерда швидко крутнувся півколом. Цей голос, що кличе до Діви Святої. Таж він? Чи вчулось, чи справді він впірнув у гамір і стерся в нім?...

— El Navarreto! Наварець!...

— Першорічник!... Задрімав у вартовому кошику на щоглі, а як хитнуло...

— Marmarrocho! Дурний, мов хрущ, хлопчисько: булькнув із щогли, мов тобі через поріжок перестрибнув!

— Fray descalso! (Босий брате!). Дай розгрішення християнській душі. Міцно потовкся, навряд, чи витримає...

— Люди добрі, — боронився дон Карльос. — Я — не чернець. Не патер і не фрай... Грішник, такий самий, як і кожний інший... Хіба що... — і урвав мови, бо ж готове було зірватись: — „Як лицар на ранах розуміюсь, можу перевязати"...

І залишився при хворому до ранку...

Херонімо кинув погляд на схиленого „Карліта" під осередним смолоскипом над наварцем, — і пішов крутими сходками під поклад. Вузенька вуличка, тьмяно освітлена олійними ліхтарнями, дрімала порожня й тиха, заплющивши двері кают, як повіки на втомлених очах. Джура обережно відхилив дверцята панової кабіни — найменшої при самих сходах. Перед невеликим гебановим хрестом, що на ньому біліла різьба розпятого Христа з грушевого дерева, рівно горіла висока восковиця в деревянім свічнику, поставленім у великій мисці. Жбан з водою, біля нього — жовта пілігримська тиковка, звязані білим мотузом запасні свічки на маленькому столичку, стілець із соломяним сідалом, плащ на гаку, високий простий костур та привісний гамак із дебелоїряднини без подушок і покривала, — це було все, що мала в собі Карльосова каюта.

— От це майно придворного гранда! — зідхнув старий джура. Наблизився до свічки, зірвав пучками нагорілий гніт і повним віри та ніжности поглядом глянув на скромний хрест. Прикро було йому ще й досі при думці, що його „Карліто" хотів був іти сам, навіть без свого Хероніма...

Необережний першорічник не вмер. І з того часу моряки ще нижче схилялися в поклоні при зустрічі з дон Карльосом. Дехто намагався цілувати „благословенні руки, що втримали душу в тілі наварця". Щоб обминути ті ознаки пошани, Карльосові лишалось одне: майже не виходити з каюти...

Спокійно минали вже на гарт розпечені дні. Спокійне море, спокійні люди. Плавці позіхали зо спраги й безділля, знечевя „всміхались до ангелів", підносячи до неба голови з роззявленими на повне коло ротами. Щоразу, як сонце поринало в свою вечірню купіль, хтось, прикриваючи рукою рота, доконче кидав на кермі:

— Ех, братця!... До цього вечора годиться казка, як сало до гороху!

Херонімо розповідав чергову пригоду й спокійний, що його „Карліто" тепер ще під певнішим доглядом закоханих у нього моряків, — удень сам себе вмовляв:

— Таж спи, старий джуро! Спи на запас, бож хто знає, що чекає мандрівника до Яфи?!

І таки справді твердо спав Херонімо, коли „Естрелля" затрималась коло Триполісу набрати питної води. Простояли недовго, тільки кілька годин — і бриг поплив далі. Ввечері ж Херонімо з цікавістю придивлявся до казкових чужих гір, що танули в далечині, мов блискуча хмарка, обіцюючи швидкий кінець морської мандрівки.

А душу сповнювали поважні думки. Знав Херонімо, скільки сміливих лицарів християнських пройшло цими місцями, скільки з них поклали своє життя за них, а проте:

— Не відібрали Гроба Господнього у невірних! — з сумом повторював плавцям.

— Бо марні всі людські зусилля, коли нема волі Божої на їх здійснення, — потакував керманич. — Таж у Бога більше легіонів ангелів, як усіх лицарів на світі. Якби ж тільки схотів!... А то, знать, треба тому соромові тривати...

Профіль гірського пасма зник у фіялково-рожевих далях. Херонімо випростував з-під плаща руку, дістаючи сховану на грудях вервичку.

— Гей, камраде, — озвався баск — бачу, що хочеш нам заступати „босого брата"...

Тривожне передчуття шпигнуло джуру в серце. Затримав руку з вервицею;

— Як кажеш, брате?... Чому ж це: „заступати"?

— Хіба ж ти не знаєш? Подався ж бо прочанин побожний з Триполісу піхотою... Так не один прочанин робить: навпростець! А цього, видко, побожність гнала в пустиню, як спрага з пустині вигонить...

Херонімові видалось, що небо скручується чорним сувоєм, а море провалюється в глибінь передвічної безодні. Затремтів і зблід, може вперше у житті. Вхопився руками за поручні, не певний, чи встоїть...

— От так! — кували молотки в скроні, — проспав... у найнебезпечнішому місці!...

Тим часом сумерк огортав дон Карльоса вже далеко за межами людських осель та за полями й гаями понадбережної долини.

Нестерпно боліли незвиклі босо ходити ноги. У вухах гуло від втоми й спеки, плечі й спину розломило, немов би ніс на собі, як Святий Хрестофор:

...„не тільки землю, але й Створителя її"...

Припікав неспокій і душу, Чи примарилось на кораблі? Чи міцніш, як гадав, тримали за серце коріння минувшини? Що — голос? Не в одного ж Хероніма такий низький бас... Але ж той знайомий тембр... тільки самий тембр збудив і розбурхав вир болю. Та радісних пригадок. І враз ніби розірвалась чи розсунулась та запона, що виткало її спокійне море між теперішнім та минулим, і знов, ніби з мертвих повстало все, що було вже так докладно поховане...

— „Кіт має сім житій, гад — сімдесят сім" — згадалась стара приповідка. — А скільки ж треба прожити літ людині, щоб погасли яскраві спогади минулого? Ні, геть із спокусою!... „Якщо око твоє спокушує тебе, вирви його"...

Ще тоді, біля вирятованого з моря наварця, вирішив не плисти аж до Яфи, щоб іти звідтіля з караваною. Яка й від кого може грозити йому — безмаєтному — небезпека?

Не чувши гамору портового міста, перейшов у поля. Білозагорнені жінки й півголі чоловіки вибирали на ланах зеленкаві, довгасті запашні дині, — останні в цім році, бо вже кінчалась весна. Доспівав перший ячмінь, докошували трави. Чиясь милосерда кощава рука простягла Карльосові овочі та яшний корж. Відвічна пошана до „діткнутих Божою рукою" викликала зідхання:

— Може, щоб полегшити муки, відібрав Всемогутній розум людині цій...

І не одна пара чужих чорних очей задумливим поглядом привітала високого, блідого прочанина, що видавався ще вищий у довгій рівній сорочці.

Не відштовхнув Карльос руки, що подавала йому вперше в житті милостиню, хоч і здригнувся, мов опечений. Схилив покірливо голову:

— „Хай буде благословенне найменя Боже! За „Люцибеллів" гріх-гріх гордощів, — пригадались слова патера Інніго, — посилає Господь упокорення". Хіба ж колись думалось, що рука, котра тільки давала, простягнеться за чимсь задурно?...

В гаю, що був останній по дорозі в долині, довго відпочивав під пальмами. Далі починалась пустиня.

Помаранчево-червона імла проковтнула соняшну вогненну кулю й розстелила фіялковий серпанок, який покрила ще синім оксамитом. Але з протилежного боку вже викочувався місяць і згортав синю пітьму, увільнюючи від неї шовкові піски, хвилясті, як море, і, як море при березі, повні темних камяних брил. Дихнув щераз востаннє гарячий денний вітер, зачепив незримі струни порожньої землі й умер в нічній прохолоді.

— „Так ось, невідома пустиня!... Яка вона несподівано — проста!".

Голос африканського континенту, ближчий Еспанії, як євро-

пейські простори, немов покликав до себе „свого сина". І Карльос відчув, що діткнувся ніби й справді не чужого краю, а — „рідної" землі. Бадьоріше ступали відпочинуті ноги. Холонучий пісок ніби співав на тон вище. І раптом у тому співі десь дуже далеко прорвався й згубився в безкраїх просторах не то — зойк, не то — чийсь хлипаючий сміх...

Ось вже ніч перекинула місяць ген аж за гори, як квітку, що готова обсипатись. Холодні в холодному сяйві верхи відбивали легкий відблиск. Невиразна стьожка-дорога караванів гадючим рухом тікала в далечінь.

— „Мандрувати до Яфи — означає пройти низкою небезпек", — згадує мандрівник, — а от же може й Еспанією не пройшов би так спокійно, як іде цієї ночі в пустині!.. Мабуть уже швидко почне зеленіти на сході"...

Здалеку почувся істеричний плач. Пізнав і насторожився весь: це вив шакал. На перший голос хроматичною ґамою відгукнувся цілий хор подібних. І за короткий час чорні тіні пересунулись по пісках: були, мов архаїчний малюнок зо старовинної вази. Свічка в Карльосовій руці остерігаюче затремтіла й раптом зашкварчала, немов би на вогник впала невидна сльоза. І мов голкою вколола в серце думка:

— „Беата!... Це — її сльоза там, в манастирі!.. Зоре моя Провідна"...

Його мандрівка, відречення, терпіння... Не поможуть їй... не змінять нічого... для неї — нічого!...

І ця коротка думка немов нараз випила його сили. Ноги підгинались, ніби пісок хапався за них і не пускав іти далі. Затримався, оглянувся й відчув, як йому тісно в цім просторі між пустинею й небом... І знову хитнулось полумя свічки, а зовсім близько за групою невисоких скель відривчасто й неначе зловтісно засміявся шакал. За скелями сріблястою смугою — пів-аркою вигнув спину міст. Мабуть колись тут пробігав потік.

І знову тривога й сум переддосвітніх годин наліг на Карльосову душу. Відмахнувся від згадок, від сумнівів, розпуки. Але не міг спинити думок, що обступали його, як прозорі тіні в потемнілій ночі. Тисли, звужували простір, заповнювали все довкола людьми, словами, речами.

— „Як в працівні дона Фернана" — й перед очима встав небіжчик el Sabio, що так хотів стати його тестем. І раптом відгукнулись у памяті, немов ще сьогодні вчуті слова тієї прозорливої циганки, що її припровадив тоді Херонімо:

— Бажати недосяжного... Але знайде втрачене, коли гадатиме, що вже втратив його на віки"... Що ж знайду?...

Це була остання Карльосова думка: гострий удар ззаду, під плече, різко пересік міркування. Лячерда зробив кілька кваплив их кроків уперед, немов намагався вловити кінець тікаючої думки, затримався, хитнувся й упав на обличчя, власним тілом згасивши посвячену свічку.

Загорнена в темно-синє постать мовчки схилилась над ним.

Угляділа на руці перстень і метким рухом зірвала його. Друга—висмикнула свічку з-під тіла. Зломила її, жадібно шукаючи в стовбчику воску блискучих монет. Ще двоє виросло зо скель „уеду“—вузького й глибокого, немов проритого висохлим потоком річища. І раптом відступили. По самі очі накинули сині загортки, як накидають жінки, й зникли, мов тіні в ущелині.

Мандрівник лежав нерухомо, уткнувшись обличчям в дрібний пісок. На грубім рядні його покутничої сорочки розростаючись розцвітала червоним маком кривава пляма...

На сході простяглась смужечка зеленавого сяйва: ранок починав розплющувати очі. Мала, чорна сильветка шакала виткнулась з-за скелі. Піднесла вгору гостру морду, втягла повітря й наблизилась до нерухомого людського тіла. За нею приплазували ще дві, потім — три. І ще одна. Швидкі, боязкі, метушливі жадібно злизували теплу кров. Помалу сміліли при безсилій нерухомості офіри, й почали відривати шматки закривавленої тканини, шукаючи відкритої рани. Та, зголоднілі й завидющі, загризлись на тілі — за тіло, й забули про здобич.

Небо вже ясніло дужче. З гір потягло вранішнім холодком. Різкий крик супа, що відчув здалеку поживу, збудив польових коників, — і вони засюрчали гостро й діловито: неначе пустили в рух варстати, що ткали день.

Шакали раптом припинили гризню й нашорошили гострі вуха: з-за скель почувся неголосний спів. Дрібне тупотіння копит дзвінким бубном акомпаньювало по гулкій камяній стежці гимнові Святого Анзельма:

„... Omni die die Mariae
Mea laudes anima“*...

Нічні хижаки кинулись в розтіч квапливими, дрібними кроками, а на закруті дороги, з-за виступу камяної брили виткнулись дві чернечі постаті на конях. Наблизившись коні захропли й відступили. Монахи спішились до тіла, що віддавало останній поклін Творцеві. Але мандрівний покутник ще дихав.

Разом із запасом соли та ниток привезли брати Кандид та Евзевій пораненого Карльоса де Лячерду до манастиря Св. Катерини — колишньої фортеці хрестоносців. Фра Кандид і фра Євзевій знали про пораненого тільки одне.

— Прочанин...

— Може до нас?

— Це знатимем, як опритомніє, — помислив уголос молодий фра Дженаро.

Але ігумен, патер Ліберат і голосом, і поглядом скартав легкодушного брата, ще нетвердого в установлених побожних формулах:

— Як буде на те воля Божа й поміч Святої Катерини!

Дженаро вдарив себе в груди:

* „Всі дні щоденно співай хвалу Марії, душе моя“. Це середньовічна несправна латина.

— „...Як буде на те воля Божа й поміч Святої Катерини — повторив покірливо слова свого „найдостойнішого“...

Повних три тижні перебув дон Карльос поза межами життя. Таж лицарська засада: „боротись і тоді, коли вже нема жадної надії“! — разом із молитвами отців перемогла смерть. Ченці вже тепер знали, що їхній гість—еспанець: в гарячковому марінні часто називав наймення Святої Патронки пустинного манастирика, тільки ж звичаєм свого краю вимовляв його — „Каталіна“. Але трохи дивно було братам: чому не зве її мученицею, а блаженною. — Beata? І те не було цілком зрозуміле, що або просив себе врятувати, або допоминався пробачення, немов саме проти неї вчинив якийсь гріх.

Коли ж надійшли дні реконвалєсценції, до хворого приставили фра Дженара, неаполітанця, з-поміж усіх інших братів-італійців найбільш обзнайомленого з мовою еспанською. Хоч потім виявилось, що з немічним можна було цілком вільно порозуміватись по-маврському.

Хоч прийшов до свідомости, то проте ще довго не міг Карльос стати на ноги. Зате, спершись на шкуряні подушки, випхані овечим руном, міг сидіти. А в урочистий день Св. Василія Великого, 14-го червня, — хворого вперше винесли з покою на подвіря.

Міцні стіни манастиря-фортеці, певне побудовані хрестоносцями, щоб захищати від невірних шлях до Гробу Господнього, глибоко врилися в пустиню. Але завеликий на сімох ченців манастир починав набирати вигляду руїни.

— Найміцніша нам оборона, — це вбогість наша, — вловив брат Дженаро Карльосів погляд на ушкоджені часом і неоправлені роками амбразури вікон та бійниці веж. — Не нападають на нас ані номади, не мусимо берегтися й невірних.

— Бо Діва Олександрійська охороняє нас, — з непохитністю додав патер Джіроламо. — Визнають і невірні опіку її над скарбом краю цього — криницею нашою.

— Ото ваша криниця? — легким рухом голови вказав запитуючи немічний.

Вдивлявся в велике сіре колесо в темнім затінку сріблястої старої оливи. Отік того кола біліли пупянки високих стебелин лілеї, мов густо розставлені свічки в канделябрах ясноозеленої бронзи. Над колесом із шелестінням кружляв чималий табун голубів, а на самому колесі сиділа ще одна біла голубка.

Патер Джіроламо не встиг відповісти на запит, як фризом втіленої спраги потягнулись від брами на манастирське подвіря запорошені і втомлені постаті. Кощавий ослик, навантажений бурдюками, хлопець із великим, череватим глеком на рамені, старий бедуїн з верблюдицею, від якої не відступало цибате, незугарне її верблюдятко на нетвердих, несумірно високих ногах. Згинаючись під тягарем, синій бедуїн ніс на плечах великого брудно-гнідого барана. Гурток таких же, синьою бавовняною тканиною обмотаних постатей замикав похід. Скрипіння де-

ревяного кола й дзюрчання води примусило Карльоса повернути голову. Спрагнені тислись до води під вежу-капличку в кутку дворища.

— А це ж? — знову запитав Карльос, вказуючи на сіре коло з голубкою, що ше все ще сиділа на нім нерухомо.

Фра Дженаро мяко посміхнувся:

— Це колесо з каменя, а голука — мармурова. Покійний патер Джуліяно, — хай йому Світло вічне світить! — поставив цей памятник терпінням та чеснотам нашої Святої Патронки. Великий майстер перед Господом був...

Бедуїни покірливою отарою розмістились на землі, довкола криниці. Слухали чарівної музики-дзюрчання води й чекали, як і терпеливі верблюди. Тільки з-під синіх загорток лискучі, немов свіжо поляковані очі, розгорялись жаринками. Старший араб, лишивши верблюда, пішов назустріч до патера Ліберата, що саме вийшов з каплиці, і прямував до Карльоса — привітати його з першим виходом на повітря. Араб уклонився монахові й поклав біля його ніг звязаного барана.

— Привезли ми цей дарунок тобі й дервішам твоїм, охоронцям води, — й араб, достойний, як стародавній патріярх, простяг ігуменові ще торбинку: — Це — пахуча смола, що відганятиме димом своїм злих духів від житла вашого. — Повернувся трохи назад і поважним рухом вказав на більші мішки, що їх хлопець здіймав із верблюда: — Там — трохи ячменю на коржі, у більшому. А менший — сушений виноград, що, як сам знаєш, є ліком на 29 недуг.

— Хай Господь заплатить вам, — схилив голову отець Ліберат і поглянув у напрямі Карльоса: чи не хвилюють його прибулі, чи не дратує рипіння колеса?

Тим часом від ґрупи чекаючих відокремились ще чотири сині бедуїни. В глибокому поклоні схилились меред патером Лібератом.

— Вибач нам, шейху дервішів! Вибач: не знали й не догадувались ми...

І старший з гідністю, ніби говорив про стародавню подію, почав розповідати.

Ігумен затримався. Був вельми здивований, коли-не-коли підводив голову й обертався в бік Лячерди. Мовчки слухав оповідання бедуїна. А той скінчив тими словами, що й почав.

— Вибач нам, не знали й не здогадувались.

— Зробив собі на грудях знак хреста, підніс на хвильку очі до неба, ніби в короткій молитві, й повів тих чотирьох до Карльоса.

— За прикладом Господа нашого й Святої Його Матери, лицарю побожний, — почав схвильованим голосом патер Ліберат по-арабському, — вони і я просимо тебе: не хвилюйся й пробач отсим, що вдіяли тобі кривду. Це ті, що поранили тебе!..

Три бедуїни схрестили на грудях руки й низько спустили голови, а четвертий впав навколішки й торкнувся чолом землі.

Карльос вчув, як холодок пробіг по спині. Читав про подібні речі в „Золотій Легенді" та в новелях короля Альфонса X-го, але бачити біля своїх ніг голови живих і дійсних „своїх убійників"... Чи ж не продовжуються знову маріння гарячки?!..

Стиснув зрослі брови, що з тінню носа утворили містичну літеру „Т".

Рука, ще зовсім слаба, зробила рух в напрямі зброї й спинилась затримана усміхом серця. Випростував правицю над лежачим перед ним бедуїном. І не цілком усвідомляв собі, чи це він — сам Карльос Лячерда, чи хтось інший в його істоті, той далекий предок, зробив володарський рух помилування?

„Синій" підвівся. Сів на почіпках і обидві руки підніс долонями вгору.

— Не знали ми... Не здогадувались... Але тоді, як угляділи під твоєю касубулею* посвячений талісман дервішів ваших, — побачили, що ти — один із них. Тепер же знаємо, що тримає Аллах над тобою правицю свою, дервішу праведний! Ніколи бо ще не схибила рука моя в ударі. Тверда правиця Абу-Джема й певне лезо кинджала мого. Най же й далі буде над тобою милость Всемугутнього!

Підвівся й з усіма іншими низько вклонився Карльосові. Потім уклонився також ігуменові й попрощалися віршем із Корана:

— „Посвячені Богові відвічному охоронці джерел водних у пустині!" — й поважні, спокійною ходою пішли до своїх.

А деревяні колеса криниці все ще скрипіли та все ще дзюрчала вода, спадаючи в глибінь жбанів. Здавалось, навмисне точать помалу, щоб довше впиватись звуками, солодшими для дітей пустині за співи гусел і чорнооких красунь..

Сидіння в дворі й відвідини бедуїнів втомили й схвилювали немічного. Спав тривожно: то прокидався, то дрімав. І приснився йому тієї ночі дивний сон. Побачив обох сестер — Беату й Каталіну, немов ясніше, як бачив в дійсності. Були повязані ланцюжками з сліз-перел. Частина тих сліз незрозумілим способом зривалась і вони падали вогнистими краплинами в Карльосове серце. Горіли в ньому, як камфора в снігу, й справляли ріжний біль: Беатині були пекучі, мов огонь, але за все щастя в світі не віддав би їх і не відмовився б від них Карльос. Сльози ж Каталіни лягали, як ніжні пелюсточки, дотикались ніжно, але й болюче перетворювались у зірочки, підносились у небо й укладались написом біля ніг Святої Катерини. Карльос жадібно читав той напис:

Заступись за нього, Свята Великомученице!!...

Прокинувся в тремтінні й сів на ліжку. Пошматані почуття клубились у душі.

— Ах! Чому ж, чому, не міг він покохати ту гарну, чисту душею і ясну серцем Каталіну?.. І була б же всім від того сама радість... А так...

---

* Сорочкою.

— „Μέλει μοι τινός“ („Лежить мені на серці!“) згадалась грецька фраза й мов гострим перцем палила душу. От, ці слова, безглузді, супротивні розумові, а може й бажанню, мов пекуча „легенда“ під гербом перекреслили все Карльосове життя. І не тільки йому, — а всім трьом!..

Упав знову на гарячі подушки й стогнав. І бачив, як стоїть у небесній славі Свята Катерина-патронка його нелюбої дружини — стоїть над цим зруйнованим манастирем і щось говорить до нього. Таж хмари клубляться між ним і Нею, шелестять, мов поле під вітром, і рвуть слова, відносять у повітря. Ледве вловив:

— „...не в світі... знаходить думка... людська, що шукає“.

Ще звучали в ухах ті слова, але не розумів їхнього сенсу... Таж він вже десь чув щось подібне: — „Стрічене знайдеш, коли гадатимеш, що стратив його на віки“?... Як звязати це й чи то ж те саме?...

Вранці Карльос почув себе бадьорим, що аж здивувався сам. І з того дня швидко й помітно став видужувати.

— Ласка „нашої“ Святої, — тішились ченці.

Незабаром немічний вже сам зводився з ліжка й підпираючись патерицею, виходив аж поза манастирські мури. Одного дня подався так далеко в пустиню, що ледве вистачило сил повернутися. Набряклі ноги тремтіли й, здавалось, понаростали в своїй шкірі, що стала їм затісною. Приліг на камяній лаві біля „Колеса Святої“ й заплющившись чекав на вечірній дзвін. Чув, як потихеньку пройшов біля нього брат Дженаро по воду й дуже обережно крутив коло, щоб якнайменше рипіло. Почув, як потім кухар, що сік щось ножами в пекарні, стишив стукання, що його було ледве чути. Знав, що брати жаліють його й думав, чи зможе колись їм віддячитись? Чим?... Хіба що молитвами!... Відчув, що на нього впала тінь і розплющив очі:

— Лежи, лежи, сину. Чи не зашкодив собі? — питався патер Ліберат. — Сильно ти охляв.

— Мабуть від суму, отче!

Ігумен присів біля нього.

— Святий Отець Василій Великий, патріярх усіх чинів монаших, — бо ж усі чини чернечі, як листя рясні, з Нього, мов з коріня міцного, виросли! — сказав велику істину, що мусиш її памятати й ти, сину мій: — „Память на давнє життя — найбільша нагода до гріха!“

— Не хотів би згадувати, отче всечесний... Не хотів би... Але... Та гнітить і засмучує мене ще й те, що обітниця моя... обіцяв бо я принести свічку, в Еспанії засвічену, до гробу Святого. Знаєш, отче, обітниця лицарська... А от же, буду живий, а слова дотримати не можу...

— „За свічку ногам моїм — слово Твоє“ — каже Співець у псальмі 118-ій. Тож аби в серці світило Слово Боже!

Карльосові очі заіскрились:

— Ти, отче, завжди вмієш потішити. І правда твоя:

у пустині вашій, чую я, зміцнилось і окріпло в душі моїй Слово...

— Це — чудо пустині, сину. Чудо постійне й вічне. Нічого не росте в ній, крім духа. В самітності зростає душа, могутнішає й дужчає. Вловляє вона в пустині мовчазний голос Божий, що в містах великих заглушений рухом великим...

Прозоро склянними іскорками розсипався частий, рівний голосок малого дзвіночка: скликав братію на „цѐчу" — вечерю, що в дійсності була за обід, бо опівдні діставали тільки по яшному коржеві та кухлеві води з оцтом чи вином.

Мало коли давніше зазнавав Карсьос такого великого спокою, як тепер у годині монашої вечері. Непомірно простора на вісім осіб кімната-рефектар з камінною підлогою, яку скісне проміння сонця перетворювало на мозаїку, — мала завжди холодніше повітря, ніж було надворі. Довгий, стемнілий від часу стіл, довгі при ньому лави, мідяно величезна посудина біля дверей з рушниками при ній, скидались на обстанову тієї світлиці „великої і ясної", де Господь спожив свою Останню Вечерю. Не здивувало б, коли до цих семи простих людей в довгих одежах ось-ось прибуло б ще шість інших, а злотисті хлібці, що в біленьких кошиках розставляв на столі брат Дженаро, поблагословила б замість Лібератової найсвятіша рука Богочоловіка...

Брат кухар розносив полумиски з густою темно-червоною сачавичною юшкою, а посередині поставив цяцьковану миску, повну січеної цибулі та всякої запашної зеленини. Брат Кандид за високим аналоєм помалу вичитував життя Святого. Карльос не вслухувався: збирав очима й серцем спокій манастирського дня, простого й ясного, як побите віспою лагідне й просте обличчя ігумонове, як прості й чисті монаші ідеали й прагнення. Погоджувався з життєвою мудрістю брата Дженара, що хоч і розповідав про часті вимушені „пости", та що втратив у випадковім бою з гієною три пальці й часто трусився від фебри але проте був твердо пересвідчений в істині:

— Побожному нічого не бракує й у пустині!...

Патер Ліберат підвів очі на брата кухаря, що їв укупі з усіма, бо всю трапезу подавалось на стіл заразом. Брат немов би і не бачив, а тільки відчув настоятелів погляд, встав, тихо пройшов рефектарем і зник за дверима. Як добре вже знав Карльос цей погляд і ті рухи! І як незмінно зворушували вони його...

— Тепер нічим не зможу віддячити їм, хіба що молитвою...

А брат кухар вже ставив перед немічним гостем — „пітанцію" — додаток до звичайного чернечого столу, поліпшення. Часом це були свіжі, в меду варені овочі, іноді кухлик козячого молока, варені голубячі яйця, мнякий, свіжий овечий сир...

А брат Кандид все ще читав. Вухо вловило слова лектури й уява побігла барвистою стежкою минувшини, прозорої, мов кольоровий вітраж, запашної, як квіти „з дитячого раю". Було

це описане Іваном Дамаскином життя Святого Йосафата, князенка індійського, магараджі, пильного учня брамінів.

Довго не турбувався ні бідою, ні смертю щасливий юний магараджа Йосафат, оточений розкошами та успіхами долі. Та якось углядів на вулиці прокажену людину, І зник з душі спокій у Йосафата. І не міг знайти відповіді на тяжкі питання, що заполонили його світлий розум. Аж поки прийшов із далекої Нубійської Землі викликаний видінням мудрець Варлаам. — „Приношу тобі, князю, — сказав він, — самоцвіт зацний. Привертає він зір духово сліпим. Лікує немочі душевні. Відгонить духів лихих. Але побачити самоцвіт цей може тільки єдино той, хто сам має душу чисту, а серце праведне й добре. А кожен інший, як побачить, то неминуче осліпне!“...

Скарб зацний... Самоцвіт дорогий...

В Карльосовій думці барвними хмарками линуть образи тих, що прагнули скарбу того. Чи ж не є це вічно притягальний, таємницею сповитий, вічно незнаний і вічно для людства бажаний самоцвіт Святого Граля?!.. „В серці нашому мусить бути він“ — говорив патер Інніго.,.

...„ і таємно вирікшись трону свого та володарства земного, — відійшов на пустиню з мудрцем Варлаамом Йосафат-короленко й жив при старому навчителеві своєму, служачи Богові Єдиному“...

З безмежною ніжністю Карльосів погляд обнімає й фіялкові далі там, за вікном, й голі стіни суворо-простого рефектаря, й злотисті малі хлібці на виплетених з пальмових волокон кошичках. І постаті таких милих йому братів, і вигляд отця ігумена Ліберата.

— „Лишитись тут... на завжди!... Чи ж не мене кличе словами учнів Емауських голос Божий: — „Mane nobiscum, quam advesperavit.“ („Лишись із нами, бо йде до вечора!“) Може ще й далеко до вечора, але ж ясний день мій пригас уже враз по світанку... От так спустити на очі — й на душу, й на серце — каптур мовчання й забуття, як ті ченці, що ось устають з-за столу?“...

— Сьогодні зайшов я далеко, за стежку караванів... Аж до горбка, де лежать руїни маленької фортеці, з розваленими білими стінами, — оповідав по вечері, на рекреації, лицар.

Півколом — вінком посідали ченці в дворі на землі, — мимохіть перейняли вже дещо зо східніх звичаїв. Ледве тріпоче срібними листочками олива над „колесом Св. Катерини“. Коло вежі-каплиці задумались велетні чорні-кипариси. Відчиненими дверима каплички з перервами обзивається червоний вогник вічної лямпади:

„Серце моє світ возлюбило, і ось Я з вами до кінця світу!“

— А!.. Це ж — „Мертва Оаза“! — відзивається отець Дженаро. — Зблизька — то тільки громадка каміння. Але в скелі — висічені келії.

— Еге ж. Ще тримаються рештки дверей, з вирізаним хрестом замість віконець.

— Так давно це було, що вже ніхто живий і не памятає,— забирає слово ігумен. — Жив там пустельник один. Зберегла про нього память людська тільки те, що міг одним рухом втихомирити хижого звіря.

— Кажуть люди: досить було, щоб учинив він знак хреста, а лев ставав спокійний і тихий, як овечка.

— Як підеш, лицарю, в дальшу мандрівку, — радить брат Євзевій, — візьми з собою камінчик звідтіль. Побачиш, що звір не підступить до тебе!..

— Не чув я там слова жадного, — задумливо продовжував Карльос, — але ж якось дивно так: ясно десь у душі відізвалось кілька разів все одне й те саме слово; — „Почекай", „почекай"! І таким спокоєм повіяло на мене від тієї купи каміння...

— Тож піди туди ще, сину, — поважно порадив отець Ліберат. — Піди, піди. Візьми з собою їсти, пити. Пробудь там трохи. Місця, де довго молились праведники, овіяні духом їхнім, що все ще там пробуває... Побачиш, що й на тебе зішле ласку свою Святий Божий, людям незнаний.

Карльос послухав ігуменової ради. По кілька день проводив самітньо в „Мертвій Оазі". І справді ніколи не заблукав туди звір, не заповзали отруйні гади. І каравани обминали це місце: боялись його кочевики, гадаючи, що живе там дух пустельника. Вірили, що саме тому й „висушив він джерело", щоб живі не турбували марнотою своєю вічного спокою, що його здобув він там святістю...

Пошана номадів до „дервишів води" виросла мало не в авреолю для Карльоса. Живим бо лишився він після рани самого Абу-Джема́, що звався „Стрілою Азраїловою". Відоме було й те, що славний і гордий Абу-Джема́, що — відколи рука його почала тримати сталь — ніколи не зганьбив себе невлучним ударом, — перепросив покутника й то — навколішках перед усіма! Широко-далеко бігла слава й про те, що Карльос — „зранений у серце" ожив і йому „мертвому" не зашкодили шакали.

— Босий ходить пекучими пісками, чого ніколи не роблять і „дервиші криниці"!...

— Від ран, повніських хробаків, він вилікував ель-Кабірового верблюда!..

І легенда росла — розросталась довкола висохлої від немочі постаті дон Карльоса.

— Людська уява, як і пустиня, повна марев! — ласкаво посміхався патер Ліберат.

І довго вже прожив серед тих міражів Карльос. „Чекай!" — звучало в ухах попередження з „Мертвої Оази". — „Чекай, чекай!" — умовляв ігумен і ченці.

Але ніхто не вмів сказати, чого саме мав чекати Карльос, коли ж уже настільки набрався нових сил, що міг би продовжувати мандрівку до своєї головної мети. Була віра, що голос

Святого не дурно сказав те слово. А патер Ліберат плекав у душі думку:

— Чому б таки й не оселитись назавжди в „Мертвій Оазі" побожному прочанинові? Адже скрізь на грішній землі повинні бути святі!...

І тішився чернець мрією, що відродиться колишня Тебаїда, а з нею — й дух стародавньої Церкви, чистої, радісної й простої... Та й буде щаслива ще одна душа християнська, бо ж „що доброго можуть мати тії вбогі люди по великих містах?"...

Карльос тільки що скінчив свою скромну „цéну" в „Мертвій Оазі", коли з тіні, що вже почала стирати різкі соняшні плями, — виткнулись два їздці. Два, — бо й смілива людина не радо їде у пустиню самітньо! А ці вели ще з собою й третього, ненавантаженого верблюда.

— Дервишу праведний! — схилились перед Карльосом. — Просимо твоєї помочі: лихі духи напосілись і опанували того, що найняв був нас... Довезли ми його до „криниці дервишів", але... чи дочекається він ночі? — відає тільки Пророк. Отож а ось... — і один із бедуїнів простяг Карльосові шматочок пергаменту.

Лячерда напружив зір. На клаптику було різко виведене рукою патера Ліберата:

— „Вертай щошвидче, Сину! Світло твоє розсвітилось".

Карльос мовчки всів на верблюда.

Повна пітьма вже огорнула манастир, коли він зо своїми попутниками спинився на тихому дворищі біля криниці. Дві чернечі тіні ясно вималювались на тлі новопоставленого біля „колеса Святої" намету. Там же тихенько жував листя припнутий до пáкола нерозсідланий осел. З обох боків його сідла — спокійно, як намальовані, дивились до зоряних очей жовтавим поглядом два розсвічені ліхтарі.

— Ой, щось, видко, далеко та „Мертва Оаза", — почулось із намету.

І раптом Лячерді захопило дух, а серце заплигало в грудях. Цього разу без вагання пізнав і відразу повірив: з намету виходив знайомий і любий „круглий" Херонімів бас.

Карльос гарячково рванув за полу намету... Херонімо тримав у своїх широких обіймах свого „Карліта". Таж Лячерда пізнавав тільки самий голос, бо ж той, хто ним говорив, — був не до пізнання. Не дуже пізнавав і Херонімо свого „Карліта". Правду казали ченці: став Карльос подібніший до „повперелло" — Святого жебрака Франціска, з його літерою „Т" на обличчі.

— З душею було б мені легше розлучитись, як бачити, що йде в світи, мов жебрак останній, мій босий Карліто... Камяні груди Херальди * не витримали б і тріснули б із болю, — хвилювався джура й витирав рукою очі та сиві вуса, що тремтіли вкупі з гостренькою, як білий листочок, борідкою.

* „Херальда" — славнозвісна еспанська вежа-дзвіниця.

А Карльос все ще вдивлявся з жахом на те, що вчинила пропасниця з кремезним, раменатим атлетом. Загострений, як стрілка соняшних годинників, Херонімів ніс пропускав крізь ніздрі й перетинку світло, ніби крізь промащене полотно. Великий борлак недоречно стрибав під жовтою шкурою тоненької, мов у дитини, шиї. Блискучі очі втягло в чорні ями немов аж до піднебіння. Могутнє тіло розтало на широких кістках, що обтяглися щільно жовтою шкурою. Був це не Херонімо, тільки самий його привид.

Карльос тримав у своїх холодні Херонімові руки й ловив кожне слово з його уст. І біль, що його розбуджував погляд на цього підрубаного дуба, пригашував ту ясну радість, яка була заграла, коли Карльос вчув, як Херонімо привіз йому „еспанське світло". Бо ж таки й справді аж із самої Еспанії уважно й обачно віз Херонімо дві свічки в ліхтарнях.

— Не давав я обітниць нести їх пішки в руках, але ж день і ніч, без перестанку палали вони; я тільки зміняв огарки.

Карльос нахилився й поцілував старого слугу:

— Знаю, Херомо, що тобі ніколи й ні в чому не було перепон! — І усміхнувся. Усміхнувся вперше, як покинув похід Хуани: — А скажи, що ти зробив би, якби погасли ненароком ці твої свічки?

Джура підніс вгору один палець:

— Я теж про це подумав! — витяг з-під сорочки кесет, що висів на грудях. Виймав відтіля золото, вервицю, кресало й губку.

— От цим розсвітив би знову, й було б знову „еспанське світло", бо ж тут вогонь з Еспанії. Візьми!...

— І не тільки цей в ліхтарнях приніс ти, друже! Приніс вогонь ти й у серці, а його не можуть загасити ні труди, ні рани, ні пригоди...

— О, пригоди!... Зазнав я їх досить! — закрутив головою Херонімо.

І вертавсь уже кілька разів до початого оповідання, як порадившись з патером Іннігом та діставши від мажордома золота, був він Карльосовою тінню, що йшла за лицарем у віддалі. Таж те Триполіс!... Пошли, Боже, тому Вавилонові сарацинському долі Содоми й Гомори! Що вже він потім находився й сюди, й туди?! Що вже він начекався і там, і тут! Про свічки дбаючи, ніколи бо самітній не рушав у путь-дорогу, тільки з караванами. А вони ж не ходять по пустині, як водоноси по Мадриді! І мабуть не знайшов би „Карліта", якби не Марилена... благослови її Свята Діва, дель Піляр!...

— І знову Марилена? — підніс Карльос здивовані брови?

— Таж таки вона! — притакнув слуга. — Не забув же Карліто тієї гітани-ясновидки, що в Бургосі долю твою ворожила? Перед від'їздом ще ходив я до неї. А вона, мов з книги читала. — „Не лицаря, каже, — бачу жебрака босого. Серце, каже, своє в руці несе. І падає... І найнегідніші кров християнську хлебтають! Але, каже, встане, і знайде, що треба!... „Що треба!"

— Це вона про світло те, що ти привіз мені, Херонімо!

— Таж тепер і я сам це бачу! Алеж тоді... Голова мені обертом... Душа примирала... Мав тебе стерегти, як ока... А от же — пропав!...

І знову розповідав, як все біля Триполісу крутився сюди й туди з караванами, й навіть біля цього манастиря проходив, мало не дійшов до Єрусалиму...

— Де шукати тебе?... Літає моя думка з склепу на горище... Та що: як ти знайдеш одну людину в безмежній пустині?... Питаюся кожного. Таж ти йому — про діло, а воно тобі — про минулу середу!... Просив я чуда, як наша володарка. Й таки, бач, сталося! На краю пустині, в селі, якщо селом таку купу сміття назвати можна, що й без церкви Божої, без каплиці навіть! — нагодився мені старець один з шолудивим верблюдом. — „Так і так, говорить, дякуй Всемогутньому, — каже той нехрищений, — що можу тобі, чоловіче, мені тобто, про дервиша босого, про тебе тобто, розповісти й тим йому віддячитись. І почав розповідати: і як тебе шпигонув ножем той дияволів небіж, і як пси кров твою хлебтали, і як ти його пархатого верблюда вилікував. Все розповів і показав шлях...

— І тепер вже більше не розлучимось, Херомо... Підемо разом до Святого Гробу...

— Підемо... тільки не разом: ти — до Христового, а Херонімо — до свого власного, хробаків годувати. І мене, hijo de mi alma, сину душі моєї, від них вже не вилікуєш, як того шолудивого верблюда!... Таж не буде жалю мені, бо ж таки ще раз тебе, Карліто, перед смертю обняв. Хіба тільки й жаль, що далі вже ти підеш сам...

На хвильку розмову затримала була гостра думка: — „Чи сказати про Енрика? Таки ж — він з роду доньї Каталіни?“... Але враз згасла. — „Хай ліпше й Карліто про нього памяті не має, як він сам її втратив“...

В день Святої Марії Магдалини поховали Хероніма біля самого „колеса Св. Катерини“ під розложистою сливою, де й померлі брати чернечі відпочивали. Вмирав старий джура радісно, аж ченці дивувались, що й світські в такій „відірваності від світу“ жити можуть.

— Нам це легше, — ствердив отець Ліберат, бо ж і у Приповістках своїх, у вірші 18-м і 19-м, Соломонова мудрість говорить: — „Брат, коли його підтримує другий брат, є немов фортеця укріплена“...

А ввечері на свято Сан-Яго, патрона Еспанії, вирушив Карльос у дальшу путь. Дотримав слова, що дав його вмираючому Херонімові: пішов з караваною. Відходячи, віддав патерові Лібератові золото, що приніс джура, й просив, щоб, поминаючи Хероніма, молились, як він любив, „усім святим, що починаються на хоту („J“) Херонімові, Хозе, Хуанові — та іншим“.

— „Убогий простягає руку свою по дар, — говорить Св. Іван Золотоустий, — але дар приймає Христос“ — сказав ігумен.

Від Христа ж приймемо частину й ми, але половину з ласки своєї та милосердя християнського віддай на світло при Гробі Господньому.

Довго дивились услід каравані ігумен і брати, як відходив "їхній гість".

— Дивні діла Божі! — звів очі до неба брат Кандид. — Мертвого його ми з братом Євзевієм підібрали. А от же, й видужав, і зустрілися в пустині, й світло знайшов...

— „Чорною ніччю, по чорній скелі повзе чорна комашинка, — а Господь її бачить" — зацитував вірш із Корана патер Джіриламо. Знав мудрість нехрищених, бо ж як би йнакше боював з ними?

А патер Ліберат згідливо похитав головою:

— Бачить і направить її, куди їй треба!...

М-р Богдан Казимира

СПРОБА СУСПІЛЬНОЇ ОБНОВИ

Рексизм Деґреля.

> „Новий режим буде режимом молодих. Він походитиме з людової і національної революції — але не служитиме чужій справі".

Contre Moscou — Rex vaincra. Проти Москви — Рекс побідить. Від деякого часу до найдальших закутин світу доходять ці гасла, кинені молодим рухом рексистів. Йдуть вони на хвилях етеру або за поміччю друкованого слова.

Повоєнна хуртовина кинула на географічну карту Европи державу, що своїм матеріялістичним світоглядом потрапила зєднати низи суспільства — ці низи, що їх гнобив ліберальний капітал. Початкова теорія більшовизму і теперішня дійсність далеко від себе відбігають. Все таки воно не перешкоджує робітництву промислових центрів західньої Европи з запертим віддихом стежити за подіями „нових соціяльних і економічних здобутків", що їх реалізує СССР. Міліони жертв України, внутрішні заворушення, слабе функціонування національного промислу, недобір у всьому, розклад і громадянську гниль, тощо — не вважають за причини немочі комунізму, а протиакції його ворогів і незорієнтування громадян. Однак збільшена аґітація закордоном і лихі господарські відносини мають вплив на некритичну масу.

Кожний хотів би при малій витраті енерґії черпати великі користі — однак так в життю не буває. А радіостації Москви далі проповідують, що в країні пролєтаріяту все є, всі задоволені, край багатий, — правдивий „рай на землі".

На Бельґію комуністична пропаґанда теж мала великий

вплив. Головно чужинці-гірники масово попирали і ширили комуністичну ідеольогію. Це були здебільша італійці, що не годилися з теперішнім станом, який завів il duce і мусіли на еміграції шукати кращої долі.

Коли Бельгія визнала СССР, думали всі, що комуністична агітація буде спинена. Дипльоматичний представник совітської Росії, Рубінін, жидок, запевнював, що між двома державами запанує згода і взаємне довіря для кращого розвою економічно-культурних відносин між двома краями і співпраці, щоб вдержати мир.

Частина населення вірила в ці слова, повні облуди. Думалося, зникнуть соціяльні заколоти, буде краще йти праця над відновою економічного життя, що сильно потерпіло із-за економічної кризи. Однак штрайки не перевелись і навіть у спокійній Фляндрії можна було завважити діючу руку червоного Кремлю. Ось два образки, що показують, як аґенти чужої держави вмішуються у внутрішні справи краю. Власник малого підприємства користає, що часово працю припинено і хоче наладнати своє заведення. Приходять робітники, починається праця. Та не минула ще година, як тут появляється сотня т. зв. „червоної летючої (на колесах) бригади" та наказує робітникам покидати працю. Або інший подібний факт. Фабрикант хоче використати переву в праці та привести до ладу зовнішній вигляд своєї посілости. Приходять робітники, але справа кінчається так само як у попередньому випадку.[1] — Таке їх правдиве обличчя.

Також внутрішнє політичне життя Бельгії залишало багато побажань. До останніх часів діяли й діють там три сильні партії, зо змінним щастям, саме: католицька, ліберальна і соціялістична. Опісля долучився ще й панбельгійський рух націоналістичного покрою, т. зв. „національний леґіон". На його чолі станув колишній фронтовик, тепер адвокат в Лієжі, Поль Гофнаері. Крайне крило флямандців створило знову т. зв. „біназо" Ван Северена. Останніми часами виступив молодий, понад тридцять років Лев Деґрель, провідник „Рексу" (назва походить від Christus Rex), що постановив творити новий суспільний лад, відмінний від дотеперішнього, що був в руках капіталістичної кліки.

Рексизм взяв у свої основи християнізм з націоналістичним підложжям. До католицької Церкви ставиться льояльно, але, щоб з'єдинити розсварених партійно братів, станув на становищі понадконфесійности, і тут причина його численних невдач.

Щоб зрозуміти ґенезу цього руху, який назву спробою віднови соціяльного ладу, треба вглянути в стан, а радніше в економічне й політичне положення Бельгії до виступу Деґреля на ширше форум.

Ще до недавна майже вся влада була в руках католицької партії, що від 1860 р. здобула сильні впливи й владу та виповіла боротьбу іншим партіям. Кермувати краєм не було тяжко,

[1] Обидва факти подаємо за рексівською пресою.

бо великий вклад праці бельгійського духовенства давав свої овочі. Католицькі організації — релігійні, станові, для старших, для молоді, далі школи, університет в Любені, цензура фільм, все це створювало вимріяне середовище для розвою і впливів католицької партії. Із статистики виходить, що в 1935 на все населення Бельгії (8, 213.449), припадало 93·5% католиків.

Одначе не залишалися позаду в праці теж інші партії, головно соціялісти й ліберали. Перші покрили край сіткою клітин свого синдикату, охопили свою молодь в організаційні форми, а після повороту де Мана з Німеччини ввели зміни за взірцем націоналістичних груп.

Теж вдалося їм захопити в свої руки деякі фінансові станиці. Бельгія, це одна з країн, що вчисляється до піонірства в спілчанському русі. Там витворився спеціяльний тип кооператив відповідно до сили кожної партії. Соціялістична партія в заранні занялася творенням консумпційних кооператив і злучила їх враз з партією та професійними союзами. Тому така установа, як скрахований „Банк Праці", чи як сцентралізована споживча кооперація багато заважили на життю і розмахові соціялістичної доктрини в Бельгії. Одного разу сам Вандервельде, провідник II. Інтернаціоналу, не скриваючи сказав, що їхня кооперація сильно підпомагає партійну касу, а споживчі кооперативи назвав „дійними коровами робітничої партії". Отже, не входячи в детайлі, бо не тут на них місце, бачимо, до чого довела навіть у спілчансько зорганізованім життю соціялістична господарка.

Побіч соціялістів не ждали з заложеними руками ліберали. Крім католицької і соціялістичної маємо ще теж ліберальну Бельгію. Знаємо її з виступів проти Церкви, з ширення вільнодумства, масонського світогляду. Брюксель став центром безбожницького промінювання. 1936 р. відбувся там конгрес, щоб утворити сильний фронт до боротьби з „чорною небезпекою". Завдяки лібералам у школах заведено абсолютну ляїцизацію і більшість дітей краю виховувалася б без основ християнської релігії, якщо б не було духа пожертви в католицької суспільности і самопосвяти в духовенства.

Таке поширювання лівих впливів викликувало занепокоєння у всіх правих, а задовілля лівих елементів, і це теж змусило Дегреля виступити на публичну арену зо своєю новою програмою, що мала розвинути почування соціяльної солідарности і повагу для еліти. Чи мали вони творити якусь нову партію, чи фракцію старої консервативної партії, чи може мали числити на сильне парляментарне представництво? На це дає відповідь Жорж Беккет на сторінках тижневика „Рекс". Він зве рексизм „широким соціяльним рухом, що бажає відновити моральний вигляд краю. Йому не вистачає мати виборців і кілька місць у парляменті. Він бажає моральної і духої революції..."

Також однією з ближчих причин і успіхів Дегреля була економічна криза. Хоч професорові лювен. унів. Ван Зеляндові (прем'єрові від 1935 р.) вдалось почасті опанувати та наладнати еко-

номічні відносини, то проте всіх ран він не міг виго'їти. Його попередник, мін. фінансів, Тені надаремно їздив до Парижа шукати у Франції помочі. По його повороті на брюксельській біржі повстав заколот. Національні капітали і чужинецькі девізи почали що скоріше покидати край, через що „національний банк“ мав у кількох днях величезні втрати. А спекуляція на обнижку вартости бельги, монетарної одиниці, прибирала нечувані розміри. Запаси золота так були змаліли, що уряд був приневолений ужити строгіших засобів проти спекулятивних маневрувань, впроваджуючи контролю над валютовою виміною.

Щоб рятувати загрожений стан, 25. III. 1935. парлямент уповажнив Ван Зелянда як премієра знизити вартість бельги, тобто провести інфляцію, себто привести край до нормального господарського життя. Але найближчі і найсердечніші сусіди не спали. Англія сейчас піднесла мито на бельгійську сталь, щоб часом не збільшився чужий імпорт. Знову ж Франція вислала свого тодішнього мін. Маршанда до Брюсселю, щоб забезпечити свій промисел перед загрозою чужого ввозу.

Без уваги на все край починав віджпвати. Капітали поверталися, фабрики відживали. Почалася правильна й інтензивна праця. Злобні язики навіть провіщали Ван Зеляндові диктаторську владу, але тому, що він став по боці великого капіталу, зустрів у провіднику рексистів завзятого противника.

Крім цих економічних справ були ще інші, трохи „менші“, що сприяли ростові рексизму. Вони були звязані з великими магазинами, трестами та акційними спілками.

Бельгія має кілька т. зв. великих магазинів, що мають свої філії по ріжних містах краю. Там усі речі, супроти інших склепів, продається куди дешевше. Як це можливе? Відповідь проста. Побіч калькуляції і танших засобів продукції теж визиск працюючого робітництва і зайнятого персоналу дозволяє власникам класти низькі ціни на свої товари. Тому як вислів реакції рексівці кинули гасло: „Попирати своїми закупами великі магазини, це зменшувати робітницьку заплату, ...це зрадити робітничу солідарність, це бути іграшкою в руках заголоджуючого гіперкапіталізму“.

Подібно діється в тютюневій продукції, що здебільша гуртується в англійських чи бельгійських трестах. Некорисне їхнє діяння проявляється головно в продукції цигар, що зменшує число виспеціялізованих детайлістів.

Через розпорошення капіталу якесь економічне діло можна починати, створивши акційні спілки. Їх завдання — помогти малому капіталові та причинитися до збагачення краю і причасних одиниць. Однак — як це запевняють рексівці — не сповняють вони серед бельгійців свого завдання, бо використовують масу з малим вкладом.

Рексівці в акції проти фінансових потентатів, що їх вони залюбки звуть банкстерами, наводять один факт, що кидає малий сніп світла на економічно-фінансові відносини серед верхівки.

Одно підприємство перемінилося в акційну спілку. Воно гарно розвивалося, але згодом потрібно було грошей. Звернулося воно до т. зв. Caisse d'Epargne з проханням позички 400 тисяч фр., але зустрілося з відмовою, хоч було на позичку покриття в нерухомостях. В цьому самому часі для банку Сежерс-а найшлося 30 мільйонів.

Серед такого положення, каже поляк о. Цєшинський — „наче грім із чистого неба вдарив грімкий зов молодих в католицьку партію, що відірвався від її власного лона і розірвав дотеперішню одність. Можливо, він дав сильний відмолоджуючий застрик спокійним, окутаним добробутом і посідаючим владу провідникам" *.

Деґрель розумів, що Бельгія є і залишиться іграшкою в руках великих держав. Бо завдяки Англії має вона свою незалежність. Англія власне підняла цю концепцію, щоб ставити якусь противагу для Франції чи Німеччини. Бувший міністр кабінету Фішер одного разу заявив, що участь Бельгії в якомунебудь, військовому, торговельному чи політичному союзі з Францією або Німеччиною все буде тим чинником, що зменшуватиме безпеку британського острова. Отже страх за власну шкуру диктував 1831 р. на льондонській конференції творити ще одні кордони, а охопленій ними території дати ймення: Бельгія.

Також бельгійці усвідомляють собі свою силу та могутність. Молодий Деґрель, бачучи те все, спрямував свій рух, як вже згадано, до віднови соціяльного ладу в краю.

Спершу він враз зо своєю організацією належав до бельгійської Католицької Акції. Коли згодом — як кажуть рексівці — мали вони обмежену свободу рухів та бажали кинутись у вир політичного життя, мусіли відокремитися від аполітичної організації, якою є Католицька Акція. Коли б питати за точною історією „Рексу", то мало хто відважився б поставити межу, звідкіля почалося правдиве політичне життя, відділене від авантурництва. Один із редакторів „Рексу" на сторінках одного французького тижневика кидає вперше світло на ці історії, що приневолили провідників панівної партії призадуматися над станом краю. Також заграниця почула, що в Бельгії твориться щось нового, щоб зреформувати суспільно-політичне й економічне життя, саме т. зв. „молодий фронт Рексу". Він задумав зактивізувати бельгійське населення проти червоної Москви, бо повстала ділемма: Рекс або Москва. А йти поруч з Москвою не дуже всміхається. Доля посестри Франції служить за приклад, куди комунізм може завести, хоч більшість населення має найкращі консервативні погляди.

Не буду говорити про дитячі літа Деґреля в Арденах, ні про походження, ні про любов до Бога й батьківщини, що її виніс з-під родинного дому. Також залишу на боці його студії в Ловені, недокінчене право і слабо фінансовану поїздку до Мехіка. Все це буде темою для історика, що займається біографією мужів суспільних рухів.

* Ks. N. Cieszyński — Roczniki katolickie — t. XIV. стр. 35 і 36.

Коротенько пригляньмося йому як суспільно-політичному діячеві, а опісля ширше розвинемо його програму.

Гарно збудований Дегрель електризував публику. Вона, ласа на сензації, виповняє залі, де він має промовляти. Все нове „обвиняю“ паде з його уст. Приходиться йому говорити до різношерстого збору, від 2 до 20 тисяч — залежно від обставин і місцевостей. Щоб можна його послухати, треба купити білєт.

Коли рух став сильніший, Дегрель постановив брати чинну участь у виборах в осени 1936 року. За півтори місяця промовляв він на 120 мітінгах. Хід дальших подій загалові відомий з преси. Частинна перемога, добуті місця в соймі і сенаті, незадовілля в середовищі Рексу з існуючого стану і дальша боротьба з Ван Зеляндом—ось етапи дальшої праці, щоб перебрати владу в свої руки. Недавні вибори в столиці покінчилися для Дегреля невдачею. Не зважаючи на все, ні він, ні його співробітники не зразилися й без уваги на деякі внутрішні непорозуміння надалі кинули рукавичку своїм противникам.

Сильний зріст нового соціяльного руху дозволяє декому з проводу „Рексу“ надіятись, що велика частина бельгійської громадянської думки гуртується біля них. Бо подибуємо там флямандців, вальонців, а також брюссельців (спеціяльний тип громадянина столиці, витворений міжпровінціональним партикуляризмом). Коли приглянемось до Рексу з соціяльного боку, то побачимо там цілу ґрадацію суспільности. Є в ньому селяни, промисловці, фабриканти, купці, робітники та інтелєктуалісти. Його діяння втискається в найнедоступніші закутини краю. Тому правдивий містичний подув, — як запевняє Жозе Стрель — формується довкруги „Рексу“.

Його програма, а спеціяльно соціяльна, добре розроблена, ріжнобічна та досить складна.

„Родинний заробіток, знесення праці заміжніх жінок і здорова політика народин, це одні з точок — кажуть рексівці — нашої програми“. Їх вони ще щедро доповнюють. Завдання Рексу — встановити мир соціяльний, релігійний, мовний та на полі шкільництва. Перший хочуть осягнути солідарністю всіх катеґорій, що діють у продукції, співпрацею внутрі вільних професійних союзів та соціяльним корпоративізмом.

Замирення на полі релігійному і шкільництва прийде, на їх думку, тоді, коли настане повага кожного віроісповідання, коли „наступить на основі здорового розсудку остаточна розвязка рівности й справедливости та коли усунеться з політичкого життя різні конфлікти сумління, які так щедро використовують партії“.

До мовного спокою доведе розвій двох національних культур, спеціяльні піклування й мовна свобода для столиці Брюсселю та широка децентралізація.

Така в загальних рисах програма Рексу. Деякі важніші точки обговорю зокрема.

Родинний заробіток кожного працівника, фізичного чи умового, це головна умовина життя нації, що дозволяє на розріст

усіх сил у осібняка. Родина для „Рексу" це основа, перша клітина суспільного життя. Край буде тоді великий і могутній, коли велика буде родина, сильна, забезпечена на всі зазіхання зсередини чи зокола. Цей заробіток має бути пропорціональний до соціяльного рівня осібняка, його вимог, відповідний до місця осідку, тобто села чи міста. Не можна його вважати за „противиразника відданих послуг, на основі закону подажі й попиту, а має він стояти у відношенню до людського зусилля". Тому дістаючи відповідну для прожилення родини, справедливу заплату, може працівник зайнятися родиною, зглибити велич і шляхетність праці. Вона дає йому певність про „невідоме будуче своїх дітей, що не залишить їх на ласку долі і загалу та допоможе знести заробітну працю заміжньої жінки" [1], що „не буде шукати побічного зайняття поза домом, щоб доповнити невистачальний заробіток свого чоловіка" [2].

Бо праця заміжньої жінки далеко поза домом це факт ненормальний, що дає соціольогам багато заковики з її розвязкою. Радикальніші уми хотять відразу найти вихід. Скорий поворот зайнятої поза домом жінки в родинне огнище як подруги й матері, це найкращий постулят. Вона як ніжна одиниця має стати співтоваришкою чоловіка, а не ревалізувати з ним при стукоті машини і шумі пасів десь далеко в фабриках чи промислових заведеннях.

Одначе таку зміну в теперішній соціяльній структурі тяжко відразу провести. В добавок ще й погляди на цю справу дуже зрізничковані. Постійні дискусії на ці теми зродили потребу зайнятися справою обєктивно й науково. Австрійська, французька, бельгійська, німецька, а навіть польська [3] публіцистика може почванитися, що в них багато зроблено в цьому напрямі. Це приневолило некритичних тверезіше дивитися на світ.

Рексівці в цій справі т. зв. родинної політики стоять на становищі католицько-консервативної думки. Вони в цій ділянці в своєму краю мають багато до сказання.

Бо противники католиків, оперуючи гарними фразами, що на перший погляд „ловлять за серце", зєднують собі приклонників. Деякі з їх утертих фраз дозволю собі навести. „Бути подругою, слугою — ось це одиноке право, що фашисти (!) годяться признати жінкам", або „деякі, що своїм світоглядом далеко ще стоять позаду, бажали б залишити жінок в ролі господинь, себто залишити їх в невільництві".

Такими й подібними гаслами намагаються зменшити і обезвартнити в очах жіноцтва ідеал матері-подруги. В заміну вивищують та ставлять на пєдестал божества працю поза домом, повну емоції і зусиль, що „має дати поміч та спасення".

В часі кризи й нужди забезпечення жіноцтва, себто хода за працею, буває інколи неминучою конечністю. Однак жіноцтво,

[1] Marcel Waroux: „Il faut sauver la famille ouvrière". Rex, 21. VIII. 1936.
[2] Marcel Bailly: „Rex et les travailleurs" — Rex 1. V. 1836
[3] Напр. „Rodzina" — збірна праця, Poznań.

як показують статистичні дані, не має з цього великих користей. Воно стає дешевим працівником, бо задовольняється якоюнебудь заплатою за послуги. Його використовують і тому тепер серед жіноцтва збільшилася смертність, фізичний і моральний занепад! — Цей конфлікт зростає в площині психольогічній і яскраво виступає в „домаганнях середньої нормальної і здорової жінки". Бо затруднене жіноцтво не поліпшує свого положення ані не приносить полекші довкіллю, навпаки, погіршує існуючі відносини.

Тому п. Іванка Турнієр — запекла рексистка, бажає „скоро найти розвязку, що вилікувала б цей стан і дозволила жінкам жити згідно з їх природою", бо — як далі міркує вона, „жінка не має нагоди найти досконалого щастя, що його дає цей недосконалий світ, коли не стане подругою і матірю".[1]

Бельгія донедавна постійно була тереном віроісповідної партійности. Бути активним католиком заразом означало належати до католицької партії. Щоб рятувати єдність, бо це гасло—одна з бельгійських національних девіз: „єдність зроджує силу", — Дегрель оповістив понадконфесійність Рексу". За Юрієм Беккетом подаю теж з тієї ділянки кілька думок. Це теж вияснює, що було причиною пастирського листа, батьківського напімнення кард. Ван Роє, наслідника славного Мерсіє. Тим листом духовий батько бельгійських католиків забороняв брати участь у починах „Рексу". Понадконфесійний підхід Дегреля до справи це новість для Бельгії. Рексисти кажуть — рексизм не боронить релігійних інтересів, рексисти — понадконфесійна громада. Особисті релігійні погляди не є перешкодою у національній злуці. Однаково принимається з отвертими раменати до „людового фронту Рексу" того, що вірить, чи ні. „Всі мають ці самі права й обовязки. Рекс хоче держатися здалеку від клерикалізму і ляїцизму... Це зменшувало б, твердять вони — людину, якщо було б намагання вязати її сумління[2], це забирало б їй нагороду. Бо віра — це дар Божий. Бо переконання чи віра супонує вільну і спонтанну злуку людської душі"... і т. ін.

Ось таке невиразне й поплутане становище „Рексу" супроти релігії. Дегрель хотів би, згідно з засадою „вовк ситий і коза ціла", єдинити, брати теж релігію в основу свого руху, але одночасно витворює велику суматоху поглядів та приневолює католицьку Церкву гостро його осудити. Бо ставити так справу, себто, що віра це субєктивне переконання кожного і можна вірити або ні, це значить повертатися до завмираючого лібералізму.

Теж не виправдують їх „твердження", що поступають з погляду на часове земне добро, бо забувають, що як християни мають ставити вище духове добро другого світу. Стаючи на площині цілковитої понадконфесійности, не боронять вже більше

---

[1] Авторка тих слів, очевидячки, не бере на увагу жінок, що мають покликання до манастиря. Ред.

[2] Цікаво, чому на думку рексистів не зменшує людини вязання сумління і накидання поглядів у інших справах, а тільки у релігійних? Хіба до всього слід приложити одну мірку, отже й до релігійних справ. Ред.

соціяльної справедливости (про яку стільки говорять) і любови ближнього, які лягли в основу католицького суспільного погляду, а мусять принимати первні лібералістичного гуманітаризму, що хоче свою силу і велич черпати з туземного життя.

Всі віруючі бельгійці послухали голосу з Малін. Вперта, щоденна 50-літня праця католиків зуміла витворити середовище вірне своєму проводові. Свідком власне були останні вибори в Брюсселі.

Квестія флямандська теж важна і пекуча для Бельгії, як багато інших. На одній землі під одним володарем зійшлося дві раси, два цілком різні народи. Вальони-романці і флямани-германці. Різні вони між собою, як різна природа гірських Арден від широких піль Фляндрії. Хоч флямандці чисельно більші і як осібняки вартісніші від вальонців, то все таки не вдалося їм було опанувати ситуації, не могли стати господарями своєї хати. Причина може в цьому, з чим вкінці флямандці не криються, що між ними більше ідей як людських голов. Світова війна, прихід німецьких військ — все це багато зробило. Воно розбудило приспаного національного духа флямандців. Далеко на фронті мріяв молодий Ван Северен про вільну Фляндрію, чи краще — злучену з Нідерляндами. Національна свідомість почала ширитися в усіх напрямах. І навіть часове замирення флямандських націоналістів з Дегрелем було тільки тактичне. Хотіли вони лише мирним шляхом добути собі від столиці більшу незалежність.

Але Дегрель має дальший плян. Він сягає далеко в майбутнє. Дегрель добре розуміє, що як не прийде до замирення між двома народами, то й година втрати незалежности може скоріше наспіти. Одначе це пустий страх. Англія, Франція і Німеччина постараються, щоб вона далі зосталася як незалежна, суверенна держава.

Спірна точка це мова. Вона ділить край на дві смуги, творить китайський мур між двома ґрупами в одній державі, з одним монархом. З однаковим презирством зустрічає вальонець — флямандця, чи навпаки. Тому впадає сейчас у вічі, що цю боротьбу треба раз на все усунути. Намагалися її тільки піддержувати професійні політики для своїх цілей. Від тепер, в новому режимі „Рекса" має це зникнути. Завдяки новому ладові і розвоєві кожної з них у своїй окрузі настане мир між двома національними расами, що, горді зо свого минулого, зможуть відновити свою велич у відновленій Бельгії[1].

Вкінці приходимо до найважнішої точки програми — корпоративного устрою держави. Світ шукає виходу з неясного положення, що в нього загнав його нездоровий передвоєнний демократизм. Всі звертають очі в історію і бачать, що часи зо становим ладом чи не найкращі. Католики в цьому напрямі мають сильну поміч, бо їх думки піддержують дві великі папські енцикліки „Rerum Novarum" і „Quadragesimo Anno". Крім цього

[1] Marcel Waroux: „L'aveuglement de la bourgeoisie".

багато католицьких авторів подрібно її розробило в своїх наукових чи популярних працях. Імя знавця цієї ділянки добув собі один священик, бельгійський громадянин. Сам він є в чині отців Єзуїтів, а його прізвище — А. Міллер.

В питанні корпоративного устрою рексівці зуміли теж виховати своїх теоретиків. Погляди їх трохи відмінні, але в суті від католицьких не різняться. Найперше запізнаємося з цими людьми. На чільне місце вибиваються два: Дорен (Serge Doring) і Карліє (J. Carlier). За їх писаннями подамо погляди „Рексу" на становий устрій.

Від самих початків рексівці вказували на вагу професійних союзів, що мають велике значення в житті робітництва. Тому сам „Рекс" творить синдикати для оборони прав працівників. При вступі залишають робітникові і працедавцеві свободу вишукати собі відповідний союз, бо коли вони гнучкіші, то „краще узброєні, щоб сповнити своє соціяльне завдання".

Соціялісти зробили з синдикалізму і синдикатів іграшку своєї політики. Уважають вони їх за засоби роздування ворожнечі між поодинокими „клясами". Тому треба опрокидувати погляд міжклясової боротьби і поняття „кляси", а приготовляти підложжя, догідне для станового ладу.

Рексівці уважають синдикалізм за засіб, що має уможливити співпрацю одиниць. Основується він на згоді і спільноті інтересів внутрі організованої професії. Дійти до станового ладу — думають рексівці — буде можливе аж з бігом часу, бо тільки це може існувати, що зроджується зо свободи[1].

Суспільність вже так збудована, що слабші лучаться у сильний бльок, щоб протиставитись напорові. Така співпраця всіх чинників у розшуках загального добра витворює духа солідарности, приневолює всі органи лучитися разом, щоб прямувати й діяти в напрямі добра соціяльного тіла. Відсутність співпраці все погубна, бо підкопує одну клітину в користь другої. А в теперішньому зборі треба відпирати напір зосереджених засобів продукції.

З одного боку є малочисельні власники капіталу. Вони посідають привілей над працею інших і використовують своє догідне положення. З другого ж боку — це маси різних працівників. Вони, тобто ці дві групи, живуть у постійній ненависті, виповідають собі безперервну боротьбу. Вони визнають тільки це, „що їх ділить, а не намагаються найти спільної точки, яка могла б їх лучити. Цим лучником є спільний інтерес, почуття міжклясової солідарности". Тимто доконче треба відновити професійну еліту, що основувалася б не на вартості гроша, а на вартості праці.

В „Рексі" згуртовані працедавці і працівники. Їх лучить одна ідея — будувати нову суспільність, що буде поважати справедливість і соціяльний мир. Бо сьогоднішній пролєтар — не зви-

---

[1] J. Carlier: „Pourquoi des syndicats rexistes".

чайна людина. Це не той, що не має гроша чи кусня землі. Це „людина, що їй знищено її особовість. Це той, що його закріпостила машина; вона його переробила на свій лад"[1].

Ще варто підкреслити в користь рексівців практичний підхід до життя і ясне ставлення справи. Вони свідомі, що становим ладом не осягнуть ідеалу, не розвяжуть усіх питань, але він буде одним із засобів, що допоможе прямувати до ідеалу, буде ниткою до його розвязки. Чистий корпоративізм — це річ ідеальна, а дехто зве його навіть утопійним.

Тому „ідеальний, інтегральний корпоративізм це мета, що до неї слід прямувати. Він буде зреалізований у хвилині досконалого порядку", але „досконалого корпоративізму ніколи не здійсниться, бо правдивого корпоративізму не має, хіба тільки в теорії й у сні"[2].

Корпорацією зве Дорен „асоціяцію або злуку подібних інтересів та гурт органічних прав, що одинокі можуть запевнити охорону, якої не може йому дати теперішня система". Карліє ж каже: „Чистий корпоративізм в собі містить умову, що володітиме соціяльна або національна моральність, беручи верх над усіма інстинктами й усіма інтересами".

Яка ж причина, що лихо діє, що потрібно реформи?

Працю привикли уважати за засіб продукції, людський чинник за сирівець чи інше знаряддя, без якого не можна обійтися. Нові та фабрики підприємства повстають, не щоб збагачувати спільноти, нести допомогу тим, що потребують праці, а на першому пляні видніє тільки: продукувати і заробляти. Це зміст діючого тепер капіталізму.

В таких умовинах співпраця між капіталом і працею неможлива. Треба відповісти на домагання робітництва — звертаючи теж увагу на потреби продукції. В корпорації можна здійснити ці постуляти. Тут інтерес кожного буде заступлений в імя згоди і справедливости. Кожне домагання буде виконане, і не перешкаджатиме в твореню загального добра.

„Одинокий корпоративізм зможе умовому чи фізичному працівникові віддати на власність його звання, нормуючи працю внутрі стану". Знову лежить в інтересі самих продуцентів — тобто власників, урядовців і робітників кермувати станом, організувати продукцію. Держава не має найменшого права сюди встрявати. Корпорація сама запевнить родинний заробіток, право до праці, суспільну опіку й інше.

У світі, а в Бельгії зокрема, діє велике лихо. Закони неправильні. Видають їх люди, що з життям не мають нічого спільного. Це кабінетні професійні діячі. Тому „закони повинні укладати люди, що працюють на економічному і суспільному полі... Корпоративні Ради, що є зовнішнім оформленням організованих професій, що складаються з компетентних людей, мають гово-

---

[1] Jean Denis: „Proletariat moderne".
[2] J. Carlier: „Rex et la Corporation".

рити про речі, на яких визнаються".[1] Ці корпоративні ради будуть мати за завдання розглядати предложені пляни, просліджувати і випрацьовувати економічні закони.

Над корпоративним устроєм держави, тобто держави як корпорації, над корпоративними законодатними палатами, урядом і владою керманича держави, не буду зупинятися. Це широко розробили рексівські теоретики, а я тільки накреслю приблизний плян чинностей внутрі держави.

На перший погляд можна сейчас розрізнити й поділити дві групи корпорацій: 1. економічну й 2. неекономічну. В економічних корпораціях, себто тих, що займаються продукцією і розділом дібр та товарів, треба поставити:

1. рільництво, 2. промисл, 3. ремесла, 4. торговлю, 5. кредит, 6. пересилкові (транспортові) підприємства, 7. добра загального вжитку.

В корпораціях неекономічних найдуться всі інші, що їх можемо зачислити до суспільного та культурного життя. Ось вони:

1. віроісповідання, 2. армія і поліція, 3. судівництво, 4. наука і штука, 5. національне виховання, 6. публичне здоровя або суспільна гігієна.

Як бачимо, свою будову корпоративного устрою уложили на „принципі гуртування природних спільнот та чинностей, що їм дається спільну назву стани"... бо „правдивий корпоративізм вимагає природного порядку і поважання загальної користи самими корпораціями. Коли корпорації між собою збережуть цей загальний порядок, тоді відпадає одне з завдань держави, це її інтервенція".[2]

Коли охопиться суспільність у корпоративні форми, тоді все життя буде нормувати стан. Тоді буде менше несправедливости. Вписані користі в карті праці завдяки становому ладові будуть теж ставити деякі домагання і накладати обовязки. Вільний осібняк бере їх добровільно на свої плечі і це не буде перешкодою у загальному добрі.

Така в мініятурі програма „Рексу". Коли хто питав би, чи зробив він що позитивного для Бельгії, на це у відповідь наведу погляд самих рексівців.

„Від коли „Рекс" існує, щось велике і сильне впадає нам у вічі... ми входимо в період національної величі,... думка, що ми залишимо будучим поколінням кращу Бельгію, гідніше життя, глибший соціяльний спокій це для нас найкраща заплата і направду... будемо широко, по-королівськи винагороджені за наші зусилля".

Знову ж о. Цєшинський у своїх міркуваннях доходить до думки, що „акція Дегреля залишила за собою не тільки румовище, воєнне замішання і братнє незадовілля. Рексизм головно стався осторогою для бельгійських католиків, щоб не піддалися

[1] J. Carlier: „Vers la reforme de l' Etat — une formule Rexiste".
[2] J. Carlier: „Rex et la Corporation".

партійній закостенілості, а громом вдаряючи в ряди партії, очистив закислу атмосферу і спонукав провід взятися за різні реформи. Воднораз безоглядно відслонив він різні недостачі та надужиття і слабі сторони тієї католицької збірноти, яку вважалося за гранітовий бльок, незрівняний моноліт і силу".[1]

А все таки з Дегреля і рексизму більшість незадоволена. Мають вони своїх противників. Головно проти понадконфесійности та бажання ввести диктатуру виступили зорганізовані католики. Протиставляться йому християнські демократи з сильним своїм синдикатом і не менше впливовою організацією між робітничою молоддю — ЖОК — що в десятиліття свого існування числила понад 80 тисяч членів. Знов же бельгійська молодь, згуртована в товариствах Католицької Акції, заявила, що хто хоче бути вірний ідеям Католицької Акції не може стояти в рядах рексизму. Зо свого боку єпископат заборонив священикам і монахам належати до тієї організації, як теж — а було це в звичаю — продавати коло церковних брам рексівську пресу. Щоб паралізувати впливи Дегреля та методи його праці, почав виходити в Лієж новий тижневик „Judex".

Чи останні невдачі, внутрішні неспокої й ферменти серед членів і проводу „Рексу" мали б означати ослаблення й завмирання руху? Чи може гасне зірка Дегреля? — Невідомо.

Він прочистив відносини. Скінчилися фінансові скандали. Край повертається до нормального життя.

Але консервативний бельгієць не хоче поносити наслідків нових експериментів Дегреля на суспільно-економічному полі і спокійно тепер відвертає до нього плечі, кажучи: — Він тепер нам непотрібний; коли б були рексівці при владі, то однаково нічого кращого нам не дали б.

Яка майбутність „Рексу", невідомо. Можливе, що він відіграє ще яку більшу чи меншу ролю, але може бути й так, що він зо своїм провідником поволі піде в тінь забуття, а історія запише тільки, що було серед молодих у Бельгії бажання суспільно-економічної віднови.

Юрко Мушак

ПОСТАТЬ ПРОМЕТЕЯ

в світовій та українській літературі

„Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра,
Серце розбиває"

„Кобзар"

Між мітами грецького мітоґрафа Аполльодора читаємо про Прометея ось таке: „Прометей, що сотворив людей з води й землі,

[1] Ks. N. Cieszyński: op. cit. ст. 46.

дав їм також тайком перед Зевесом огонь, який сховав у стрижні очеретини. Коли Зевес помітив крадіж, приказав Гефайстові прикувати Прометея до Кавказу. Тут він висів прикований сотки літ. Щодня прилітав орел і виїдав йому печінку, яка за ніч відростала". Цей міт мав дуже великий вплив на цілу всесвітню літературу, а також у дуже великій мірі й на українську. Зустрічаємо його вже в найстаршого грецького поета Гезіода[1] (700 до Хр.) в творах „Походження богів", 6. 510. і сл., і „Праці й дні" в 47. і сл. Одначе Гезіод згідно з релігією свого віку вважав Прометея за злочинця, проступника, що ошукав Зевеса при поділі жертви й украв із неба вогонь — за це й терпить заслужену кару.

Інакше поставився до цього міту найстарший, а водночас найбільший траґік, властивий творець траґедій — Айсхіль. Його Прометей — це спаситель, збавник народу, того народу, який Зевс хоче знищити до нащаду. Прометей стає добродієм народу, за нього приймає на себе пута й віковічні муки, й це власне надає постаті Прометея глибокого траґізму.

Долю цього страдника зобразив Айсхіль у драматичній трильоґії, з якої збереглася середня частина п. з. „Прикований Прометей".

Айсхіль у прольоґу цієї траґедії також повторює крадіж огню, але її не змальовує. (Це відбулося в першій частині трильоґії в траґ. п. з. „Прометей огненосець").

В траґедії „Прикований Прометей" крадіж це вже тільки причина кар і мук. Довідуємося про те з прольоґу траґедії зо слів Кратоса (насилля):

„Дійшли ми вже до меж далеких тих країв,
До скитського шляху, безлюдних пустарів.
Гефайсте, ти гляди, наказ Вітця сповнить:
Зевс поручив тобі до скель стрімких прибить
Злочинця цього вперш, звязавши міцно в скрут
Нерозірвальних звен, сильних крицевих пут.
Таж він твій квіт, цей блиск огню, мистця всіх штук
Украв і в дарі дав смертельникам до рук.
За це нехай прийме покуту від богів,
Щоб Зевса верховласть пошанувати вмів
Та раз вже перестав любити людський рід.

(Переклад мій)

Опісля Прометей, прикований до скель, вичисляє всі добродійства, які він учинив для людей, а їх приніс їм огонь — дар Прометея. Прометей навчив людей пізнавати зорі, їх схід та захід, навчив числити й писати й віщувати та вказав цілюще зілля. Одначе вогонь та мореплавство це дві найбільші заслуги; їх доконав Прометей із любови до народу; в його обороні станув проти самого Зевса. За цю провину Гефайст із наказу Зевса

---

[1] Впливи Прометея на грецьку й римську літературу, як також на старовинне образотворче мистецтво обговорює дуже докладно К. Варр, Prometheus, (Roschers Mytholog. Lexikon III. 2. Leipzig 1897—1909).

приковує його в Скитії, недалеко Кавказу, до стрімких скель над морем. Бедра опоясує йому залізними обручами, а на руки і на ноги накладає кайдани. Крім цього через груди пробиває йому спіжевий клин. Самітного страдника відвідує хор Океанід, опортуніст Океан і вічна мандрівниця, божевільна Іо, жертва самоволі Зевса. Океаніди співчувають із болем Прометея, що видно з їхньої пісні:

„Здригаюся, скільки разів бачу,
Як тисячні муки,

Прометею, тебе розривають,
Пута давлять руки.

„Ти Зевеса навіть не злякався
В своїх прямуваннях.

Цілим серцем для людей віддався,
Тепер сам в кайданах.

„Бачиш, друже, що зазнав невдяки
За всі труди ревні.

Скажи мені, чим тобі поможуть
Люди одноденні?"

(Переклад мій)

Океаніди потішають Прометея, що не тільки його зустріла така кара. Провідниця хору каже:

„Я знала давніше одного ще бога,
Героя Титана Атлянта,
Його одоліла богів перемога,
В окови скували гіганта.
Поклали на плечі всю землю та всесвіт,
Тягар цей держить до сьогодня.
Йому грає море й бурхливих хвиль клекіт,
Відкликуєсь журно безодня".

(Переклад мій)

Вкінці приходить вістун Зевса, Гермес. Він намовляє Прометея покоритися Зевсові й на випадок непослуху грозить ще більшими карами: Зевс разом зо скелею кине його до Тартару, а орел щоднини виїдатиме його печінку. Та відважний страдник незломний. Легковажить слова Гермеса, кажучи:

„Я це знав вже давно, що почув з твоїх слів,
Та як ворог терпить від своїх ворогів,
То ганьби в тім нема!

„Хай у мене ціляє огнем блискавиць,
Хай повітря стрясе у вітрах громовиць
Хуртовина страшна.

„Нехай буря цей світ із корінням основ
Потрясе, а бурун морських хвиль стусаном
Нехай сягне до зір.

„Хай змішає моря, та небесні шляхи.
Нехай кине мене в темний Ад вир судьби,
Та не вбє мене звір!"

(Переклад мій)

Але скоро переконується Прометей про правдивість погроз Гермеса. Він вже бачить свій кінець, одначе й це його не ломить. Він холоднокровно заглядає смерті в очі, кажучи:

„Вже сповняє в ділах, чим грозив у словах,
Ось дрижить у основах круг-світ,

Глухо грім гомонить у самих глибинах,
Блискавиці з небес миготять в кривульках,
Розсипають кругом свій розжеврений квіт.
Крутні вихру знімають вже темряву хмар.

Розгулялись вітри та й пішли всі на герць,
Усе небо й моря получив цей удар,
Ось приходить усьому кінець!

Ой нене — Пресвята
Етéре, ти світло спільното життя,
На землі для всіх сотворінь,
Глядіть на невинність моїх терпінь!“

(Переклад мій)

Серед громів, лискавиць і землетрусів скеля западається враз із Прометеєм під землю.

Ніхто перед Айсхілем не впровадив Прометея на сцену, але й по нім у Греції ніхто не мав відваги опрацювати вдруге цієї теми. Всі відчували, що перевищити Айсхіля це понад сили. З великим подивом і глибокою пошаною дивиться на нього найбільший грецький комедієписець Аристофан і в своїй комéдії „Жаби“[1] ставить його за взір трáґіка. На літературних змаганнях між Айсхілем і Евріпідом суддює сам Діонісій і признає першенство Айсхілеві.

В пізнішій добі клясичного грецького раціоналізму не доцінювано вже так Айсхіля, тому й не диво, що Арістотель дуже рідко цитує траґедії Айсхіля в своїй „Поетиці“.

В Римі знано вже дуже вчасно траґедії Айсхіля й перероблювано латинською мовою. „Прометея“ Айсхіля переробив римський траґік Акцій (170—87 до Хр.). Він, як думає Ribbeck, получив дві траґедії Айсхіля, „Прикований Прометей“ і „Розпутаний Промотей“, в одну. Таке получення називали римляни „контамінацією“. І навіть ще в часах римського цісарства уважають Айсхіля за найбільшого траґіка.

В середніх віках пішов Айсхіль у забуття. Одначе його „Прометей“ і тоді мав великий вплив. Прометея христіяни середніх віків уважали за предтечу Христа. Отці церкви казали, що коли Прометей висів серед мук і кликав свого спасителя, побачив образ розпятого Христа, що колись мав понести такі самі муки за відкупленння людства.

Коли Тертуліян (160—240 по Хр.) показував поганам образ розпятого Христа, говорив: „Verus Prometheus, Deus omnipotens,

[1] Комедію цю переклав дуже гарно українською мовою В. Сімович, і вона незабаром появиться друком.

blasphemiis lancinatus" (правдивий Прометей, всемогущий Бог, розшматований хулою).

В Прометею дошукувалися також подібности з Єговою з кн. Роду, що створив Адама з глини, як Прометей своїх людей. Та найбільше порівнювано муки Прометея з муками Христа.

Аж нові віки зайнялися з великим запалом Айсхілем, бо знайшли в нього невичерпане джерело поетичних мотивів.

Перший, що з новітніх поетів впровадив постать Прометея до літератури, був Тома Кампанелля, жертва еспанської інквізиції. Пробуваючи в тюрмі, він написав сонет, в якому звеличує героїчну посвяту й муки Прометея.

За ним пішов Кальдерон де Ля Барка. Одна з його мітольоґічних драм, які він писав на бажання короля Филипа IV., мала заголовок: „Estatua de Prometeo" (1679). Айсхіля Кальдерон не знав. Його джерелом була мітольоґія Бокачча „De genealogiis deorum gentilium" (1373). Прометей Кальдерона це світло „небесного смолоскипу", що його статуї одуховлює життям, духом і силою пізнання. Кальдерон іде тут за тим переказом, що Прометей виліпив людину з глини. Його Прометей це людина благородна, прямує до високих ідеалів, астроном і різьбар. Його опікунка — Мінерва. З неї створив він величаву статую. За часів барока й рокока Айсхіля вважали за найбільшого поета-траґіка. Впливи Прометея бачимо в творчості Мільтона. Багато спільних рис можемо знайти між його Сатаною з „Утраченого раю" і „Прометеєм" Айсхіля.

Французи в XVIII. віку не виявляють найменшого зацікавлення траґедіями Айсхіля. Ба, що більше, вони їх не розуміють, а фільософ Вольтер називає їх „варварськими".

Від початку 18. віку виступає Прометей як символ поета творця. Старовинний творець людей стає символом артистів і поетів. Теорія Арістотеля, що в поезії треба бачити наслідування природи не вистачала вже тогочасній естетиці. Залишалося завжди невияснене „щось", чим зайнялися головно анґлійські фільософи й естетики. Вони намагалися збагнути те, на що не давала відповіді ані освіта, ані ученість, ані уява. Анґлійський фільософ-теоретик штуки Шефтсбері (Shaftesbury) перший кинув гасло: „Правдивий поет це творець, як Прометей!" Він не наслідує, а творить, як Прометей людей, так він творить свої постаті з глибин власного серця. Естетика Шефтсбері мала великий вплив на німецьку поетику клясицизму й романтизму.

За тим гаслом ідуть німецькі поети Ґерстенберг, Зульцер, Гердер. А молодий Ґете посувається ще далі й каже: „Правдивий поет це Прометей".

Часи „Бурі й Напору" взяли це гасло за своє, а посуваючись очевидячки задалеко, оповістили інше гасло: „Поет не тільки Прометей, але він є сам бог". Ґеніяльність — це божеськість, а Бог найвищий ґеній.

Молодий Ґете в Франкфурті починає писати драму „Про-

метей", яку докінчує в глибокій старості. Його „Прометей" стає на прю з Богом. Але Ґете резиґнує з особистости Бога й доходить до пантеїзму. В нього Бог — це світ, а світ — це Бог. А понад Богом і понад усім стоїть доля — це незмінні закони природи, яких не змінить ніякий Бог[1].

Прометей — це сам Ґете. Він навіть кепкує зо своєї давньої віри.

Отже „Прометей" Ґете — це поет творець, що в почутті своєї творчої сили хулить Бога. Одначе він не є символом цілого людства, а тільки деякої сторінки людської істоти.

Цю тему порушували ще Tobler, „Prometheus", J. S. Falk, „Prometheus" (1803), Aug. Wilh. Schlegel, вірш „Прометей" (1797). Прометей Шлеґеля задумує подати людям огонь. Мати Теміда остерігає його: „Горе тому, що обдарить вічних сліпців світлом небесного смолоскипу!" Але Прометей, надіючись на благословення, яке принесе людям нова культура, не слухає остороги матері.

Herder (1802) пише драматичний вірш з хорами „Розпутаний Прометей". Одначе вартість його дуже маленька.

Так само пішов у забуття фраґмент мітичного вірша „Розпутаний Прометей" E. Feuchsterleben'a[2]. Вже на більше реальному ґрунті станув італійський поет Вінкентій Монті[3]. Його „Прометей" — це Наполеон, борець за волю, що не любить рабства, ненавидить і поборює самоволю тиранів.

Одначе безпосередній вплив Прометея виступає аж в початках 19. в., в добі романтизму. Скільки разів революційний дух брав перевагу в літературі, символом протесту, обурення й топтання старих несправедливих законів ставався Прометей.

Романтики часто опрацьовували такі мотиви, де одиниця попадала б у конфлікт зо світом. Тут передує найбільший революціонер Байрон. В часах романтизму Прометей стає символом терплячого людства. Байрон (1816) написав малий вірш у трьох строфах. Це панеґірик на честь Титана. Страдник Прометей стає предметом творчости Байрона. Велич його героїв у німому терпінню, гордій мовчанці. Та герої Байрона при тому свідомі того, що терплять невинно, одначе уважають собі за честь не показати своїх терпінь назовні. Так Прометей — це людство.

Людство страдник — але тріюмфуючий. Такими є всі герої Байрона, а головно „Манфред" і „Каїн", цей Каїн, що не хоче покоритися навіть Богові.

Цю думку поширює далі американський поет Лонфело, „Прометей".

---

[1] Таке становище це заперечення божескости Бога, бо коли над Ним була б вища сила, то Він не був би Богом.

[2] Впливи Пром. в нім. літературі обговорює докладно K. Heinemann, Die tragischen Gestalten der Griechen in der Weltliteratur, 2 томи, Leipzig 1920. — O. F. Walzel, Das Prometheus — symbol von Shaftesbary zu Goethe (Neue Jahr. f. d. kl. Alt. 25. Jahrg. 13. 1910). — J. Fränkel, Wandlungen des Prometheus, Bern 1910.

[3] Впливи Прометея на іт. літ. обговорює Arturo Graf, Prometeo nella poesia ed arte, Torino 1920.

Слідами Байрона пішов анґ. поет Шеллі й написав драму „Розпутаний Прометей". Плян до цієї драми створив тоді, коли в Швайцарії над Женевським озером разом із Байроном студіював траґедії Айсхіля. Шеллі перейняв велику думку Байрона й у нього Прометей став також символом людства. В своїй драмі Шеллі намагається „перебудувати світ". Плян, який повстав у Швайцарії виконав Шеллі в Римі. Все сприяло поетові. Голубе небо Італії, пробудження весни, запах квітів, старі руїни з останками колюмн і луків та величні лябіринти терм. Тому й драма повна ліричної краси та принади.

Прометей Шеллі — це символ людства. Йому краще страдати, ніж жити на олімпі в розпусті, тимто він на пропозицію Гермеса відповідає: „Ти плач над рабами неба, а не надо мною. В мойому серці панує чиста радість, рівна тому світлу, що царює на сонці.

Edgar Quinet у трильоґії Prométhée (1838) так само дає образ розвою людської культури.

Вертається ще до цієї теми Richard Paul (1875) „der entfesselte Prometheus" і Siegfrid Lipiner „Der entfesselte Prometheus", що без уваги на прихильну оцінку Ніцше пішов у забуття. Крім цього ще опрацьовував ту саму тему швайцарський поет Karl Spitteler „Prometheus und Epimetheus" (1882). Його Прометей — це надлюдина Ніцше, подібно як і у поета Леопарді („Прометей".) В російській літературі Вячеслав Іванов написав символічну драму „Прометей" (1919), в-во „Алконост". В польській літературі мав Прометей великий вплив на А. Міцкевича, що виявилося в Імпровізації III. ч. „Поминок". Тут терпить поет з надмірної любови до народу. Відгомін впливів Прометея бачимо також в творчості Словацького, Красінського, Немоєвського, Конопніцької („Прометей і Сизиф"), Шуйського („Молитва Прометея"), А. Асника („Прометей"), Пшесмицького ліричний вірш „Прометей", Кравсгора „Прометей", як також у творчості Каспровіча, перекладача траґедій Айсхіля [1].

Траґедії Айсхіля були знані і в Україні вже давно. Та великого впливу тих траґедій в старій українській літературі якось не видно.

З постаттю Прометея зустрічаємося вперше у Котляревського („Енеїда" VI. в. 10.):

„Троянців бідних і Енея,
Хто не хотів, той не пужав,
Терпіли гірше Прометея,
На люльку, що вогню украв".

Котляревський знав Айсхіля, одначе в своїй травестованій „Енеїді" не міг опрацювати міту про Прометея, так як він його

[1] Впливи Пром. в пол. літ. обговор.: Wila Zyndram Kościałkowska, Szkice literac. Prometeus (Bibl. dz. wyb.) Warszawa 1908. — J. Kasprowicz, o Prometeuszu i prometeizmie (Kurjer Lwow. 1915—16)— J. Kallenbach, A. Mickiewicz II. Poznań 1918. — T. Sinko, Hellenizm J. Słowackiego, Krak. 1909. — S. Witkowski, Wstęp do prz. Kaspr. Kr. 1925.

розумів, бо це не відповідало цілості твору. Правда, вже саме порівняння мук троянців з муками Прометея закроює на щось більшого, коли візьмемо під увагу, що поет має на думці не збурену Трою, а Батурин і втечу в Бендери. Та в той час всі далекі були від такої інтерпретації твору Котляревського, тому й не диво, що його травестований образ, хоч і був символом цілого українського народу, не мав у собі нічого для дальшого розвитку. — Аж у добі романтизму, коли одиниця починає бунтуватися проти суспільного устрою, поневолення й самоволі тиранів, виступає виразний образ „Прикованого Прометея" у революційній поемі Шевченка „Кавказ", за яку поет мусів зазнати правдиво „прометейських мук", але не на Кавказі, тільки серед піскових пустинь над аральським озером, та статися „Прометеєм Українського народу". Шевченко дав плястичний мистецький образ дикого, понурого, непривітного, безлюдного Кавказу, а на такому тлі зобразив ґіґантичну постать Прометея, страдника за правду, за волю й долю людства. Як для Байрона, так і для Шевченка був Прометей символом бунту проти деспотизму й поневолення, але заразом і символом безсмертности й тріюмфу ідеї правди й перемоги. Прометей Шевченка — це ввесь український народ, це сума його прямувань і найвищих ідеалів. Їх не зломить, не вбє лють і скаженість тиранів, як Зевс не зламав і не вбив Прометея. Образ Прометея в поемі „Кавказ" це найсильніше втілення образу Прометея в цілій світовій літературі.

Загально знаний завдяки ґеніяльній музиці Стеценка вірш О. Коваленка „Прометей". Та вірш цей не має тієї сили, не має сильної віри в перемогу, ба що більше закінчується якимсь жалібним квилінням:

„О, Батьку наш, великий Преметею,
І нас клюють за щирую ідею
І не орли, а хижі дикі сови.

І мруть борці за правду і свободу,
І той огонь, ту щиру братню згоду,
І мов раби несуть тяжкі окови".

Та не гомонить тут ані одна нотка віри в невмиручість і перемогу, як це ми бачили в Шевченка, яка опісля так часто звенить у грімких піснях Лесі Українки[1], що зайнялася клясичними мотивами.

Драгоманов брав на увагу велике значіння символічної драми Айсхіля. Він в оповіданні „Про заздрих богів" хотів „вияснить вартість вільної думки та віри в поступ", при чім виявляв свій атеїстичний світогляд. Щодо Прометея, то в свойому оповіданні подавав Драгоманов старовинний міт і свій популярно-науковий коментар: „Прометей, нібито один із менших богів, котрого

[1] Пор. Павло Филипович, Прометеїзм Лесі Українки, „Життя й революція" вересень, 1928.

імя значить по нашому: той, що заглядає наперед, провидющий, — узяв із неба вогонь і дав його людям. Ну, а звісно, що тільки з огнем могли люди огріватися, варити страву, кувати струменти. На його думку „тепер імя Прометея стало для просвічених людей іменем усього поступового: сміливої думки, доброго серця, твердости духа, та безстрашности“.

Леся Українка не опрацювала самостійно цієї теми, одначе ніякий образ не повторювався в неї так часто й з таким піднесенням, як образ Прометея, цей символ боротьби й незломности.

Вперше зустрічаємось у неї з образом Прометея в вірші „Сон“, який вона присвятила своїй товаришці Олександрі Судовщиковій, дочці політичного засланця. В цім вірші Муза веде поетку в „таємничі палати“, де

. . . . . „височенний
Орган стоїть там, наче скеля дика,
Де був прикований Титан страшенний,
Що забажав освіти чоловіка“.

Цей „світовий орґан“ має подати такий грімкий звук, що

„З громом упадуть міцні будови,
Великий буде жах, велике й визволення
Тоді спадуть всесвітнії окови“.

Або знов у вірші „Товаришці на спомин“:

„Так ми раби, не має гірших в світі,
Феллаги, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас.

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима
Самі ж кайданами прикуті до землі“.

„Fiat nox“:

„О, не один нащадок Прометея
Блискучу іскру з неба здобував
І безліч рук до неї простягалось,
Мов до зорі, що вказує дорогу.

І розсипалась та велика іскра
На іскорки, малесенькі, незначні,
І кожний іскорку ховав неначе скарб,
У попелі холодному віддавна.

Вона не гасла, тліла в тій могилі,
Та не давала ні тепла, ні світла.
А сміливий нащадок Прометея
Знаходить сумну долю свого предка —
Вигнання, муки, нерозривні пута,
Дочасну смерть у дикій самотині“.

(Докінчення буде).

Джемс Джінс (J. H. Jeans)

СУЧАСНІ ПРОБЛЄМИ АСТРОНОМІЇ*

Маю намір говорити про деякі проблєми, що ними особливо займається теперішня астрономія. Воно очевидно ясно, що астрономія кожної епохи залежить від досконалости телєскопів, що стоять до її услуг. Поки Ґалілей[1] у 1609 р. построїв свою першу 6 *cm* люнету, то астрономія в дійсності була лише чистим зазиранням на зорі. Ця мала люнета дозволила Ґалілеєві студіювати поверхню Місяця, фази Венери та сателіти Юпітера — з вислідом, звісним нам усім. Сила телєскопа росла дуже помалу, так що пройшли аж два століття, поки стало можливе студіювати поважно зорі. Аж з початком 19. століття астрономи мали достаточні астрономічні засоби, щоб зважитися студіювати зорі. Оба Гершелі[2] — сер Уілям та його син сер Джон — розслідили основно розміщення зір у просторі. Вони відкрили, що наше Сонце — це одна з безмежного числа зір, та що ця ціла маса зір уформлена немов би монета або колесо. А молочна (чумацька) дорога, що її можна бачити у ясні безмісячні ночі як дугу ніжного, перлинного сяєва, булаб тоді обручем цього колеса. Уже люнета Ґалілея показала, що ця смуга (обруч) складається з безчисленних зір, розсіяних немов золотий порох на чорному тлі порожнього простору. Досліди обох Гершелів подали відношення тих зір до інших ближчих зір, що їх можна доглянути свобідним оком.

В тому самому часі вдалося вперше змірити віддалення деяких ближчих зір. В 1838 р. вперше змірили віддалення трьох зір майже одночасно три різні астрономи — *Bessel*, *Struve* та *Henderson*[3] — і відтоді став дальший розвиток скорий.

Сто років дослідів навчили нас ось-що: ми знаємо, що навіть найближчі зорі майже міліон разів так віддалені, як найближчі планети. Це пояснює, чому мусіли пройти два століття між Ґалілеєвими дослідами планет і досліджуванням зір 19. століття. Ми знаємо, що найдальші зорі, які можна доглянути голим оком, віддалені яких три тисячі літ світла, себто вони так далеко, що світло мусить мандрувати три тисячі літ через простір, щоб прийти до нас — ми їх не бачимо такими, якими вони тепер,

---

* Виклад славного англійського астрофізика, проголошений у Відні на запрошення „комітету для уладження гостинних відчитів закордонних вчених“ 29. квітня 1936. Виклад надрукований німецькою мовою в „Monatshefte für Mathem. u. Physik“ і окремо (Leipzig u. Wien, Akadem. Verlagsgesellschaft 1937). Перекладач.

[1] Galileo Galilei (1564—1642) батько сучасної фізики (Пер).

[2] Herschel William (1738—1822) і його син John (1792—1871), великі англійські дослідники неба (Пер).

[3] при помочі т. зв. паралякси (кута зріння) — Ф. Бессель (1784—1846) німецький астроном в Кенігсбергу; В. Струве, німець (1793—1864), директор обсерваторії в Пулкові (Пер.)

а такими, якими вони були три тисячі літ тому назад, себто перед оснуванням Риму або облогою Трої. Ми і це знаємо, що віддалення тих зір дрібне, коли порівняти його з віддаленням найдальших зір молочної дороги. Вони віддалені яких 150.000 літ світла; світло, що тепер його бачимо, почало свою мандрівку через простір довго перед цивілізацією людства.

Промір колеса зір, що між ними наше Сонце — тільки маловажний член, має імовірно 200.000 літ світла.

Недавно відкрили, що це зоряне колесо обертається довкола оси — зорі, що лежать на зовні, обігають довкола тих, що творять вісь, так як планети довкола сонця.

Як сонце і планети держаться разом завдяки силам ґравітації, що нею діють на себе, так само й це велике колесо тримається завдяки силам притягання тих зір, з яких воно складається. І як у соняшній системі зовнішні планети порушаються найпомаліше та потребують найдовшого часу, щоб скінчити дорогу довкола сонця, так само порушаються і зовнішні зорі великого зоряного колеса дуже помалу та потребують найдовшого часу, щоб доконати повного обігу. Наскільки сьогодні знаємо, Сонце біжить зо скорістю яких 275 *km* на секунду, тобто 16.500 *km* на мінуту або 15000 разів скоріш, як поспішний потяг. Це колесо так безмежно велике, що Сонце, хоча й як кольосальна його скорість, потребує двісті двадцять міліонів літ, щоб довершити цілий обіг. Коли обчислимо сили ґравітації, потрібні на те, щоб не дозволити зорям і Сонцю розлетітися у простір, тоді зможемо обчислити тягар цілого колеса. Це та сама метода, що нею зважили Сонце, Землю, Юпітера. Коли так зважимо наше зоряне колесо, то ствердимо, що цілковите число зір в ньому приміщених майже напевно більше як 100.000 міліонів, а навіть можливо, що воно й двічі таке велике. Сьогодні цілком ясно, що наша зоряна система — не одинока в свойому роді. Ми знаємо, що простір повний таких зоряних коліс, які обертаються; наша власна система — це лише одна з численних. Ті інші системи звуться „п о з а ґ а л я к т и ч н і м р а к о в и н и“ тому, що вони лежать цілком за нашою ґалактичною (молочною) системою, замкненою молочною дорогою.

Астрономічні твори в роді сонць або планет можна бачити у телєскопі як виразно зазначені світляні кружки. Інші твори виявляють невиразну структуру та замазаний обрис, і тому давніші астрономи їх без різниці означували як мраковини. Одначе тепер знаємо, що ті мраковини фізикально дуже різняться. Є т р и головні кляси; про дві з них хотів би я лише згадати, щоб впоратися з ними, поки буду обговорювати куди більше віддалені позаґалактичні мраковини, що ними передовсім сьогоднішнього вечора будемо заниматися.

Найпростіші з усіх мраковин, знані як „п л а н е т а р н і м р а к о в и н и“ — це нічого іншого, як поодинокі, доволі ясні зорі, оточені далеко поширеною атмосферою, що її промінювання центральної зорі приводить до свічення. Ті зорі під численними

оглядами цікаві. Передовсім вони належать до найгарячіших зір, знаних астрономії; температура їх поверхні сягає приблизно до 60.000°, тобто вдесятеро стільки, що температура поверхні Сонця. Кожний квадратовий центиметр їхньої поверхні висилає енерґію коло 80.000 *HP* (парових коней). Цього було б доволі, щоб порушити велике пасажирське або воєнне судно.

Одначе ті зорі мають розмірно так небагато квадратових центиметрів поверхні, що ціла енерґія, яку висилають, зглядно невелика. Промір більшости їх рівняється ледве половині або четвертині соняшного проміру, так що фантастична горяч їхньої поверхні вирівнюється у деякій мірі малістю тієї поверхні. Найближча з тих мраковин все ж таки така далека, що її світло потребує багато тисяч літ, щоб дійти до нас; у телескопі вони виглядають як бліденькі твори.

Центральні зорі планетарних мраковин належать до дуже інтересної кляси зір з незвичайно згущеною матерією; вони відомі як „білі карлики", що всі анормально гарячі і анормально малі. Найменша зоря, що її взагалі знаємо, належить до цієї кляси. *G. T. Kuiper*, який її щойно відкрив, провірив, що її промінь це одна двох-сотна соняшнього променя, себто половина земного променя. З другого боку ця зоря має імовірно 1,000.000 разів стільки матерії, як земля, так що її густота буде яких 36 мілонів така велика, як густота води. Один кубічний центиметр води важить ґрам — зате кубічний центиметр матерії цієї зорі важить кругло 36 тон. Кусничок величини головки від шпильки переломив би хребет людини. Ця маленька зоря має 28.000° поверхневої температури, одначе її величина така мала, що висилає менше як одну тисячну соняшного світла.

Залишім тепер царину планетарних мраковин і пригляньмося другій клясі мраковин, т. зв. „неправильних або ґаляктичних мраковин". Планетарні мраковини зложені, як ми бачили, з ґазу, що промінюванням одинокої зорі приневолений світити. Мраковини другої кляси — це маси ґазу, пилу і т. ін., що світять завдяки промінюванню численних зір, які в них находяться.

А тепер перейдімо до третього роду мраковин, що куди дальше віддалені, як ті, що ми їх щойно обговорювали. Мраковини першого і другого роду лежать усі у нутрі великого колеса системи молочної дороги, до якої належить наше сонце. Одначе мраковини, що про них тепер хочемо говорити, лежать поза тим колесом. І дійсно йде тут у великій мірі про зоряні колеса, що у своїй величині рівні колесові, до якого ми самі належимо.

Найзамітніша мраковина, — одинока, що можна її бачити без телескопа — це відома „велика мраковина в Андромеді".[1] Щойно світлина показує, що ця мраковина далеко більша, як можна би прийняти при субєктивній обсервації — оком чи те-

[1] Це сузіря північного небозводу недалеко Малої Ведмедиці (Пер.)

лескопом. Вона займає на небі майже двадцять разів стільки поверхні, що місяць у повні. Сорозмірно ясну центральну масу можна бачити голим оком; вона радше менша як місяць, а її форма і обрис замазані. Одначе при дуже довгій експозиції видно на світлині, що довкола ясної центральної маси находиться поширена та детайлічно розроблена структура, що дотепер оставала невидна. Провірено, що ця зовнішня структура зложена в більшій частині з поодиноких світляних точок, що, як принимається, є зорями, такими як ці, що творять нашу систему.

Ми вважаємо їх тому зорями, бо многі з них не світять спокійним світлом, а лише зміняють свою ясність в дуже характеристичний періодичний спосіб — спосіб, нам дуже добре знаний, бо много зір нашої ґаляктичної системи робить точно те саме. Ті особливі зорі звісні під назвою „К е ф е ї д и“.[1] Вони мають замітну властивість, що сила їх світла залежить виключно від скорости, з якою зміняється їх світляне промінювання. Скорозмінні зорі мають малу силу свічок, а довгозмінні велику. Тому, що ми ц знаємо, можемо обчислити віддалення якоїнебудь з тих зір тим способом, що візьмемо відношення їх видимої ясности до їх безглядної ясности, яку обчисляється з її періоду. Тою проблємою занимався спеціяльно д-р *Hubble* (Г а б б л ь) з обсерваторії на горі Вільсона і найшов, що віддалення великої мраковини в сузірю Андромеди виносить кругло 800.000 літ світла. Це друга найближча позаґаляктична мраковина; мраковина *М*. 33 в сузірю Т р и к у т н и к а імовірно кілька відсотків ближча — вона віддалена яких 770.000 літ світла.

Це нечувані віддалення. Світло Місяця, що його бачимо, відійшло з Місяця перед $1^1/_3$ секунди; світло, що його дістаємо з Сонця, залишило Сонце вісім мінут тому назад, зате відповідний час для найближчих зір це вже квестія літ, а для мраковин йде вже про міліони років. Навіть найближчі зорі бачимо завдяки світлу, що з них вийшло тоді, коли ще людство не існувало, світлу, що хоча робить на секунду 300.000 *km*, одначе пробігло через простір в часі народин життя та смерти 30.000 людських ґенерацій і аж тепер нас досягає. Коли взяти під увагу ті числа, тоді певно зрозуміємо, чому тільки найбільші та найсильніші телєскопи надаються до обсервації тих далеких, далеких мраковин. І справді найбільше вислідів, що про них говоритиму, дав нам найбільший телєскоп світу з гори В і л ь с о н а в Каліфорнії, з отвором двох і пів метра.[2]

Попри числа, які я навів, залишається ще сказати, що ті мраковини лежать далеко поза нашою молочною (ґаляктичною) системою, та тому оправдана назва „м р а к о в и н и п о з а ґ а л я к т и ч н і“. Загально кажучи, вони крім цього між собою і різняться

[1] Їх відкрито вперше в сузірю К е ф е я на північнім небозводі — недалеко сузіря Андромеди; відсіль і назва (Пер).

[2] Цей телєскоп має вгнуте дзеркало з проміром $2^1/_2$ метрів; тепер кінчають будову телєскопа (рефлєктора) в Пасадені в Каліфорнії з дзеркалом із проміром 5 метрів (Перекл.).

і від себе розділені, так що всесвітній простір це в дійсності збір фраґментів. Наша велетенська ґаляктична система це лише один із тих фраґментів; позаґаляктичні мраковини — це другі.

Самозрозуміло можна дивуватися, що маса, яка творить всесвіт, розділилася на такі фраґменти. Найбільша кількість поглядів на повстання світу виходить із заложення, що всесвіт повстав із ґазової безпереривної маси, яка виповняла увесь простір. Коли правдивий цей погляд про первісний всесвіт, то як воно сталося, що ця безпереривна ґазова маса трісла та розпорошилася у просторі?

Математичний розбір показує, що така маса не може залишитися в просторі довший час рівномірно розділена. Навіть коли б цей стан був станом рівноваги, то і ця рівновага була б хитка, так що вже найменше збурення або неправильність не могли б заспокоїтися самі з себе, та мусіли б збільшатися у безконечне. Далі можна виказати, що ґаз буде мати радше нахил збиратися довкола деяких центрів кондесації — він творитиме каплі густішого ґазу, подібно як охолоджена пара стає каплями води, хоча засновні фізикальні причини тут і там дуже відмінні. А на кінець числове обчислення показує, що ті каплі будуть відповідати меншбільш тому, що обсервуємо як мраковини, та що вони меншбільш будуть від себе так віддалені як мраковини. Ті конденсації почнуть імовірно ставати оборотовими тілами, а в міру, як вони помалу почнуть корчитися до величини теперішніх мраковин, їх оборотова скорість почне збільшатися, а через те і змінятисьме відповідно їх вигляд. Можна також обчислити, в якім наступстві слідуватимуть по собі ті форми, що їх вони можуть принимати, і воно характеристичне, що виявляється доволі повна їх згідність із формами обсервованих мраковин. Справді можна більшість обсервованих мраковин впорядкувати в цей теоретичний ряд розвою, виключно на основі їх появи та вигляду.

Остання стадія цього розвоєвого ряду будить особливше зацікавлення, бо можна доказати, що в тій стадії найдальші зовнішні частини — це шпиці і обручі колеса — мають знову хитку рівновагу і мають подібно, як первісний ґаз, знову нахил конденсуватися у виразні каплі. Дальше обчислення показує, як були б оформлені ті каплі, і знову покажеться, що кожна з тих капель дасться порівняти з зорею, а черговий ряд світлин мраковин, що я їх тут показав, може вважатися за кінематографічну фільму, яка показує метаморфозу безподібної ґазової маси у велетенську систему зір.

Погляд на небо показує нам, що зорі мають дуже неоднакову ясність, а кожний астроном знає, що різницю в свіченню можна здебільша звести до різниці віддалень. Те саме ще більше дотичить мраковин. Мраковини тієї самої форми та подібної структури видаються часто дуже різні і у величині і ясності, але д-р *Hubble* виказав, що ті позірні різниці спричинені майже виключно різницями віддалень. Коли б ми могли усі мраковини уставити рівно далеко від нас в однім ряді, тоді побачили б, що мраковини

з тими самими формами мають менш-більш ті самі розміри і ясності. Що більше, навіть мраковини різних форм різнитимуться дуже небагато і величиною і ясністю, а особливо небагато ясністю. Отже якість мраковини дає нам вихідну точку для її віддалення і воно можливе оцінити з достатньою точністю віддалення мраковин, навіть найслабших світлом. Для найслабших мраковин, що їх можна обсервувати фотоґрафічно два і пів-метровим рефлєктором гори Вільсона, виходить віддалення яких 240 міліонів літ світла; отже вони ще 1600 разів дальше, як найдальші зорі молочної дороги.

Воно неможливо хоч би навіть приблизно зробити собі образ таких віддалень, але модель з дуже зменшеною поділкою може дати нам сякий такий погляд. Сконструуймо модель, що в ньому один центиметр дає міліон літ світла. Тоді видний всесвіт був би кулею з проміром 4·8 метрів, а наша ґалактична система малим кружком з проміром двох міліметрів, тобто менш-більш промір головки звичайної шпильки. Зорі, що їх бачимо голим оком, лежали б усі в промені одної тридцятої частини міліметра; це величина пилинки пороху. Наше Сонце було б одним елєктроном, а земля одною міліоновою елєктрона.

Та притому немаємо ніякої основи принимати, що ця куля з проміром 240 міліонів літ світла обіймає увесь всесвіт. Воно певне, що більший телєскоп покаже ще слабші і тим самим іще дальші мраковини, так що цілу величину всесвіту, наскільки він взагалі обмежений, годі означити безпосередніми телєскоповими засобами. Ми мусимо працювати іншими посередними способами.

Теорія релятивности (умовности) каже нам, що простір є закривлений і що ця кривина замикається, так що цілий обєм простору — скінчений, так само як скінчена поверхня землі. Коли б поверхня землі була плоска, тоді була б плоска поверхня у віддалі x від даної точки — напр. від віденської опери — докладно пропорційна до квадрату з x. Коло з променем 100 *km* мало б поверхню десять тисяч разів таку велику, як коло з променем одного кільометра. Одначе тому, що поверхня землі закривлена, так воно не буде. Дійсна поверхня не збільшується в тій мірі, що x^2, але трохи поволіше. Коло з променем одного кільометра має поверхню 3·1416 km^2,[1] за те коло з променем 100 *km* не має поверхні 31.416 km^2, але меншу.

Отже коли простір в подібний спосіб закривлений, то обєм простору у віддалі x від землі росте не так скоро як x^3. Отже коли мраковини були б у просторі рівномірно розміщені, то і число мраковин не росло б у тім самім відношенню що x^3, але трохи помаліше.

Астрономи з гори Вільсона пробували провірити, чи число мраковин при великих віддаленнях зменшається в той спосіб, одначе досі ще цього не ствердили. Останні статистики, видані

---

[1] Поверхня кола = $r^2\pi$, де π = 3·1415926...... (Пер.)

тільки що перед пару місяцями, показують якраз навпаки, а саме, що число мраковин навіть трохи більше зростає, як у відношенню x^3. Це явище можна б пояснити на три способи. Перше, що ми живем у такій частині всесвіту, що заповнена мраковинами розмірно не так густо, через що мраковини стають частіші, коли посуваємося далі у простір. Друге, більше математичне пояснення, казало б, що простір не закривлений в подібний спосіб, як поверхня землі — цебто не має додатню, але відємну кривину, — а в тому випадку простір мусів би простягатися у безконечність. Третє і найімовірніше пояснення, що дотеперішній обсерваційний матеріял іще для статистики не вистарчає. Надіймося, що новий пятиметровий телєскоп, що його будують в Каліфорнії, розвяже цю проблєму в недалекому часі. У міжчасі одинокий висновок, що ми його можемо напевно зробити на основі наших теперішніх телєскопних обсервацій, це те, що імовірно мраковини далеко більше поширені як 240 міліонів літ світла, до яких можуть проникнути наші телєскопи.

Якщо б число мраковин дійсно меншало в вище поданий спосіб, тоді було б можливе оцінити загальний обєм простору за допомогою телєскопних обсервацій. А що ця метода не сповняє надій, приневолені ми назад вернутися до чисто теоретичних обчислень, що їх пізніше хочу описати. Однак наперед мушу ще дещо подрібно сказати про мраковини.

Коли зберемо світло якоїнебудь з подальших позаґалятичних мраковин у телескопі, а опісля поведемо його через спектроскоп, побачимо особливе явище — ціла дуговина видається анормально червона. Ми пізнаємо знову характеристичні коливання деяких атомів, звісних нам із землі — а особливо кальція, — одначе світло є більше червоне як відповідне світло, що його знаємо з досвідів у ляборторії. Це значить, що світляні хвилі, які приходять до нас від мраковин, — анормально довгі. А пояснення цього явища, яке найбільше нам промовляє, хоча може воно не одиноко можливе, таке, що хвилі видовжуються, бо мраковини від нас віддаляються. Так наприклад показується, що світло кальція слабої мраковини у В е л и к і й В е д м е д и ц і має довготу хвилі на одну сему довшу, як звичайне земне світло кальція; коли до нас має прийти вісім хвиль, приходить лише сім. З цього висновок, що мраковина віддалюється з одною семою скорости світла — себто 42000 *km* на секунду, — отже зо скорістю два міліони більшою, як поспішний потяг.

Коли подібним способом розсліджуємо світло ближчих мраковин, то найдемо, що вони трохи помаліше віддалюються; деякі з найближчих навіть приближуються. Одначе мусимо тямити, що оборот нашого зоряного колеса несе через простір Сонце зо скорістю яких 275 *km* на секунду. І якраз наближаються до нас ті мраковини, що лежать у напрямі дороги Сонця. Коли взяти на увагу цей оборотовий рух зоряного колеса, то побачимо, що усі мраковини, близькі і далекі, втікають від осередка ко-

леса. Попри це замітимо, що скорість віддалювання мраковин залишається в точнім відношенню до їх віддалення, а саме яких 160 *km* на секунду на кожних міліон літ світла.

Це очевидно дуже замітне явище. Розгляньмо трохи ближче його значіння. Коли шрапнель тріскає на бойовищу, то поодинокі кусники розлітаються з різними скоростями. Очевидно найдальше відлітають ті, що порушаються найшвидче і навпаки, ті кусники відлетіли найшвидче, що в якомусь означеному моменті найдальше віддалені від місця експльозії; зате ті, що ще близько, очевидно відлетіли помалу. Отже можна легко зрозуміти — можливо лише за допомогою олівця і паперу, — що це всеодно, чи ми обсервуємо цю сцену з місця експльозії чи з якогось летячого кусника розірваного шрапнелю. Мікроб, одарений змислами, що жив би на одному такому кусникові, міг би бачити, як усі інші кусники розлітаються з різною скорістю від себе, та що ті кусники, які були б найдальше віддалені, порушалися б найскоріше. В даному випадку точне відношення між віддаленням і скорістю було б те, що обі величини є точно пропорційні до себе. Отже коли кусник *A* вдвоє стільки віддалений як кусник *B*, то *A* мусів відлетіти з двічі більшою скорістю, як *B*. Воно так є без огляду на це, з якого кусника думаючий мікроб обсервує явище.

Та це докладно віддзеркалює відношення, що їх обсервували астрономи при русі позаґалактичних мраковин. Ми вже бачили, що ті мраковини — це розсіяні кусники первісної рівномірно розміщеної ґазової маси. Воно виглядає, що ті фраґменти поводяться подібно як кусники розірваного шрапнелю; а саме, що вони всі порушаються від себе та що рецесійна[1] скорість між якимибудь двома фраґментами докладно пропорційна до їх віддалення. Очевидно, це можемо так твердити про цей фраґмент, що його самі замешкуємо, одначе ми давно вже перестали вірити, немов би ми мешкали у центрі, або на якомусь виріжненому місці у всесвіті; тому можемо з довірям прийняти, що однакі умовини мають значіння для усіх фраґментів всесвіту. Не хочу тим казати, що у тій хвилині віддалюється Відень від Льондона, або що ви віддалюєтеся від мене, та все ж таки думаю, що ви і я віддалені від себе на одну гадку далі, як ми були б тоді, коли б всесвіт не розширявся. Це можна математично доказати. Одначе віддалення між вами і мною або між Льондоном і Віднем залежить від таких численних чинників, що астрономічне явище не може тут проявлятися у своїй нефальшованій простоті.

Що це усе каже? Тут саме одна з сучасних проблєм для астрономії, фізики та не остання і для фільософії.

Професор *Milne* в Оксфорді започаткував недавно пояснення, що йде по лінії нашої анальоґії з експльодуючим шрапнелем. Вона тільки намагається пояснити обсервовані рухи, одначе не каже, як прийшло взагалі до експльозії шрапнелю. Щоб про це

[1] recedo-віддаляюся. (Пер.)

довідатися, треба завернути до давнішого та загальнішого пояснення *Einstein'a, de Sitter'a* і *Lemaître'a*[1], що спирається на теорії умовности. Коротко скажемо, що теорія *Milne'a* вважає мраковини за фраґменти всесвіту, що порушаються через простір. Друге, давніше пояснення вважає мраковини за фраґменти, що порушаються разом із простором. Сам простір розширяється і мраковини — це немов стеблини соломи, що плавають у просторі, гонені простірними струями. Через те вони нам показують, як біжуть ці струї, подібно як дим з люльки показує нам, як пливуть у кімнаті повітряні струї.

Одначе що взагалі є простір, про який кажемо, що він розширяється? Ще перед пятдесяти роками загально принимали погляд *Descartes'a* про простір. Про речі, які находилися поза нами, говорили, що вони находяться у просторі. *Descartes* пішов далі та твердив, що поняття порожнього простору суперечить досконалості природи, так що там, де простір не заповнений речами, мусить находитися щонебудь інше. Помалу ввела тому наука за це „щонебудь інше" поняття етеру, що виповнює міжпростір поміж речами. Тим способом пояснюють простір як щось реального, очевидно як щось, чого ми не всилі поняти, та все ж таки як щось, що існувало само в собі та що буде існувати, навіть коли щезне з всесвіту вся свідомість.

Щоденний досвід приневолює нас прийняти, що речі находяться не лише у просторі, але й у часі. Може бути, що якась річ існує в якійсь даній точці часу, одначе не в іншій. Це творить важну різницю між простором і часом. Я можу моє тіло по моїй волі порушати через простір, напр. можу йти вперед, а опісля вернутися назад до попереднього місця. Одначе не можемо завернути нашого руху взад у часі або якимсь способом вплинути на нього. Якраз тому, що ми провірили цю виразну сутню різницю простору і часу, відсуваємо простір як щось, через що порушаємося, а час як щось, що порушається через нас, так як якусь вічно пливучу ріку, ріку, що пливе через нас або бодай через нашу свідомість. Якусь подію означують як „скорішу", коли вона сталась далі в горі, другу як „пізнішу", коли вона сталася далі в долині. Говорено, що дві події сучасні, коли доконалися у тому самому перекрою ріки, так як стовпи мосту, що перекинений через ріку. У тому прикладі був простір перекроєм ріки часу (час-ріка). Простір різнився так від часу, як різниться рух напоперек через ріку від руху здовж ріки.

Ті погляди про нас і простір мали перевагу до хвилі, коли *Michelson* і *Morley*[2] перевели докладні поміри. Для звичайної ріки нема ніякої трудности сказати, в якому напрямі вона пливе,

---

[1] Цей останній бельгійський астроном, що одночасно є католицьким священиком, розробив побіч російського математика Friedmana математично модель і теорію всесвіту, що постійно розширяється; світ Einstein'a і de Sitter'a є кривий і замкнений, але його промір є сталий. (пер.)

[2] Чит. Майкельсон і Морлі (Пер.)

вистане дивитися тільки на якусь сталу точку, щоб провірити, як пливе ріка супроти цієї точки. Одначе поміри *Michelson'a* і *Morley'a* і теорія умовности, розвинена у звязку з ними в 1905 р., показали, що взагалі нема ніяких сталих точок. До тієї пори принимали, що етер є точкою опертя, одначе теорія умовности це опрокинула. Не було дальше можливе вибрати якийсь поодинокий напрям та сказати: „Це точно рух рікою до гори, це представляє чистий рух в часі без руху у просторі". Просторо-часова ріка стала водяною поверхнею без сталих граничних каменів і тому не можна було більше провірити, який дійсний напрям струї. Найкраще, що можемо зробити, коли пливемо на поверхні води, — кидати у воду стеблинки соломи. Вони не покажуть нам, щоправда, який рух має ріка супроти сталих точок землі, та все ж таки вони нам обяснять рухи різних струй ріки супроти себе. Думаємо, що таке завдання мають сповняти позаґаляктичні мраковини. А ми тільки помічаємо, як ті стеблини соломи пливуть в долину ріки та при тому щораз більше віддаляються від себе.

Це пояснення простих рухів мраковин видається дуже складне та дивне. Якщо б хтось запропонував був розширення всесвіту, щоб пояснити обсервовані рухи мраковин, то тоді цілком певно був би натрапив на бурхливу критику. В дійсності було навпаки. Загальна теорія умовности потребувала розширення простору так, як воно пізніше з приводу обсервованих рецесійних рухів мраковин накинулось. Тому ті рухи мраковин мають більше значіння, як виключно астрономічного явища.

Однак цей простір, що розширяється, це вже не той обєктивний *Descartes'a,* що його виповнював етер на те, щоб дати йому більше підкладу. Простір це радше риштовання, що його будуємо, або мапа, яку рисуємо, щоб зазначити порядок предметів супроти себе. А коли простір це щось, що ми для нас самих можемо вибудувати, то його кривина або некривина залежить виключно від того, чи ми потребуємо його так чи так, або від того, чи ми хочемо мати простір кривий чи некривий.

Теорія умовности вказує на всякий випадок, що усі явища вяжуться дуже просто, якщо ми рішимось зуявити собі їх в просторі, що закривлений в спеціяльний спосіб. А цей простір на всякий випадок скінчений, якщо спираємося на давніші теорії *Einstein'a.*

А це веде нас знов до нашого попереднього питання, що ми його якийсь час залишили: „Як великий всесвітній простір?".

Робили багато пропозицій, щоб відповісти на це питання. Я хотів би подати тільки пропозицію математика в Кембрідж, сер *Arthura Eddington'a,* що мені видається особливо інтересна.

Він опирає свої обчислення на двох фактах: перший — це рецесійна скорість мраковин, і воно справді ясне, що ця рецесійна скорість мусить оставатись у відношенню до величини всесвіту, бо розширення всесвіту спричинює віддалювання мраковин. Другий факт видається далеко більше несподіваний: маса елек-

трону. Тут відношення до величини всесвіту цілком непонятне. Спробую вам це вияснити.

Коли купець покладе кільоґрам цукру на свою пружинову вагу, то кажемо, що він важить цукор; в дійсності він нічого іншого не мірить, як ґравітаційне притягання між цукром і землею. Коробка цукру і земля грають у його експерименті цілком симетричні ролі, так що замість сказати „він важить цукор", можна сказати з рівним правом: „він важить землю". Та це ще не все, бо в нашім експерименті грає ролю і віддалення. Якщо купець важить свою коробку цукру на вершку Маттергорна[1], то побачить, що вона важить там менше, як при поземі моря. З різниці тягару міг би він обчислити висоту Маттергорна, а коли б знав масу свого цукру і ще масу землі, то міг би визначити промінь землі. Таким способом можна відповідно до обставин вважати факт, що кладемо кільоґрам цукру на пружинову вагу, за засіб, щоб зміряти або масу землі, або її промінь, або одне й друге.

Сер *Arthur Eddington* думає, що в подібний спосіб можна пояснювати поміри маси електрону. *Mach*[2] і *Einstein* поставили гіпотезу, що електрон завдячує свою безвладність грі сил з іншими масами всесвіту. Коли воно так, то маса електрону дає нам вихідну точку для маси цілого всесвіту, або його променя, або комбінації обох. Віддалювання мраковин дає нам також дальший погляд на ті обидві величини. З обох тих даних мусить бути можливо обчислити як масу, так і промінь всесвіту.

Сер *Arthur Eddington* обчисляє, що поки всесвіт почав розширятися, його промінь мав яких 1068 міліонів літ світла, себто сім разів стільки, що віддалення найдальшої видної мраковини. Коли приймемо це число, то можемо доповнити модель, що ми передше його построїли. Пригадуєте собі, що Земля була одною міліоновою електрону, а Сонце якраз електроном. В цій поділці видний світ — це куля з проміром 3 *m*. До того доповнім промінь первісного всесвіту до 10 *m*, так що його обвід буде кругло 64 *m*. Приймім, що він розширився вдесятеро, так що ми вернемося до нашої початкової точки, якщо ми в нашому моделю (що мусить також бути кривий) помандруємо в простій лінії 640 *m*. Одначе у всесвітньому просторі це було б цілком неможливо вернутися назад до нашої початкової точки, бо коли б ми навіть мандрували зо скорістю світла, то наша дорога тривала б 32.000 міліонів літ, а за цей час простір задалеко розширився б, щоб ми могли дістатися до початкової точки назад.

Бачимо, що ми живемо в дуже великім всесвіті. Він також і дуже масивний. Ми бачили, що в нашій ґалактичній системі є яких 100.000 міліонів зір і воно здається імовірне, що число зір у кожній іншій ґалактичній системі буде подібне. Імовірно у всесвіті є яких 100.000 міліонів ґалактичних систем. А *Ed-*

[1] Один із найвищих верхів Альп на границі Італії і Швайцарії (4505 метрів) — *Перекл.*

[2] Відомий віденський фізик і фільософ (1838—1916) — *Перекл.*

dington каже: „100.000 міліонів зір творить ґалактичну систему; 100.000 міліонів ґалактичних систем творить всесвіт". Обчислення інших дослідників ведуть до ще більших чисел.

Число людей, що мешкають на землі, можливо є 2000 міліонів. Отже на кожного мешканця землі вийде яких 50 зір нашої власної зоряної системи і яких 50 ґалактичних систем цілого всесвіту. Число зір у всесвіті відповідає округло числу зерен піску на Сагарі.

Усе те дає дуже скомплікований всесвіт. Число атомів у ґрамі матерії відповідає числу зір у всесвіті. А ще більше число ґрамів матерії в одній поодинокій зорі. Від атому до ґрама матерії, від ґрама матерії до зорі, від одної зорі до всесвіту — кожний з тих кроків такий великий, що цього людська спроможність уяви не в силі схопити.

Коли усе те ясно поставимо собі перед очі, тоді може скоріше будемо схильні журби, розбурхання і пристрасті людини і народів розглядати в їх належній пропорції до цілого всесвіту.

Переклав
Д р Волод. Левицький.

С. Єленський.

СВІТЛО ТАЄМНИЦЬ *

— ...Так. Певне, певне все те може бути. Але те має бути колись, по смерті чи по воскресенню. Знаю, що маємо мабуть осягнути гідність „синів Божих", маємо стати з волі Творця чимсь більше, як сотворінням, маємо мати якусь участь у природі Божій, отже і в Його щастю. Але... поки сонце зійде, роса очі виїсть. Поки те почнеться сповняти...

— Те може початися для вас, пане Юліяне, вже тут, від сьсгодні, від цієї власне хвилини!

— Якби ви були доброю пророкинею, панно Тересо. Але я сумніваюся...

— Так... Поки ви сумніваєтеся, те початися не може... бо початок того — якраз віра.

— Віра! Гм... Віра, що має бути одночасно актом розуму, актом волі і Божою ласкою. Чи не добачуєте, панство, потрійної суперечности в зіставленню таких трьох мотивів як рівнорядних, а в кожнім разі як сорядних і одночасних. Якщо приймаю щось за правду, бо мене до того спонукує розум, розумовання, то яку ж участь у тому має воля? Якщо маю признати щось за правду, бо так мені завгодно, бо така моя воля, то що має до говорення розум? А якщо це є акт моєї волі чи мого розуму, то що має тут робити ласка?

*) Переклад з „Tęcza", ч. 2, 1937. Це фрагмент з апольогетичного твору, написаного в формі розмови між групою осіб, що припадково зустрілися в часі кількаденної прогульки в гори. *Ред.*

— Так, те, що говорите, і мені долягало, хоч ніколи так виразно того я не сформулувала собі. З одного боку каже Церква, що існовання Бога можна осягнути розумом. Якщо я до того дійду розумом, або якщо мене хто переконає в тому, то я те признаю так, як признала колись, що сума кутів у трикутнику рівняється двом прямим. І кінець. Не потребуватиму до того ані своєї волі, ані Божої ласки.

— Це, панно Ево, приклад невлучний: якщо ви переконаєтеся про існування Бога розумовим шляхом, то вже для вас та правда не буде предметом віри, а знання. І, точно кажучи, властивим предметом віри не є існовання Бога..

— Тільки що?

— Обявлення та передовсім „добра новина" про людське чудесне призначення.

— А чи ж у тім властивім обсягу віри нема вже тієї потрійної суперечности?

— Аякже, позірно — так. В дійсності — це не суперечність.

— Признаюся, що навіть не уявляю собі, як би ту протилежність можна усунути.

— Спробуймо.

— Бачите, віра має в собі щось із винаходу, щось із відкриття.

— Подобає це на парадокс.

— Віра в Обявлення спирається на прийняттю за певні знаків, що потверджують його правдивість.

— Чуд?

— Ні, це не конечне мусять бути чуда, це не потребує бути навіть апольогетика, це може бути напр. святість сільського пароха, що обявлені правди подає парохіянам „до вірування". Міркування зо спостережних знаків про існовання неспостережного спершу явища може бути двояке. Напр. бачучи дим, міркую, що мусить бути вогонь, що ще схований перед моїм зором. Це був би один тип міркування.

— Очевидячки, і тому той рід міркування не багато має спільного з вірою. Одначе на вид яблука, що спадає з дерева, або покришки, що трясеться над кипятком, міркувати, що діють тут якісь незнані сили — це теж міркування, і це подекуди той самий рід ясновидючости, яку спостерігаємо в акті віри, в увіренню, в наверненню.

— Маєте слушність. Цікавила мене колись психольогія славних навернень, головно останніх часів. Треба признати, що майже завжди був там якийсь момент наглого осяяння. Це не був систематичний, ступневий ріст переконання про правду Обявлення, але несподіваний проблиск, перескок понять, відкриття, направду відкриття правдивости тих правд.

— Як то? Так зовсім без приготовання?

— Так, звичайно бувало передтим якесь розумове приготування, устійнення мотивів признання. Але сам факт признання обявленої правди за безсумнівну правду, само присвідчення віри, цілковите й остаточне, це явище понадрозумове, це якесь нове світло, що в його блиску конвертити змогли речі знані, продумані, побачити нагло в відмінній постаті. Вгляділи їх нову вартість і внутрішній звязок із Богом та з власним істнінням і життям.

А в меншій мірі переживає це кожний із нас. І не конечно тоді, коли переходить від невіри до віри, при наверненню. Бо дізнає того навіть людина віруюча, коли знову поглиблює або розширяє свої релігійні поняття й переживання. Це безсумнівні моменти обявлень, коли вглиблюємося у зміст Обявлення... Але бачу, що панна Тереса хоче щось сказати.

— Я тільки хотіла пригадати, що Обявлення це прояв найвищої любови. Знаки, що ними Бог потверджує його, це також знаки любови. Тож, щоб поняти знак любови, щоб у якімсь факті добачити прояв любови, треба — самому любити.

— Слушно. Кожний, хто був молодий і любив, знає, скільки неспостережних для оточення знаків любови умів добачити в звичайнім на позір поступованню улюбленої особи.

— Котрийсь французький письменник оповідає про одного „chevalier", що запитував водно дами свого серця, що треба вчинити, щоб увірила в його любов. Дама відповідала з притаманною тим часам фінезією: „Треба тільки, щоб я вас полюбила".

— Коли ж тут є любов, а в любові безсумнівна є участь розуму, волі і почування, то протилежності, що їх так підкреслюєте ви, „апостат", вигладжуються вже потрохи. Розуміємо, що це не метафізика, ані льогіка, ані математика, ані вкінці досвідна фізика. Там у признанні чогось за певне, за правду — воля не бере участи, тут — необхідна, і тому можна говорити про заслугу віри.

— Дозволю собі зробити ще одне дальше застереження: наскільки наукові правди не очевидні, то воля у відношенні до них також бере участь. Звідтіля принимання одних гіпотез, а відкидання інших...

— Реасумуючи під кінець сказане, треба ствердити, що в акті віри потрібна участь розуму, щоб справдити, що в обявленні немає нічого — нерозумного. Можуть бути правди, що перевищають тимчасові наші пізнавальні сили.

— ... не тільки можуть, але мусять бути таємниці...

— ... але нема жадних помилок, чи недоречностей. Навпаки, численні аргументи потверджують, переконують, трапляють до розуму. Потрібна одночасна участь волі, і то не тільки в спрямованню ума і притриманню уваги на тім найважнішім із усіх питань на світі, але теж у прагненню признати за правдиве Обявлення, що без уваги на все не накидається нашій інтелігенції як внутрішня конечність, яка не допускає жадного сумніву.

Потрібна вкінці ласка для того проблиску нового світла, що завдяки йому Обявлення стає предметом нашого пізнання вже не ззовні, але внутрішно як н о в е ж и т т я.

— Признаю отверто, що ваші аргументи — переконали мене, але тільки щодо першої частини моїх закидів. Погоджуюся, що коли Обявлення не представляється для ума як б е з с у м н і в н і с т ь, м у с и т ь б у т и в його признанню, прийняттю співучасть розуму і — волі. Натомість не бачу к о н е ч н о с т и третього чинника: ласки. Поміч з неба може бути дуже побажана, але не є необхідна.

— А тим часом к о н е ч н і с т ь участи ласки в акті віри це догма.

— Отож то!

— Бо віра це не тільки розумне прийняття Обявлення за правдиве. Що це є — бути віруючим, справжнім к а т о л и к о м? Це адже не о д и н з б а г а т ь о х с п о с о б і в ж и т т я, ліпший, слушніший, корисніший, як бути жидом, магометанином, чи невіруючим. Бути католиком це значить жити ж и т т я м зовсім іншим, подвійним; це — осягнути новий змисл, другий зір. Світ якби під дотиком чародійної палочки переміняється в новий світ. Немов би хто прорвався нагло в іншу дійсність. Віра це нова форма життя, це власне початкова стадія участи в житті Божім, участи ще невідчуваної, але д і й с н о ї.

— Є, як каже св. Павло, „субстанцією сподіваних речей“.

— Добре, припустім навіть, що так є. Це ще мене не переконує про конечність л а с к и. Чому ж людина, що увірила й полюбила Обявлення, не могла б жити тим новим життям із благословенням, з поміччю Божою, що всюди і завжди потрібні, але не конечні з тим особливим якимсь новим чинником, який теольогія називає ласкою.

— Я знову говоритиму певне речі знані панам, але думаю, що пригадка тієї незвичайно гарної анальогії буде тут до речі. З людиною діється так, як із грунтом, повним мінералів, води, повітря, що якби вичікують, тужать за якимсь вищим буттям, за участю в ж и т т і. А ж и т т я для них не осяжне в жадний спосіб, обнятий їх обсягом буття, їх природним обсягом діяння. Аж ось у середовище тих первнів і сил падає маленьке зерно. І раптом світ для того ґрунту переміняється, ті соли, води, повітря немов би продерлися в нову дійсність. Беруть участь у бутті, в діянню, в ж и т т і для них надприроднім. Напружуються й колишуться билом, забарвлюються квітом, пнуться під небо листям великого дерева, спадають овочем, щоб далі і далі жити життям для них якби н а д п р и р о д н и м.

— Я також мала б охоту навести одне порівняння. Може не так докладне, як те, панни Тереси, але для мене ближче. Нераз приходило мені на думку, коли грала я улюблені мої „бетовеніяди“, що не тільки фортепіян, але й я ставала субстратом якихось переживань, для мене власною силою недоступних. А для інструменту участь у тім житті без порівняння вищім, жит-

ті мистецтва, було чимсь надприродним. Воно було неосяжне без посіву зерен генія, що давно відійшов із тієї землі.

— Анальогії можна б множити, але всі вони доведуть до одного — що, на мою думку, самозрозуміле: де має заіснувати нове життя вищого ряду, надприродне, або перевищаюче сили даної істоти, мусить принаймні стебло того вищого роду життя вщепитися в життя нижче і започаткувати його переміну. Якщо без того могло б обійтися, то не було б нове життя життям надприродним. Життя Боже — для нас надприродність, цьому хіба ніхто не стане перечити. Отже без посіву, що названий досить стисло (як річ зовсім нам неналежна) ласкою, не може бути мови про нашу участь у житті Бога.

— Так, льогічно це вяжеться, хоч не виникає з невідкличною консеквенцією. Але насувається тут зараз кольосально важна, домінуюча над усім квестія. Якщо ласка необхідна до віри, якщо вона конечна до спасення, то одначе — вибачайте — але вернутися мушу до своїх учорашніх сумнівів частинно приглушених, що Бог спасає того, кого хоче, а очевидно і відкидає того, кого достатньою ласкою не обдарить.

— Бог кожного без вийнятку обдаровує ласкою достатньою.

— Бог може, але понад те minimum різна буває міра.

— Так, і в тому подекуди таємниця призначення і таємниця ласки.

— Тут із допомогою приходять нам непомильні вирішення Церкви.

— А що Церква каже?

— Що Бог прагне спасення всіх. „Бог хоче, щоб усі люди були спасенні і прийшли до пізнання правди“ — говорить св. Павло.

РЕЦЕНЗІЇ

Д-р Василь Пачовський: **Золота гвіздка**, віршована казка на десять сурм, Жовква — Львів, 1937, накладом М. Матвійчука.

Автор „Розсипаних перел“ і „Романа Великого“ спробував цього разу написати щось для дітей. Оперся на народньому переказі про „Царевичів-лебедів“ і дав віршовану казку на десять сурм (пісень, чи розділів), що з них кожна ще ділиться на „гомін“ і „відгомін“.

Цар Муравиця має 12 синів, „що скидались на орлів, грали кіньми понад мури і боролись на мечі, поламали всі ключі“ (?) Ці сини — це неначе наші удільні князі-коромольники. Вони „з малого велике роблять“ і воюють один із одним, поки аж цар постановляє позбавити їх володіння й життя, а царство передати новонародженій доні — „Золотій Гвіздці“ (автор вияснює, що „гвіздка“ значить „цвяшок“, а не зірка). Брати тікають на чужину (тули б їм дорога!), а сестра йде їх рятувати. Терпить і покутує цілим своїм життям, щоб братам, оберненим за кару в лебедів, вернути людську подобу. Врешті їй це вдається. Брати вертаються в Україну та зводять завзяту боротьбу за відзискання батьківської землі. Помагає їм сусідський князь Юрій, що пізніше жениться з Золотою Гвіздкою.

Цю казку напевно читатимуть радо наші діти, зрештою сам шановний автор бажає собі, щоб сильна воля, витривалість, вірність і самопожертва Золотої Гвіздки були „зразком не тільки для дітей, але й для старших“. Нам

дуже треба творів, що вщіплювали б дітям такі прикмети, але саме тому, що ця книжка має сповняти виховну ролю, насуваються деякі завваги й застереження:

Чому брати-коромольники *самі* не терплять покути за *своєї* провини, але покутує за них невинна Золота Гвіздка? Де маємо запоруку, або хоч легкий натяк, що, вернувшися зо свого краю, вони знову не почнуть братовбивчої боротьби? Чому врешті „шапку Мономаха“ вони дістають „*в дарі*“ від сусідського царя? Це — мабуть проти волі автора — далі може піддержувати цю глибоко в нашій психіці вкорінену думку, що хтось нам щось принесе „в дарі“.

З вищенаведених мотивів не погоджуємося з шановним автором, що до його казки „нічого додавати“. Додавати може ні, але основно змінити її конструкцію в наступнім виданні — конечно! При цій нагоді можна буде усунути також, або змінити деякі неясні місця і вислови, як от вище цитоване, що брати „поламали всі ключі“ та багато інших, включно з „царем у тіярі“.

Аж тоді можна буде сказати, що наші діти дістали не тільки гарну, але цілком здорову, виховну книжку. *Ю. Редько.*

Андрій Чайковський: **Перед зривом**, історична повість з передмовою Гр. М. Лужницького. Львів, 1937, Українська Бібліотека ч. 55., видавець І. Тиктор.

А. Чайковський настільки люблений письменник молоді й широких мас, що кожна книжка підписана його іменем напевно найде читачів і... покупців. Це мало мабуть на увазі видавництво „Української Бібліотеки“, видаючи з недрукованої спадщини покійного повість „Перед зривом“. Книжка робить враження вступу чи першої частини, закроєної на широку скалю повісти про Б. Хмельницького. Обговорює часи науки Хмельницького в єзуїтськім ліцеї у Львові, а згодом в Ярославі, потім участь молодого козака враз із батьком у бою під Цецорою, далі турецький полон, з якого Богдан зручно зумів визволитися, а врешті його життя на хуторі до хвилини, коли підстароста Чаплинський зруйнував його й загарбав для себе, вбиваючи при цій нагоді Богданового сина та забираючи жінку.

Помітне старече висилення цікавого колись оповідача. Стиль здебільша сухий, хронікарський. Нема захоплюючих, чи то живістю акції, чи барвистістю описів, моментів, як це буває в інших його повістях. А що найважніше — постать головного героя, Хмельницького, нарисована так блідо, що рішуче ніхто з читачів не може передбачувати в ньому прийдешнього Великого Гетьмана, Богом даного Україні. Ба, що більше: у читача може зродитися думка, завзято ширена польськими істориками й не-істориками, що коли б не особиста кривда, то вірний і льояльний сотник реєстрових козаків не був би виступив проти своїх „добродіїв“. Повість кінчається моментом, коли Богдан, глибоко вражений особистою кривдою, шукає розпучливо справедливости у достойників занархізованої шляхетської держави...

Можливо, що коли б покійний автор був викінчив дальші частини задуманого твору, то була б вийшла коли не вартісна під мистецьким оглядом, то все таки можлива популяризація історії. Коли ж брати „Перед зривом“ як цілість, то це книжка мало цікава й не будуюча своїм змістом. Поручати її масовому читачеві — невказане. *Ю. Р.*

Ростислав Єндик: **Регіт арідника**. Видавництво „Винне гроно“. Львів 1937. стор. 264.

Відомий автор українських псевдофутурез, Ростислав Єндик, видав збірку 8-ох гуцульських оповідань, та ще й з передмовою. Ця славна передмова відразу показує, хто такий Ростислав Єндик. Автор силується — на іронію, хоче осмішити постулят моральности в літературній творчості, а на ділі осмішує тільки сам себе. Бо лише з поблажливою усмішкою, яку маємо для циркових блазнів, можна трактувати смішні витівки автора проти „грекокатолицьких і православних парафіян“ та його бундючне заповідання „надто вже досадних місць“ у власних оповіданнях. Та крім блазнуватости — є в цій передмові ще щось: є безсильне бажання викпити не тільки като-

лицьку літературну критику, — але й речі святі для кожного християнина і це останнє доповняє сильветку автора — трагічною рисою новопоганської хули.

Самі оповідання в мистецькому огляді дуже слабі. Потрібно дійсного самовідречення літературного критика, щоб дочитати до кінця безбарвні й нудні, багатомовні, а мало змістовні, позбавлені всякої динаміки, довжезні партії таких оповідань, як напр. „Регіт арідника“, „Звідки беруться мольфарі“ і ін. Треба святої терпеливости, щоб не кинути об землю книжкою, що її автор в уста гуцулів вкладає раз-пораз цілі тиради, писані мовою інтелігента-журналіста. Та коли таки настільки знайдемо в собі сил, що перегриземо цю книжку до кінця — питаємося: який же її мистецький підсумок? І мусимо відповісти, що ніякий. Бо ж кілька невміло скомпонованих, а prioгі надуманих і нудно проведених ідеольогічних конструкцій, без смаку прибраних в гуцульське шмаття („Регіт арідника“, „Звідки беруться мольфарі“, „Камінна душа“ і ін.), кілька незугарно оповіджених анекдот, підправлених сосом брукової сензації або порнографії („Торанке мольфування“, „Чорногорські шуми“ „Пояс чеснотливости“ і ін.) — це ж хіба не мистецький літературний твір.

Коли ж іде про ідейний бік цієї книжки — то досить сказати, що в ній знаходимо, між іншими „геніяльними“ помислами блазнуватого новопоганина, також немов пропаганду думки, що повною людиною можна стати лише тоді, коли доконаємо жорстокого звірського злочину. Бойчук із оповідання „Камяна душа“, — „кількома помахами ножа розпанахав“ молоду вагітну жінку Оленку, приголомшивши передтим в коршмі її чоловіка, та вийняв з плоду серце, щоб його зїсти. „І тоді вільна зробилася перед ним дорога: дунаї висихали, чорні бори розступалися, зорі гасилися, звірі утікали. Бойчукова душа ставала соняшним каменем і він гукнув на ввесь світ: Гай!“ (стор. 189).

Ось таких „геніяльних“ місць є в книжці більше — а часто вони приправлені ще й порнографією найпідлішої кляси, такою як опис розпустного, без всякого стриму празника (стор 200), чи виміни жінок між газдами (стор. 201), чи Семена, що при всякій нагоді зраджував свою жінку (стор. 202—203).

Такі то сільські ідилії зображує нам Ростислав Єндик, спеціяліст від соковитого описування всяких найгірших плюгавств. Але й того мало. Він не спиняється й перед поблажливим і насмішливим трактуванням богохульства, як це бачимо в оповіданні „Пішло за коня, за прекрасного“, стор. 257, 263—4.

Усе це було б дуже небезпечне, коли оформлення усіх цих плюгавств було б направду артистичне, талановите. Але так, як воно є в Єндика — це лише бездумні, гидкі вибрики, від яких відвертаємося з огидою, але які не мають сили нас спокусити. Тому для книжки Р. Єндика є лише одна правильна назва: сміття. *М. г.*

Hanna Kutschabska: **Im Geheimzeichen der Otamane.** Roman. Junge Generation Verlag. Berlin 1936. 8⁰, 300 стор.

Вже сам факт появи тієї книжки в німецькім видавництві це найліпший доказ її непересічної мистецької вартости. Хто знає відносини в німецькім видавничім світі, для того це зовсім очевидне. А коли ще зважимо, як націоналістичний режим пильно дбає про те, щоб речі меншевартісні як формою так і змістом не засмічували німецької літературної продукції, то зрозуміємо, що твір чужинця, до якого тепер у Німеччині завжди ставлять вищі вимоги, як до німця, мусів справді визначатись якимись більшими квалітетами, щоб знайти видавця.

Твір Ганни Кучабської, дружини відомого історика Василя Кучабського (автора монументальної історії України в роках 1917—1923), оснований на подіях 1920. року в Україні. Щодо того можна сказати, що „Im Geheimzeichen der Otamane“ це історична повість із наших визвольних змагань. І як така вона без сумніву багато зробить для пропаганди української справи закордоном, куди більше, як усі наші політичні пропагандові брошурки, які — до речі кажучи — мало хто читає. Що це не голословне твердження, свідчить низка листів до авторки від німецьких читачів із ріжних сторін Німеччини. Вони признають, що її книжка викликала в них живе заінтересовання Україною і просять подрібнішої літератури про українські справи. Але

пропагандивні завдання в даному випадку зовсім другорядна річ. Бо важне те, що цей твір дає нам українцям.

Авторка розпочала письменницьку діяльність ще в роках 1928—1930, коли то на сторінках одного з найповажніших німецьких місячників, „Deutsche Rundschau", появлялись її „українські казки". „Im Geheimzeichen der Otamane" це плід завершеного письменницького таланту і скристалізованого світогляду письменниці. Її повість займає серед усієї визвольницької літератури (себто тієї, що черпає сюжети з подій наших визвольних змагань) дуже визначне, але й зовсім окреме становище. Бо авторка дає щось більше ніж картину боротьби ріжних повстанчих отаманів із більшовицьким наїздом. Події 1920 і 1921 років послужили їй тільки за тло, а радніше за матеріял, який вона оформила в той спосіб, що в високо артистичній формі повісти з визвольних змагань дала — що так висловимось — дестилят цілої історії України. Це було можливе тільки тому, що визвольні змагання пережила вона так сильно і глибоко, як мало хто з інших українських авторів. Ціла повість — продукт того глибокого її переживання.

Треба підкреслити великі формуючі потенції письменницького таланту Ганни Кучабської. Читаючи її повість, пригадуємо мимохіть одного з великих формуючих талантів, К. Ф. Маєра. Відразу зазначую щоб не було непорозумінь, — не йде тут про якийнебудь вплив, бо про це в творі авторки з виразним власним творчим обличчям не може бути мови. Це тільки ствердження того, що як тут, так і там проявляється суверенне опанування мистецького матеріялу й великі формуючі квалітети. Суверенно опановуючи ввесь мистецький матеріял і формуючи його відповідно до основного мистецького заложення твору, авторка дала повість, що в якийсь їй притаманний спосіб зєднює в собі реалізм із символізмом. Завдяки тому зєднанню ця повість стає одним із найсучасніших творів, бо на канві буйного життя наших визвольних змагань авторка дає нам розвязку тих питань, що завжди були актуальні в нашому життю, а тимсамим теж актуальні, ба що більше — дуже пекучі якраз тепер. Це питання, як творяться, ростуть і розвиваються завязки творчого великого життя на нашій землі.

Всі важніші персонажі повісти це не тільки живі реальні постаті, надихані подихом справжнього життя, але теж і символи — репрезентанти вічних в Україні сил, постійні непроминальні елєменти її буття. Сполука тих двох елєментів — реального й символічного — проявилась найсильніше в центральній постаті повісти, Мішці. Мішка 12-ти літній хлопчина з геніяльними заложеннями, син інтелігентських батьків, яких стратив під час більшовицького наїзду, згубив у революційній суматосі молодшу від себе сестру і мандрує по всій Україні, розбурханій повстаннями й громадянською війною. Під час мандрівки стає на службу повстанських отаманів і приносить їм неоцінені прислуги в боротьбі з більшовиками. Постать геніяльного хлопчини і його одисея змальовані так природно, живо й плястично, що поривають читача своєю безпосередністю й живістю. Тимнеменше Мішка теж символ — найкращий вицвіт української Землі, образ її творчих войовницьких шляхетних сил, запліднюючий осередок, який від тієї Землі дістав іскру життя, життя великого, героїчного, щоб, зберігши в своїй душі ту іскру в часі великого лихоліття, стати в майбутньому джерелом нового героїчного зриву українського народу.

Старий дідуган Карпо, що відвідує своїх внуків серед повстанців, репрезентує знову найпервіснішу, основну субстанцію українського народу, просякнуту позитивними ірраціональними силами. Крім реального має в собі теж багато символічного таємний сотник — поруч Мішки друга центральна постать повісти, — що став душею великого протибільшовицького заговору й узяв на себе завдання обєднати повстанських отаманів для плянової суцільної боротьби з більшовиками. Він репрезентує оту позитивну творчу українську силу в площині усвідомленої боротьби з руйнуючим Україну розкладом і хаосом. Він виступає в повісті як сотник без імени — може тому, що та усвідомлена творча сила в добі недавніх визвольних змагань не оформилась виразно й не прибрала ясного обличчя. Є щось спільне в тих трьох постатях — Карпа, сотника й Мішки — щось, що їх разом вяже, по-

двійна спорідненість, спорідненість їх власної субстанції взаємно між собою і спорідненість з українською Землею.

Вся акція повісти це неначе сценарій, на якім змальовано, як розвиваються, ростуть і змагаються в Україні ті її вічні постійні сили, що їх родить українська Земля. На тім тлі боротьба українських повстанців з більшовицькими наїздниками це боротьба української Землі з ворогами її Закону. А мистецькі картини повісти дають нам змогу відчути всю велич тієї боротьби, але одночасно теж і всю її грозу й трагізм.

Авторка майстерно опановує повістеву техніку. В сввїм творі звязала в органічну цілість дві акції, дві фабули: одна — це мандрівка Мішки і його пошукування за згубленою сестрою; друга — боротьба повстанських отаманів з більшовиками і заходи таємничого сотника. Ці дві акції дали письменниці вдячну нагоду сконструувати інтригуючу фабулу, яка держить читача в зростаючім напруженню від початку до кінця, та вивести ряд мистецьких картин, ситуацій, описів, ряд образів, що грають повними кольорами. Повість складається з низки розділів-картин, що повязані отією подвійною фабулою в органічну цілість, яка немов еліпса має два осередки: перший це „Das Märchen", де авторка вкладає в уста дідугана Карпа прекрасне оповідання-міт про Хмельниччину (може один з найкращих памятників Великому Гетьманові, який поставила йому українська література) і дає синтезу боротьби України з більшовизмом, синтезу в площині первісного, але глибокого світовідчування українського селянина. Другий це (в розділі „Sotnyk") розмова увязненого чекістами сотника з командантом київської чека, яка знов зясофує фільософічну усвідомлену синтезу тієї боротьби.

Атмосфера повісти — це світ великого геройчного змагання, це середовище, в якім живуть, воюють, гинуть і ростуть великі, дужі, тверді і невмолимі постаті оборонців Закону української Землі. Показані там теж і малі, слабі, нікчемні душі, але тільки на те, щоб велич тих перших виявилась ще наглядніш. Атмосфера тієї повісти гартувала не тільки її героїв, вона гартує і її читача.

Коротко ресумуючи слід сказати, що „Im Geheimzeichen der Otamane" це дуже замітний у нас, вповні на европейському рівні видержаний твір. Можемо бути горді і задоволені з того, що така повість української авторки появилась у німецькій мові і стала доступна західньоевропейському читачеві. Користь із того подвійна: книжка неминуче заінтересує чужинного читача українською справою, а теж буде реальним доказом того, що в ділянці мистецької повісти можемо рівнятись із західньоевропейськими осягами.

Була б велика шкода, коли б ця повість уже в найближчім часі не появилася друком в українській редакції. *М. Д. Д.*

Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. 155, праці фільологічної Секції, за редакцією *Василя Сімовича,* **Львів 1937, ст. 368 + 2 ненумеровані.**

Нова редакція, тому й слідні деякі зміни в назверхньому вигляді цього тому записок.

1. В титульному написі німецькою мовою опущено „Lviv", а залишено „Lemberg", що давніше було тільки в лапках, а що повинно бути навпаки. А то ще й „Leopol" уживають Записки. Назва давнього столичного українського міста повинна вже раз устійнитися, щоб і в своїй мові і в чужинних не змінялася в основі, хіба в закінченнях. Тимто треба викамянити тривку, сталу назву, що випpавдувала б себе і престіжово і з боку формально-морфольогічного була б правильна. Привернути їй первісний вигляд, що вже в деяких видавництвах практикується. Льва-город, Львi-град, Lwie-gród, тільки не в її архаїзованій формі, а — щоб не було плутанини — в новішій, уважаючи її за зросток, в якому вже не відчувається давнішого зложення з відмінкуванням обох складових частин слова — першого і другого: Льва-родовик, або Львi-місцевик, але перша частина в називнику: Левгород з наголосом на третьому складі з кінця — розуміється, коли брати на увагу слово як зросток.

Така форма цієї назви випливає з духа української мови, що творить назви місцевин із кінцевим — город. В інших словянських мовах є в таких

випадках, як відомо: в південнословянських і чеській зо словацькою — град град, в польській — gród, а то ще і в дуже старовинній формі — гард (напр. Старогард), а в московській і — град (Ленінград) і город (Новгород). Приведу трохи прикладів цього типу назов міст, містечок і сіл: Ужгород, Змійгород, (Żmigród) на Лемківщині, Звинигород (їх чотири на наших землях), Червоногород, Івангород, Новгород Волинський, Давидгород (-ок). Горингород (Волинь), Красногород, Китайгород, Копайгород, Райгород, Шаргород, Ставгород, Крайгород, (Поділля), Стражгород, Дунайгород, Струсьгород, Славгород (Гуманщина), Адамгород, Білгород, Вишгород, Микгород, Миргород, Халаїмгород (-ок); а то було ще Нестервар Дністрогород. Усе те, як бачимо, тепер зрости, чи то буде слово складене з: 1. іменник + іменник, в тому власне імя, напр. у Івангород, Давидгород, Адамгород; інші йменники: Ужгород, Змійгород, Струсьгород, Горингород (Горинь ріка), Микгород (Мика ріка) і т. ін. 2. Прикметник + іменник червоно-, красно-, Біл-, Виш-, і т. ін. 3. Дієслово + іменник, Звинигород: Копайгород, тощо. А всі вони зростки, тобто в першій своїй складовій частині вже невідмінні, а тому й над ними Лéвгород для усіх мов, хоч економіка промовляла б за односкладовим Львів.

2. Для Записок, що репрезентують західньоукраїнську науку не годиться неусталеність правопису в цілому томі. — Що автор, то інший правопис. І так передслово від редакції в правописі академічному, а вже перша стаття друкована правописом — як його назвати? Як було „та правопись“, то й була: гражданка, максимовичівка, кулішівка, драгоманівка, желехівка, грінченківка, ну й стоцько-сімовичівка. А тепер, як є правопис академічний і „з'єдинений, то не може бути стоцько-сімовичівка, а змодифікований стоцько-сімовичевий (правопис) без двох крапок над „і“ по приголосівках, без зазначування мякости приголосівок (сьпів), без апострофу, а зо збереженням ґ і мякости „ль“. Тим правописом друковані праці-статті: Ст. Стоцького, Сімовича, Зілинського і обговорення Сімовича, решта ж статтів ув академічному правописі, при чому деякі (Т. Пачовського, обговорення Пастернака) і одним і другим правописом. Трапляється навіть писання — іа — замість — ія —, якщо це не друкарська помилка. Отож хаос у нашому правописі і далі триває. Котрийсь із них мусить вийти переможцем.

На том зложилося 14 праць-статтів, з яких деякі в формі коротких рефератів були читані на з'їзді славістів у Варшаві 1934 р. Крім того багато обговорених праць. І так:

Степан Смаль-Стоцький в статті „Питання про східньословянську прамову“ (ст. 1—5) подає найновіші висліди славістики, чи три мовні східньословянські комплекси: мови північноруська, південноруська і білоруська мали колись у глибокій старовині за своє спільне мовне підложжя один якийсь діялект праруський, чи тих діялектів було більш і з них окремими шляхами пішов розвій тих мов. Ясно, теорія була піднята в відомих цілях і тому мусіла викликати в тих самих цілях сильний лівар, щоб її підважити і остаточно повалити. Але лишилися дрібні цеглини будови, що говорять нам за життя тих мов у їх найдавніших історичних часах. І тому тільки будівники теорії Соболевський, Ягіч, Шахматов, Брікнер, до деякої міри Лев Сплавінський і її противники Степан Смаль-Стоцький, Сімович, Німчинов залишуться назавжди стовпами східньої славістики. А правда обєктивна таки буде мабуть по середині з представниками А. Кримським і Олександром Колессою.

Але ж і в доісторичних часах руські словяни жили своїм життям, здобували їжу, молилися своїм богам, добрим і злим, мали свою мову, якої залишки досьогодні збереглися хоч би напр. в назвах деяких місцевин, як от; с. Чешибіси, тепер Єзупіль, Чешибіси котресь із передмість Бучача, с. Голибіси, кремянецького пов., с. Берибіси, київщина, Бісова баба, урочище під Києвом, с. Вернибісово коло Смоленська, с. Нічбіси і річка Нічбіси Тифліської губ.; також прізвища Біс, Бісюк у деяких подільських селах. Отже дрібні залишки мовних свідків дохристіянської України, що також між іншими свідчать про первопочини Русі таки на південному заході, не на півночі.

Стаття Кирила Студинського „Карел Яромір Ербен і Яків Головацький“ (ст. 6—28) належить до т. зв. причинкарських, як то дехто не без іронії називає. Та такі праці мають свою ціну. Вони висвітлюють те культурне під-

ложжя, що на ньому зроджуються завязки неодного важного діла. Праця матеріялова.

Філярет Колесса: „Формули закінчення в українських народніх думах у звязку з питанням про наверствування дум“ (ст. 29—67). Стаття конструктивна. Формули закінчення думових творів дозволяють авторові провести їх хронольогізацію і ствердити, що деякі роди дум, знані в записах XIX ст. мають своє підтвердження в друкованих збірниках пісень з XVII в. (збірник Кондрацького ,що його знайшов Возняк). А далі як таки прийметься думку Житецького про напівкнижне походження дум, тоді дістанеться певнішу базу для дослідів над народніми думами, що „народніми“, себто поширеними стали пізніш, а спершу їх авторами мусіли бути книжні люди, різні спудеї, що то робилися козаками, а під старість професійними кобзарями. А в книжних творах кінця XV, XVI і половини XVII ст. нераз зустрічаємо в прозовій мові мову вязану в рими і ритми (певне крім чисто віршових творів), напр. в Четьї з 1490-тих років, у найновіших матеріялах знайдених Перетцом з XVI ст.,в Учит. Ев. Ставровецького і ін. Отже ідеольогічна база, сказати б теперішнім терміном, була. Далі пригадаймо теж що память в українців про билинну творчість не заникала і до XVI ст, і то серед подільських земян, як то можна міркувати з листів Филона Кміти Чорнобильського, Острозького старости в XVI ст. на Волині, що їх писав він до Сапігів і Радивилів. Листи рясніють від народніх українських приповідок, а в одному згадує Кмита навіть билинного Ілію Муравлєніна і Соловія Будимировича. Правда, авторової теми це не торкається, але про це слід памятати, коли слідом за Грушевським хотіти глибше дослідити звязок козацького епосу з одним відломом билинного епосу.

Михайло Тершаковець: „Нові Kopitariana“ (ст. 69—106). Стаття матеріялова, одна з цілого циклю авторових подібних праць про ролю Вартоломея Копітара як цензора творів у словянських мовах у передконституційній Австрії, а зокрема літератури чеської і польської. Обговорені три польські справи. 1. О. Копчинського, Gramatyka języka polskiego, 2. Присвята до граматики А. Ю. Розціпевського і 3. польський переклад чеських віршів В. Ганки, а до того вісім додатків (матеріяли). Автор вибілює Копітара як цензора перед несправедливими атаками празьких учених. Та воно „не вмер Данило, але болячка задавила“. Для звичайного смертельника цікаві ті цензуральні крючки, які всюди одним миром мазані.

Коротенько говорить Іларіон Свєнціцький про „Мовні ознаки пам'яток українського письменства домонгольської доби“ (ст. 107—08), зупиняючись на найтиповіших фонетичних рисах, засвідчених графічно у старовинних памятках київського, або галицько-волинського походження. Тільки щодо написів (напр. камѣнь і камянь (Новеѣ) справа не в самій графіці. Тут може критися глибша причина. Воно може бути письмовим відбиттям двох типів явища тодішньої живої мови — явища, що так різько виступає у теперішній мові, напр. камінний, каменний, камяний (поруч із огнений — огняний, плетений — плетяний і т. ін). Камінний це новіша формація, що відбулася по заміні „ѣ“ в „і“, а камяний це старша форма і „а“ в ній це чи не безпосередній заступник прасловянського „ę“ здовженого. Однак це питання вимагає основнішого розсліду.

Ярослав Гординський в рефераті „Станислав Виспянський і Україна“ (ст. 109—123) пробує зіставити білянс, що великий польський поет-драматург і маляр узяв від України, а що дав. Всю Україну (по Дніпро) взяв, бо у творчості своїй змалював такі тільки часи з історії України, коли вона належала до Польщі (Болеслав,щоправа тільки київський похід, Ягайлони, Казимир, люблинська унія, далі мотив пришелепкуватого легендарного Вернигори), а в Україні бачив головно тільки етнографічний матеріял (як Залєський). Вже щодо цього куди приємливіший Сєнкєвич. Той, хоч пробрехався здорово, але всетаки списав на свій лад часи збройної розплати тієї країни.

А що ж дав Виспянський Україні? Розтрублений вплив на уваїнську модерну молодомузців? Вплив то вплив, але не буть події на галицьку мірку, як сецесія студентів-українців із львівського університету, а далі не будь події на світову вже мірку, як програна Росії 1905 і слідом за тим революція та деякі полекші для українства, не було б тоді відповідної психічної під-

готови у галичан, не поміг би нічого і вплив Виспянського. Та, як то вже ствердженo, замітніший він тільки у „Сні української ночі“ В. Пачовського. А чи ж то українські русичі без чужостороннього впливу нічого не можуть самі створити?

Агенор Артемович кидає кілька своїх завваг до „Потенціяльности мови“ (131—138), нової науки про теоретичну лінгвістику, започатковану французьким мовознавцем Ф. де Сосюр-ом, а продовжувану у празькому лінгвістичному гуртку (Матезіюс) — т. зв. фонольогічна школа, що її завзятим оборонцем і континуатором на нашому грунті хоче бути Сімович. Це наука, що зачіпає трохи фільософію і фонетику, але йде далі. Хоче вона вияснити звязь між мовою подуманою, говореною і як її розуміють слухачі та писаною мовою. Мовна система (усі відділи граматики) мусить бути наперед усвідомлена про її значіння між надавцями і відбирачами. Бо інакше вимовляється, наголошується мовні знаки (слова), коли слухачі розуміють ці знаки, а інакше, коли є навпаки. Треба наперед знати значіння говореного, напр.: „наро́де мій“ (кличний) і „наро́ди мої“ (називн. множ.). Або інший приклад: селяни читають тепер всякі письма за новим правописом; і відчитують напр. літо, сіно, як съіно, лъіто з твердим л, с, бо наперед їх не усвідомилося про те, що хоч нема зазначено на письмі, чи в друку, то таки ці шелестівки треба передавати у вимові мяко.

Близька до попередньої праця Василя Сімовича „Про поголоснене українське л“ (ст. 139—152). Міркування автора обертаються довкола не нового в українському мовознавстві питання про поголоснення „л“, тобто йде про випадки, коли „л“ з шелестівки переходить в українській мові на півголосівку. Два такі випадки розглядає: 1. з давніших сполук типу: довг, вовк (з долг, волк) і 2. у формах дієсловних: читав, ходив (з читал, ходил). На зміну в першому випадку вплинули причини фонетичні, а в другому, за авторовими виводами, — морфольогічні. Чи напевне морфольогічні, це ще потребує підтвердження відповідними фактами з діялєктів і з писаних давніх памяток, бо це одна з типових ознак української мови, як порівняємо хоч би з російською і польською, в яких всюди там є „л“ тверде, або мяке, значить стан архаїчний. Схожий стан у обох випадках виказує тільки сербська мова.

Лука Луців статтею „Август Харамбашіч і Тарас Шевченко“ (153—173), знайомить нас із хорватським найпопулярнішим поетом 80-тих років, його поетичною спадщиною, його перекладами просто з Шевченка і Шевченковими впливами в його оригінальних поезіях. Харамбашіч перший і єдиний, що хорватам показав Шевченка. От та Словянщина. І словінці, і хорвати, і серби — один народ, а яких ворогів зробив із них історичний хід окремими культурними шляхами, так що з малого народу зробилось три ще менших. Яка анальогія братніх білорусів, що на наших очах криваво змагаються з затіями поділу білорусів бодай у культурній ділянці: дві графічні системи, латинка і гражданка. Ще якось Бог милував Україну, що з тієї борні західніх і східніх впливів уміла зберегти неподільність.

Харамбашіч дав переклади 8 Шевченкових поем і 12 дрібніших творів. Про якість перекладів говорить автор статті не найкраще; та це ж відомо, що дати вірний переклад поетичного твору може тільки рівнорядний, теж геніяльний поет. Але інколи і це не помагає, бо мови мають свої структурні питоменності. Напр. українська мова має наголос рухомий, тому в поетичному творі для передачі більшого руху уживається перехрещуваних римів: жіночих і чоловічих. А як хотіти б перекласти це напр. польською мовою, то вже цеї питоменности віддати не можна в перекладі, бо в польській мові наголос сталий, все на другому складі з кінця, і тому все вийдуть жіночі рими, як це докладно доказав Франко на польському перекладі „Каменярів“ і Нітч на творах польських давніших письменників, що походили з України. І здається на перший погляд, що невеликі різниці між польською і українською мовою, а вони є і то глибокі.

Іван Панькевич зясовує „Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх інших українських говорів, а передовсім до північно-карпатських“ (173—179). На основі того, що на цю тему сказали його попередники, та головно на основі своїх теренових записів, роблених довший час на Закарпатті, виказує автор 16 фонетичних явищ і 15 морфольогічних, спіль-

них обом частинам Лемківщини, відділеним тільки карпатським хребтом. Для обох частин бойківських говорів знаходить він таких спільних рис 20 фонетичних і 6 словотворних, а для гуцульських 23 спільноти, при чому виріжняє ще 7 рис, спільних гуцульським говорам північно-карпатським і мармароським. Вислід праці говорить, що автор сказав у цьому питанні останнє слово. Тільки не можна лишити українських русичів із над горішньої Тиси у їх грецько- (через румунське) мадярській назві: Мармароські Русині, бо вже друга частина слова Мармарош криє в собі назву Русь, Русин — мадярське орош; а марма(р), це у грецькій мові означає рід каменя. Тому чи не прийняти б їх як „Камяну Русь". Виглядає це трохи, як гадаю, на Volksetymolog-ію, та питання відкрите.

Теоктист Пачовський: „Відгуки »Żywotów Świętych« П. Скарги в »Четьїх-Минеях« Дмитра Тупталенка" (191—202). Літературна творчість митрополота Дмитра Тупталенка-Ростовського мало знана серед галицьких українців, тому може, що це православний письменник. І ось молодий науковий аспірант узявсь — як не дивно на теперішні часи — перечитувати сторінка за сторінкою чотири величезних, грубелезних книжищ „Четій-Миней" і порівнювати з такими ж „Żywotamy" Скарги. Над своїми „Житіями" працював Тупталенко 20 літ. Крім інших джерел користав він теж і з Żywotów; їх залежність виказана автором у 41 житіях, хоч ніде Тупталенко цього не зазначав, щоб, як гадає автор, не зустрінутися з закидом поширювання католицького світогляду. Це була б причина дуже пуста. Знаємо Тупталенка як одного з завзятущих поборників старовірів, і це вже могло його від подібних закидів оборонити перед московським патріярхом иоакимом. І тому Тупталенко не мусів закривати Скаргу. Вони обидва користали з тих самих джерел, то й текстові подібності в обох ті самі. Зрештою, це щойно початкові студії, а дальші можуть виказати цілком протилежне.

Іван Зілинський: „Взаємовідносини між українською та польською мовою" (203—216). Є це реферат, що був зголошений на другий зїзд славістів у Варшаві 1934. р, але не міг бути відчитаний через авторову недугу. Тема вelико важна і вельми трудна до оконечного висвітлення. Вимагає докладної знайомости історичного розсліду в першу чергу, як важного підкладу до теперішнього стану. Автор подає, що на цю тему сказали дотепер польські мовознавці. Одні обєктивно стверджували фактичний стан, інші трохи достосовувалися у своїх наукових дослідах під „моцарствовий" престіж. Та всі ми гаразд знаємо, як було, а як є тепер, і як повинно бути. Я дещо добавлю. Знаємо, що XI і XII вв. це сильна експанзія руського елєменту на захід, експанзія політична і культурна, напр. напис „Болеслав" кирилицею на монетах короля Болеслава, назви сіл Cerekwica в Познанщині щось таки говорять за себе. Друга половина XIII ст. — зо сходу напір татарської навали, а з заходу напір трохи пізніше німецького цезаро-папізму на західніх словян, зокрема на чехів та поляків. Останні перед сильнішим напором уступають і відбивають собі з гаком на сході. Цезаро-папізм руками німців, поляків та чехів під претекстом боротьби зо схизмою нищить всякі ознаки давньої культури і насаджує свою. Дивне диво. Усюди там, де буяло колись за княжих часів життя, тепер ніякі або дуже малі сліди того життя. І всюди по столичних князівських городах розсілися Домінікани, Франціскани чи Бернардини, як перший авангард нової культури, що для неї тутешнє, тубільче населення мало стати добрим грунтом. Це власне виявилось у створенню польської літератури (złoty wiek) уродженцями переважно „рускіх зєм"[1], які й створили польську літературну мову, що про неї в авторовій праці говориться. Та сліди давньої культури все таки виходять на верх. Ось галицькі і подільські пани в судових процесах XV—XVI в. частенько покликуються на акти записів, писані „ruskim pismem". І вже на це не було жадної апеляції, то було камяне. І далі свідоцтва чужинців з другої половини XVII в. про українську мову у Львові: „Największe pieszczoty w słowach i giestach znajdziesz na Rusi, zwłaszcza u kobiet, do czego się przyczynia także ruski język, którego akcent nie jest tak twardy jak polski". (Тут певно треба розуміти рухомий наголос української мови,

[1] Напр. Шажинський; Вірмени: Шимонович і брати Зіморовичі; багато з них писали по-латинськи.

і сталий у польській мові). Далі говорить про красу львовянок, їх інтелігенцію, що у склепі почув навіть гарний комплімент у латинській мові (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, Lwów 1876). Певне чужинця здивувало, що десь там у „Bährenland-i" щось подібного може бути. Та вже Болеслав любувався українками. Воно й не дивно: гарна й багата українська земля не могла видавати з себе чогось поганого.

Коли ми переглядаємо різні фахові українські слова, різні терміни порозкидувані в актах G. і Z. та в інших, як прослідкуємо назви місцевин, назви осіб, як прислухуємося до мови львівських т. зв. нижчих верств, що у своїй масі походять із українського села, то мусимо ствердити, що польщина глибше запустила коріння по верхах, та й то спомагана жидівським елементом і що культура українська мусить бути висока, коли в боротьбі, хоч заломилася, але цілком не зрезигнувала зо свого становища як хазяїна домовитого. Зрештою з ким їй так дуже боротися в Галичині і на Волині? З тими, що ще в третьому чи четвертьому поколінні самі до тієї культури і тієї мови признавалися?

Ось те тло, яке мусить брати під увагу як підклад усякий, хто хоче глибше вивчати польсько-українські мовні взаємовідносини. До того, що сказане в рефераті, додам кілька явищ, що я їх спостеріг у львівському говорі: а) о часом подовжене, напр.: ja wjym ty jest kozak, koń. rola, woźić, а також: kuń, wun, wony; о не зміняється на у в таких випадках як: ktoż, coż, як в українській мові; літературний польський діялект каже тут któż, cóż. б) Усе тверді губні шелестівки: mjyszkanjy, що часом переходить у mniyszkaniy, wjara, wjuz, pjontka. в) е часом дуже низького і заднього положення звичайно по твердих шелестівках: ulica Mickewicza, ten. г) Носових голосівок зовсім не чути, все лише чисті. Дзвінкі шелестівки в сусідстві глухих майже затримують свою дзвінкість, а головно при вимові w. Інші риси: уживання „co" замість który, którzy, як в українській мові. Не відрізнювання родів у дієслівних формах минулого часу: chłopcy bawili sie, так само і dziewczenta bawili sie і konie pojechali і czaszy nastali, kubity sważyli sie. Тут вже не знати, чи перемагає українська мовна стихія, чи польські низи домагаються викинути з граматики перестарілі суспільні залишки трактовання жінок як особи меншевартні від мужчин, як якусь річ напр. nauczycieli uczyli, але nauczycielki uczyły, так як скажім owce pasły sie, krowy chodziły або domy były. А далі такі ще вислови: ja znam jego (замість go), ja słyszaw, jak wun bałakaw, dwje niydziyli, z niydziyli, tego roku, tego tygodnia (замість w tym tygodniu), siła to kosztuje і багацько інших.

Завважується також і відворотне явище, вплив слів з польської мови у звязку з технічними й адміністраційними термінами, що цілком зрозуміле.

Ярослав Рудницький коротенько реферує „У справі девербативів із наростками -ище, -исько у словянських мовах" (217—222). Хоче довідатися, яка різниця значенева слів із наростком -ище, исько (словище, nazwisko), далі значіння напр. таких слів як торжище, торговище, а теж, котрі з них творилися від іменників, а котрі від дієслів і котрі з них у старину були більш поширені. Статтю я б назвав теоретичною „заверниголовою" в мовознавстві, хоч поглиблення теми й опрацювання вповні мало б свою ціну.

Василь Лев закінчує ряд самостійних рефератів статтею „Іван Франко та польські позитивісти" (223—30). Трудну і невдячну тему вибрав собі автор. Рівняти Франка з третьо-, а то й пяторядними польськими письменниками доби позитивізму (Ожешкова, Конопніцька, Гомуліцький, Прус). Та ніде правди діти. Є у Франка речі, які сміло можна назвати як журналістично-публіцистичні і ті можна б підтягнути до позитивізму, хоч позитивізму, як автор зауважує і не було в українській літературі. А не було, бо бракувало відповідного соціяльно-структурного підкладу. Зрештою Франкова творчість поетична і письменницька мусить бути вперед усесторонно досліджена, й аж після цього можна буде певніше говорити, які в нього там спільноти з тими чи іншими письменниками. *

---

* В. Лев робить висновок, що Франко, хоч і знав твори польських позитивістів, то проте раніше ще познайомився з зах.-европ. реалізмом, а також його підхід до проблєм інший, як у польських письменників. — Ред.

По двох некрольогах Агенора Артимовича і Володимира Перетца (231—238) із згадкою про їх наукову спадщину йде багатий відділ бібліографії, поділений на VII підвідділів, чим редакція хотіла певно пригадати товсті роки в історії Записок, що однак відбивається некорисно на виданнях інших Секцій Товариства.

Рецензійні підвідділи такі: I. Історія письменства, II. Шевченкознавство, III. Словянські взаємини, IV. Літературознавство і критика, V. Мовознавство, VI. Етнографія і VII. Бібліографія. Автори рецензій і оцінок: М. Тершаковець, М. Возняк, Я. Гординський, Т. Пачовський, ... Шемлей, В. Дорошенко, Д. Лукіянович, К. Студинський, Б. Романенчук, М. Рудницький, М. Семчишин, Я. Рудницький, В. Сімович, К. Кисілевський, М. Парипа, Ф. Колесса, Я. Пастернак, І. Гургула, К. Добрянський.

Найвартісніші праці є Ф. Колесси, Т. Пачовського, Панкевича, Зілинського, а до обговорених багато дають вартісного матеріялу Сімович і Возняк.

Так представляється зверхня і внутрішня вартість свіжого 155 тому Записок; є багато позитивів, є й негативи. До останніх треба зачислити забагато друкарських помилок; на 368 сторінок друку запримітив я їх аж 68. І ніде їх не подано, як це водиться в наукових (і не тільки науковух!) виданнях.

Йосип Шемблей

З ПРЕСИ І КНИЖОК

Енцикліка Святішого Отця Пія XI про положення католицької Церкви в Німеччині, з 14. березня 1937 р.:

„Хто виносить понад скалю земної вартости расу, або нарід, або державу, або устрій держави, представників державної влади, або інші підставові вартості людського суспільства, котрі в дочаснім порядку займають істотне й гідне почести місце, і робить із них найвищу норму всяких вартостей, також релігійних, та віддає їм ідолопоклонну почесть, той перевертає й фальшує сотворений і установлений Богом-Чоловіком порядок річей, і далекий є від правдивої віри в Бога і від світогляду, що відповідає такій вірі".

—

Часопис Французької Протимасонської Унії „La Bataille Antimaçonnique" зясовує у липневім числі (ц. р.) намагання масонерії виеманципувати жінку під оглядом політичним, господарським і суспільним (розірвання подружжя „на випадок потреби"), а зокрема відірвати її від Церкви. Там читаємо, що в 1925 р. представник Конвенту Великого Сходу вдоволено сказав: „Французькій масонерії вдалося урятувати багато жінок від клерикалізму. Це діло, що з нього можемо бути горді, бо небезпека клерикалізму є тією небезпекою, яка завжди загрожувала нам і псувала наші ряди. Коли масони йдуть до Льожі, жінки виховують дітей у клерикальнім дусі". А на Конвенті в 1930 р. один „брат" гордо говорив: „Жадна церква не занедбала, — улещуючи шляхетним почуванням жінки та привязуючи її до своїх часто забобонних таємниць та вірувань,—зробити з неї ангела родинного вогнища і неоцінене знаряддя ширення своїх містичних і догматичних доктрин. А треба боротись безщадно — як в обороні жінки, так і її дітей — проти притягального діяння релігії, а саме вказувати на спасенні впливи, які вони мали, коли обмежувалися до освіти мас без даних з гори інструкцій, та підкреслювати їх ролю, яку сповняють, коли стають в руках меншости огидним знаряддям підбою, уярмлення душ і народів". Так то релігія залишається ворогом ч. 1. масонерії. Завжди антиклерикальна й антирелігійна масонська діяльність проявляється в усіх ділянках. І не так іде масонським льожам про еманципацію жінки, як про відсунення її від релігії — і в тім напрямі працюють жіночі льожі". — Це треба мати на уважі всім прихильничкам жіночої еманципації.

—

Щоб розуміти суть сучасних подій на Далекому Сході, слід пригадати собі програму „Великої Японії", яку накреслив визначний японський генерал і політик, самурай Гіїші Танака. Він вручив ще 25. VII. 1927 р. Мікадові

меморіял „в справі позитивної політики в Манджурії“ і там вказав, як допровадити Японію до панування над світом. Щоправда свого часу японський уряд заперечив автентичність того меморіялу, одначе теперішні події потверджують усі його тези. Найважніша точка тієї програми це опанування цілого Китаю. В меморіялі автор пише:

„Коли розпоряджуватимемо засобами цілого Китаю, будемо могли опанувати Індію, Центральну Азію, а навіть Европу. Одначе опанувати Манджурію і Монголію — це перший крок, що його слід зробити, якщо раса Ямато має передувати на азійськім континенті. Остання перемога залишиться при краю, що матиме вистарчальну скількість засобів поживи. Розвій промислу можливий тільки в державі, що має запевнену вистарчальну скількість товарів першої потреби і сирівців. Повний розвій можливий тільки в державі, що панує на великій території. Якщо провадитимемо позитивну політику, розмножуючи наші права в Манджурії й у Китаю, то всі ті умовини, потрібні, щоб створити велику потугу, перестануть бути питаннями“.

—

В квартальнику „Marchołt“ за 1936 р. його редактор С. Колачковський звертає увагу в статті „Білянс естетизму“, що в Польщі останніх 15 літ намагались ізолювати артистичну творчість, саме у літературі висліджували всяку „тенденцію“, а акцентували мистецькість, геніяльність, форму. Одначе те намагання, що доводило до різьких абсурдів у „творчості“ формістів і експериментаторів, мало виразне гедоністичне підложжя та покривало хамство і недостачу культури. „Такі то були — пише він — джерела єдиного в своїм роді явища, що часто людей, які стояли щодо духової культури багато нижче від пересічної людини, просто жахливо тупих у своїй чутливості, уважали за „поетів“, „письменників“. Вони без жадного „умового багажу“, без знання літератури... фільософували на тему фінезій версифікаційної техніки, чи загальних питань поетики“. В ділянці критики доконали вони також великих спустошень. На книжках проф. Крідля показує, як прихильники чистого „естетизму“ звужували обсяг літературних дослідів до маловажних подробиць та намагалися відгородити твори від всяких звязків із життям. „Чисте мистецтво“—це був їх найвищий ідеал. Кінчається стаття так: „Повернувся я до порушених вище квестій на те тільки, щоб вказати, як тісно з іншими чинниками творять вони спільну „невтральність“ і приготовляють підложжя для більшовизму. Російський формалізм був нічим іншим, як тільки або втечею від порушування питань, що в них можна було в небезпечний спосіб зрадитися, або висловом матеріялістично-механістичної концепції життя“.

Реферуючи ту статтю, „Tęcza“ (ч. 2. 1937) додає від себе: „Той кошмар „естетизму“ тривав над польським духовим і мистецьким життям 15 літ. Як же часто отримували ми книжки екстраваґантні, чудернацькі, змиршавілі, вірші незрозумілі, повикручувані в формі і ґрафіці, історичні студії, що напоминали Міцкевича за введення тенденційности до творів — і казано нам вірити, що оце родиться нова естетика, краса нового світу“.

„Тимчасом за тим цілим нібито естетичним крамом крилася найбільша тенденція, про яку можна подумати — запрягати навіть літературу, навіть підстави артистичної творчости до марної й гидкої концепції життя, що нею є історичний матеріялізм марксизму! На щастя цілий той обман тепер основно компромітується“.

Українська література в Галичині проходила те саме, що й польська. І якраз католицька і націоналістична критика вже давно почала демаскувати ту більшовицьку підлазку.

Е. Ю. Пеленський

МАТЕРІЯЛИ ДО БІБЛІОҐРАФІЇ „РУСАЛКИ ДНІСТРОВОЇ“ *.

II.

II. Прозові писання творців „Русалки“ і важніші писання про них

12. [Шашкевич, М.]: Azbuka i abecadło. Uwagi nad rozprawą o zaprowadzeniu abecadła polskiego do pisma ruskiego napisaną przez ks. Łozińskiego. Перемишль 1836, 12⁰ 30.

13. Максимович М.: О стихотвореніяхъ червоно-рускихъ. „Кіевлянинъ“ Київ 1841, ч. 2. Передрук: „Собраніе сочин.“ М. А. Максимовича, т. III. Київ 1880. Зміст подано: „Зап.“ Укр. Наук. Т-ва в Київі т. 13.

14. Костомаров М.: Объ историческомъ значеніи русской народной поезіи. Харків 1843. [Подає рец. на „Русалку“, пор. „Источники“].

15. Срезневський І.: Донесенія ад. проф. Срезневскаго г. министру нар. просвѣщенія. „Журн. Минист. Нар. Просвѣщенія“ СПБ 1843 т. 37 [звідомл. про гал. письменство].

16, 17, 18 Левицький Йос. Доля гал.-русс. языка. „Денница — Jutrzenka“ Варшава 1843, III і IV. Нім. переклад: Das Schicksal der gal.-russ. Sprache u. Lit. „Jahrbücher für slav. Lit.“ Leipzig 1844 Heft 5—6 ред. J. P. Jordan. [Підписано: Anonymus]. Уваги Йос. Лозинського до тієї статті в тих же „Jahrbücher“... 1845, H. 4. — і відповідь Йос. Левицького в тім самім журналі з 1846 р.

19. [Головацький Я.]: Zustände der Russinen in Galizien. „Jahrbücher für slav. Lit., Kunst und Wiss.“ Leipzig 1846. і окр. [підп.: Г. Русин]. 8⁰, 22 ст.

20. Левицький Йос.: Russinische Literatur in Galizien. Jahrb. für slav. Lit.

21. [Вагилевич І.]: Zamitki o ruskoj literaturi. „Dnewnyk Ruskij“. Львів 1848 ч. 5, 6, 8. Передрук: Онишкевича „Руска Библ.“ III, 1884.

22. Головацький Я. Три вступ. преподаванія о рускôй словесности. Львів 1849 8⁰ 28.

23. [Головацький Я.] Истор. очеркъ основанія Гал.-русс. Матицѣ и справозданье I. соб. ученыхъ... Л. 1850, 16⁰ CXX + 111 + 2 + XXI.

24. К[озанович]. М.: Цвѣтка воспом. на гробъ М. Р. Шашкевича „Вѣстникъ“ Відень 1852, ч. 38.

25. Дідицький Б. А.: Вспоминка о М. Шашкевичу. „Зоря Гал. яко Альбумъ на г. 1860“.

26. Русини въ 1847 г. „Основа“ Петербург 1862, IV.

27. Головацький Я.: Письмо о гал.-рус. словесности Проф. М. Максимовича, пис. въ 1840 г. изъ Кіева. „Галичанинъ“ Л. 1863 ч. II. [передрук у Студинського: „З кор. Зубрицького“].

28. Bielowski A.: Wspomnienie o J. Wagilewiczu, „Dziennik Literacki“, Л. 1866, ч. 23—24.

29. Свєнціцький П.: 1. J. Wagilewicz. 2. Rękopisma pozostałe po J. Wagilewiczu. „Sioło“, Pismo zbiorowe poświęcone rzeczom ludowym ukrainsko-ruskim. Л. 1866 I, III.

30. М. К.: Я. Ѳ. Головацкій. „Врем. Ставроп. Инст.“ на г. 1869. Л. 1868.

31. Торонський, О.: 1. М. Шашкевичъ, ст. 149 — 2. Я. Ѳ. Головацкій „Руская Читанка“ Л. 1868. ст. 256.

32. Барвінський О.: 1. Шашкевичъ М. — 2. И. Вагилевичъ. — 3. Я. Головацкій, пôсля Ческого Науч. Словн. — 4. Н. Устыяновичъ. „Руска читанка“, ч. II. від. 1. Л. 1871.

33. Головацький Я.: Червонно-русская литература; в кн. Н. В. Гербеля: „Поэзія Славянъ“ Петроград 1871.

34. Огоновський О.: М. Шашкевича жизнь и літер. діяльність. „Правда“ Л. 1872 ч. 4.

35. Верхратський І.: М. Шашкевич. »Правда« Л. 1873, ч. 11 і 12.

36. [Дольницький А.]: Вступна бесѣда... на... вечѣркѣ въ 33 рок. смерти М. Шашкевича. „Другъ“. Л. 1876, ч. 12.

37. Драгоманов М.: Про гал.-русь-

* В попередньому числі з технічних причин пропустили ми частину позицій цієї бібліографії. Тут містимо пропущену решту. *Ред.*

ке письменство. Переднє слово до „Повістей“ Федьковича. Київ 1876.

38. Попов Н.: Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель. Москва 1880 [Листи Вагилевича: вип. III. передрук у Онишкевича „Рускій Бібл.“ III].

39. З. — : Поѣздка на могилу М. Шашкевича „Весна“ 1880 ч. 15.

40. Устиянович М.: Возрожденіє гал. Руси и М. Шашкевичъ. „Родимый Листокъ“ Чернівці 1880 ч. 1—3.

41. Левицький, І. Е: Гал.-руска литература. „Зоря“ Л. 1881.

42. Огоновський, М.: 1. Я. Ѳ. Головацкій. „Родимый Листокъ“ Чернівці 1881, ч. 2. — 2. Устіановичъ Н., там же, ч. 14—15

43. Кос М.: Въ память М. Шашкевича. „Зоря“ Л 1882, ч. 9.

44. Г[оловацький]., Я.: Судьба одного гал.-русс. ученаго. „Кіевс. Старина“ Київ 1883, кн. VII. [про І. Вагилевича].

45. Головацький Я.: Къ ист. гал.-русс. письменности. Нѣсколько замѣч. на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину. „Кіевс. Старина“ 1883, кн. VIII.

46. К-о [Коцовський В.] Рукописи М. Шашкевича. „Дѣло“. Л. 1883, ч. 125, 127.

47. Коцовський В.: Введенье. в кн. И. Онишкевича: Руска Библ. т. III. Л. 1884.

48. Коцовський В. Шашкевичъ, Головацкій и Вагилевичъ. Частина з розправы. „Зоря“, Л. 1884, ч. 12.

49. Буковинець: Памяти Н. Л. Устіяновича и его похорони. „Слово“, Л. 1885, ч. 121, 122.

50. Головацький Я.: 1. Пережитое и перестраданное. Воспом. о М. Шашкевичѣ и И. Вагилевичѣ. „Литер. Сборникъ“ изд. Гал.-русс. Матицею. Л. 1885, вип. 1 і 4, — 2. Изданіе „Вѣнковъ“ и „Zustände der Russinen“ в 1846 и 1847 г.; там же ст. 36 і сл. — 3. Воспоминки изъ дѣтскихъ и школьнихъ лѣтъ; там же ст. 127. [пор. 1886 р.]

51. Попович, Я.: Н. Устіянович [некролог] „Буковина“ 1885, ч. 21,

52. Протоколы списанû зъ М. Шашкевичомъ, Ив. Вагилевичомъ и Я. Головацкимъ. „Зоря“, Л. 1885, ч. 1.

53. Коцовський, В.: М. Шашкевич, „Зоря“, Л. 1886. ч. 1—9, 11, 13—16. і окр.: „Житє і значенє М. Шашкевича и в доцатку матеріялы и замѣтки до генези руско-народн. одродж. въ Гал.“ Л. 1886 16⁰ 86 ст.

54. Коцовський, В.: Рукописні матеріялы до гал.-руск литер. „Зоря“. Л. 1886. ч. 24.

55. Левицький, Ів. [Нечуй]: Я. Головацкій и П. Кулѣшъ. „Дѣло“ Л. 1886, ч. 48, 49, 51.

56. Огоновський, О.: М. Шашкевичъ, Л. 1886, 16⁰ 103.

57. Цурковський Е.: Слово на помин. по бл. п. О. Н. Устыяновичу. Тернопôль 1886, 8⁰ 11.

58. Ф.: Н. Устыяновичъ. Калєндар „Просвѣта“ на р. 1887. Л. 1886, 81.

59. Г[оловацький]., Я.: Первенцы гал. русс. письменн. съ 1840 г. „Бесѣда“ Л. 1887.

60. Коцовський, В.: Оглядъ націон. працѣ гал. Русиновъ. „Зоря“, Л. 1887.

61. Мончаловський, Ос. А.: Образецъ гал.-русс. письменн. изъ 1833 г. »Бесѣда«, Л. 1887, ч. 1 і 2. [про „Сына Русѣ“].

62. Бестюжев—Рюмин К. Н.: Я. Ѳ. Головацкій „Журн. Мин. Нар. Просв.“, СПБ 1888.

63. В. з С.: Хроника дух. семинаріи Льв. „Дѣло“ 1888. ч. 173 і сл.

64. Мончаловскій, О. А.: Я. Ѳ. Головацкій „Бесѣда“, Л. 1888.

65. Огоновський О.: М. Шашкевичъ. „Іст. літер. руської“. Л. 1889, ч. II, поділ II [теж бібліогр.] — Н. Устыяновичь там же. Я. Головацкій там же ч. IV. — И. Вагилевичь там же ч. IV.

66. Я. Ѳ. Головацкій, [некролог] „Врем. Ставроп. Инст.“ на 1889. Л. 1888.

67. М. Шашкевичъ. Л. 1893. 16⁰ ст. 24. Вид. „Просвіти“.

68. Коцовський В.: Памяти М. Шашкевича. Зап. Н. Т. Ш. т. 3. Л. 1894 і окр.

69. Заневич І. [Терлецький, О.]: Літер. стремління гал. Русинів від 1772 до 1872. „Житє і Слово“ Л. 1894 т. І.—IV. Частину вид. окр. п. н.: Знесенє панщини в Гал. Л. 1896.

70. Луцик І.: Памяти М. Руслана Шашкевича. Бережани 1894.

71. Франко Ів.: Матеріяли і уваги до історії австро-руського відродженя. „Житє і Слово“, Л. IV. ст. 324 - 325.

72. Любич П.: Н. Устыяновичъ „Врем. Ставроп. Инст.“ на г. 1895. Л. 1894.

73. Студинський К.: Geneza poetycznych utworów M. Saszkiewicza, Краків 1896.

74. Антонович, В.: Къ вопросу о гал.-русской литературѣ, „Кіевская Старина“ Київ 1900, II.

НОВІ КНИЖКИ

Поезії.

В. Щурат: Історичні пісні. Укр. Бібл. Л. 1937, 16⁰ 128.

Перед троном правди і краси. Збірка видатн. християнських поезій. Опрацював І. Мирославич. Бібл. „Будівничого“, Кремянець 1937 р. ст. 64.

Минуле України віршом. Княжа доба, частина І. Написав Володимир Переяславець. Львів 1937. Стор. 32, 16⁰.

Т. Якимчук: Світлонник. (Вірші). Париж 1937, 8⁰, 222.

Слово. Збірка віршів на кооп. свята. Л 1937. Зібр. Е. Вербицька. Вид. Рев. Союз Укр. Кооп. 16, 47.

Прозова белетристика

М. Черемшина: Твори, т. III. За ред. Є. Ю. Пеленського. Вид. „Ізмарагд“. Наклад. Кооп. „Будучність“ в Терн. Окладинка М. Бутовича. Л. 1937, 16, 230.

Р. Леонтович: На прю! Пов. з укр. старини. Л. 1937. Укр. Бібл. 16⁰, 128.

М. Вовчок: Маруся. Іст. пов. Вид. „Просвіта“, 1937, 16⁰ 107 з 9 обр. С. Гординського.

М. Романишин: У гранатових горах. Нариси. Вид. „Діло“ Л. 1937, 8⁰, 136.

А. Чайківський: Перед зривом, іст. пов. Л. 1937, 16⁰, 128.

Драма.

В. Осипович: У Черчі. Ком. на 3 д. Накл автора. Л. 1937, 16⁰, 36.

В. Ковальчук: „Інсценізація вибраних творів Івана Франка“. Вид. Т-ва „Просвіта“.

Дитяча література.

Д-р В. Пачовський: Золота Гвіздка, вірш. казка на десять сурм. Жовква—Л. 1937. Нак. М. Матвійчука, 8⁰, 56.

І. Блажкевич: Оповідання. Іл Мих. Фартуха. Діт. Біл. Л. 1937, 16⁰, 68.

Алядин і чарівна лямпа. „Світ Дитини“, 16⁰, 72.

Релігія.

Т. Коструба: Пресвята Богородиця цариця України. Накл. Марійського Т-ва Молоді. Л. 1937, 16, 36.

Унів це дар Марії. Бібл. „Промінчика Сонця Людства“. Унів 1937, 16⁰, 32.

Памятка з відпусту в Ярославі. Вид. в 900-ліття прогол. Матері Божої Царицею України. Яросл. 1937, 16⁰, 40.

о. О. Годунько: Дорога доброго життя. „Християнський Голос“. Л. 1937.

о. Ст. Демко: Католицька Церква. Бібл. Рел. Освіти ч 16. Накл. ОО. Василіян. Жовква 1937, 16⁰, 28.

о. Ельпідій Ч. Бр. М.: Кличі новітнього невірства особливо соціялізму й комунізму. З нім. перел. о. А. Перхач. Вл. накл. Перем. 1937, 16⁰, 116.

В. Окунь-Бережанський: Націон. мови в церкві і костелі. Л. 1937

Спомини-ідеольогія.

Б. Лепкий: Три портрети (Франко, Стефаник, Оркан). Бібл. „Діла“, 8⁰, 164.

Ол. Мох (Араміс): На фронті української книжки. Статистика, висновки й здогади про те, чим тепер духово кормиться наша суспільність на захід від Збруча і що з того вийде. Вид. Інст. „Добра Кн.“, Л. 1937. 16⁰, 48. Ціна 50 гр.

Б. Горович: Націоналізм в Бельгії (Лев Дегрель). Кварт. „Вістника“. Л. 1937, 19⁰, 84.

М. Вергун: Українське робітництво під Москвою. Дешева Кн. Л. 1937: 15⁰, 32.

Le mouvement antialcoolique des Ucrainiens. Leopol 1937. „Vidrojennia“.

В. Кавтарадзе: На путях к конфедерации Кавказа. Варш. 1937.

Наука.

Записки НТШ. т. CLV. Праці філол. Сек. зв ред. В. Сімовича. Л. 1937, 8⁰, 374.

Є. Ю. Пеленський: З доби „Русалки Дністрової“ (Віденський літер. кружок в рр. 1936-38). Л. 1937, 8⁰, 8.

П. Франко: І. Франко з близька. Бібл. „РШ“. Л. 1937.

Dr. Z. Kuzela: Schevtschenko und sein nation.-polit. Vermächtnls. Vortrag. Berlin.

Др. Е. Грицак: Топографічні назви с. Сушиці Рикової у Старосамб. Відб. з „Літ. Бойк.“. Самбір 1937.

В. Січинський: Українське дерев. будівництво і різьба. Накл. Укр. Робіт. Союзу в Зєд. Держ. Л. 1936.

Др. В. Січинський: За свій народній єтиль в будівництві. Відб. з кал. „Просв.“ в Ужгороді на 1937 р.

Геродот: Опис Скитії. З грецької м. перекл. Т. Коструба. Вступ О. Домбровського. Вид. „Батьківщина“ Л. 1937, 16⁰, 104.

К. Осипів: Це повість давніх літ... Вибрані опов. з літописів княжої доби в перекл. Накл. „Р. Ш.“ Л. 1937. 8⁰, 88.

С. Сірополко: Історія освіти на Україні. „Шлях вихов. і навч.“ ч. 2—3, 1937, Л. вел. 8⁰, 174.

В. Пачовський: І. Мазепа. Вид. „Просвіти“ Л. 1937.

М. Заклинський: Пізнай свій рідний край. Опис мандрівки по Карпатах. Накл. І. Тиктора. — Л. 1937. 8⁰, 64.

М. Голубець: Княжий Галич. Бібл. „Ранок“, Л. 1937. 16⁰, 32.

Р. Керч: Альказар. Деш. Кн. 16⁰, 29.

Sitzungsberichte der Mathem. Naturwiss. - Äerzlichen Sektion. Heft. XXV. Ševčenko Gesellschaft in Lemberg (Lwiw) 1937.

Ріжне

Звідомлення Виділу „Кружка Родичів“ при держ. гімн. з укр. м. навч. в Перем. за шк. р. 1936-1937. Пер., 1937. 8⁰, 160.

Як стати ремісником.

Ю. Танчаковський: Як на швидку руку визначати товарову якість зерна. Бібл. Рев. С. Укр. Кооп. Л. 1937. 16⁰, 52.

М-р Топольницький: Торгівля її суть,знач. і орган. Вид. І. Тиктор. Л. 1937, 16⁰, 32.

Календарі на 1938 р 1) Християнський календер, вид. „Мета“, 2) Місіонар, 3) Червоної Калини, 4) Просвіти, 5) Золотий Колос, 5) Український Інвалід, 6) Батьківщина, 7) Дніпро.